

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ALGILANAN ÇEVRE SORUNLARININ
SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞINA ETKİSİ

Zehra SALTİK

2502170515

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Orhan AKOVA

İSTANBUL - 2021

ÖZET

ALGILANAN ÇEVRE SORUNLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞINA ETKİSİ

ZEHRA SALTIK

Bu tez araştırması, turizm faaliyetlerine katılan bireylerin çevreye yönelik algılarının sürdürülebilir tatil davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu etkileşimde özne normların, yeşil ürün satın alma davranışının ve davranışsal inancın aracılık rolünün tespit edilmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın üç temel araştırma sorusu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, çevre algısının sürdürülebilir tatil davranışı, özne normlar, yeşil ürün satın alma davranışı ve davranışsal inanç üzerindeki etkisidir. İkincisi, özne normların ve davranışsal inancın, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi; üçüncüsü ise çevre algısının sürdürülebilir tatil davranışı üzerindeki etkisinde özne normların, yeşil ürün satın alma davranışı ile davranışsal inancın aracılık rolü olup olmadığıdır. Araştırma sorularına uygun olarak kuramsal bir araştırma modeli ve hipotezler geliştirilmiştir. Elde edilen veri üzerinden ölçeklere yönelik güvenirlik, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Kurulan model doğrultusunda yol ve aracılık rolü analizleri yapılmıştır. Yol analiz sonuçları, turistlerin çevreye yönelik algılarının, sürdürülebilir tatil davranışı ile özne normlar üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fakat turistlerin çevreye yönelik algılarının yeşil ürün satın alma davranışı ve davranışsal inanç üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Diğer taraftan özne normlar ile davranışsal inancın, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğu analizlerle ortaya konulmuştur. Aracılık rolü analizinde ise turistlerin çevreye yönelik algılarının sürdürülebilir tatil davranışları üzerindeki etkisinde özne normların aracı rol üstlendiği belirlenmiştir. Ancak yeşil ürün satın alma davranışı ile davranışsal inancın, çevreye yönelik algı ile sürdürülebilir tatil davranışı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir aracı rol üstlenmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir turizm, çevre sorunları, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı, özne normlar, davranışsal inanç, yeşil ürün satın alma davranışı.

ABSTRACT

THE IMPACT OF PERCEIVED ENVIRONMENTAL ISSUES ON SUSTAINABLE TOURIST BEHAVIORS

ZEHRA SALTİK

This research aims to analyze the effect of tourists' environmental perception on their environmental sustainable vacation behavior. In addition, it aims to determine the mediating role of subjective norms, green product purchasing behavior and behavioral beliefs. This research has three main questions. The first one is the effect of environmental perception on environmental sustainable vacation behavior; the second one is the effects of subjective norms and behavioral beliefs on green product purchasing behavior. The last one is the mediating role of subjective norms, green product purchasing behavior and behavioral beliefs between environmental perception and environmental sustainable vacation behavior. In accordance with research questions, a theoretical research model and hypothesis were developed. With the data collected, the scales were reliability analyzed, explanatory and confirmatory factor analyzed. Then, path and mediating role analysis were done to test the research model. According to path analysis, tourists' environmental perception was statistically found to be effective on subjective norms and environmental sustainable vacation behavior. Yet, no effect of environmental perception was found on behavioral beliefs and green product purchasing behavior. On the other hand, the effects of social norms and behavioral beliefs on green product purchasing behavior were found statistically significant. According to mediating role analysis, while subjective norms were determined to have a mediating role between environmental perception and sustainable vacation behavior; green product purchasing behavior and behavioral beliefs were found to have no mediating role.

Key Words: Sustainable tourism, environmental issues, environmental sustainable vacation behavior, subjective norms, behavioral beliefs, green product purchasing behavior.

ÖNSÖZ

Tarihsel süreç içerisinde insan, her daim doğanın önemli bir parçası olmuştur. Doğa, hem insan hem de diğer canlı varlıklar için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Ancak insanın hırsı, doğa üzerinde hâkimiyet kurma, onu sömürme, kaynaklarını acımasızca kullanma düşüncesini kamçılamıştır. Oysa ünlü bakteriyolog Paul Ehrlich, “doğa insan olmadan da yaşar; ama insan doğa yok olduktan sonra yaşayamaz” der. Doğanın varlığı, tam olarak insanın varlığı anlamına gelir. Dolayısıyla tıpkı çevre dostu bilim insanı ve Sessiz Bahar isimli kitabın yazarı Rachel Carson’ın ifade ettiği gibi insanın doğaya savaş açması kendine savaş açmasıdır. Unutmamamız gerekir ki insan ile doğal çevre arasındaki ilişki, insan için bir gerekliliktir. Dolayısıyla doğal çevreyi korumak, kollamak, ona zarar verecek davranışlardan uzak durmak, doğaya karşı sorumluluk hissetmek, ona olan borcumuzu ödemek birer dünya vatandaşı olarak hepimizin görevidir. Tez çalışmama başladığımdan bugüne hayatımda pek çok şey değişti. Aynı şekilde başkalarının da hayatına dokunması, en büyük temennimdir.

Doktora tez sürecinin başlangıcından bitimine elinden gelen desteği benden esirgemeyen değerli ve kıymetli hocam Prof. Dr. Orhan AKOVA ’ya çok teşekkür ederim. Ayrıca kıymetli fikirleri ile beni en iyi şekilde yönlendirme gayreti içinde olan tez komitesi jüri üyeleri sayın Doç. Dr. Gürel ÇETİN ve Doç. Dr. Ahmet VATAN hocalarıma en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Bu süreçte manevi anlamda beni her daim motive eden ve yaşadığım zorlukları aşmam için ellerinden geleni yapan çok değerli arkadaşlarım Uzman Ebe Ayfer ARSLAN ÖZTİRELİ ve Öğr. Gör. Ayşe AKTAĞ’A en büyük teşekkürü borç bilirim. Aradaki uzun mesafelerin hiçbir zaman benden uzaklaştıramadığı ve desteğini istediğim her an yanı başımda hissettiğim, kıymetli zamanını benden esirgemeyen kıymetli arkadaşım ve meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DEMİREL İLİ ’ye çok teşekkür ederim. Yine bu süreçte özellikle güncel kaynakları bulup benimle paylaşma fedakârlığında bulunan çok değerli arkadaşım ve meslektaşım sevgili Öğr. Gör. Gizem ŞAHİN ’e çok teşekkür ederim. Aileme de onları çok sevdiğimi ve varlıklarına minnettar olduğumu ifade etmek istiyorum.

ZEHRA SALTİK
İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE KAVRAMINA VE ÇEVRE SORUNLARINA BAKIŞ

1.1. ÇEVRE KAVRAMI.....	3
1.2. ÇEVRENİN BOYUTLARI.....	4
1.2.1. Fiziksel Çevre	5
1.2.2. Toplumsal Çevre.....	6
1.3. TARİHSEL SÜREÇTE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİ.....	7
1.4. TEMEL ÇEVRE SORUNLARI.....	15
1.4.1. Hava Kirliliği	16
1.4.2. Su Kirliliği.....	18
1.4.3. Toprak Kirliliği	21
1.4.4. Gürültü Kirliliği.....	23
1.4.5. Katı Atık Kirliliği.....	25
1.5. ÇEVRE SORUNLARINA NEDEN OLAN TEMEL FAKTÖRLER.....	27
1.5.1. Aşırı Nüfus.....	28
1.5.2. Sanayileşme.....	30
1.5.3. Kentleşme	32
1.6. ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	34
1.6.1. Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları (1972).....	35
1.6.2. BM İnsan ve Çevre Konferansı (Stockholm, 1972)	36
1.6.3. Habitat I, II ve III İnsan Yerleşmeleri Konferansları (1976-1996-2016).....	38
1.6.4. Brundthland Raporu (1987)	40
1.6.5. Rio Konferansı (1992) ve Gündem 21	41
1.6.6. Rio+5 Zirvesi (Newyork, 1997).....	43
1.6.7. Rio+10 Zirvesi (Johannesburg, 2002).....	44
1.6.8. Rio+20 Zirvesi (Rio De Janeiro, 2012)	45

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM-ÇEVRE İLİŞKİSİ, SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞI

2.1. TURİZM VE ÇEVRE İLİŞKİSİ	47
2.1.1. Turizmin Çevre Üzerindeki Olumlu Etkileri.....	49
2.1.2. Turizmin Çevre Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	50
2.2. TURİZM VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ.....	53
2.3. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	57
2.3.1. Sürdürülebilir Turizm Kavramı ve İçeriği.....	59
2.3.2. Sürdürülebilir Turizm İlkeleri ve Hedefleri.....	61
2.4. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE YÖNETİMİ	65
2.4.1. Taşıma Kapasitesi	66
2.4.2. Çevresel Planlama	68
2.4.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi	69
2.4.4. Turizm Mevzuatında Çevre.....	70
2.5. TURİZM İŞLETMELERİNDE ÇEVRE DOSTU UYGULAMALAR	71
2.5.1. Konaklama İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar.....	72
2.5.2. Seyahat Acenteleri ve Tur Operatörlerinin Çevre Dostu Uygulamaları	76
2.5.3. Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar	79
2.5.4. Ulaştırma İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar.....	83
2.5.5. Rekreasyon İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar.....	88
2.6. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞI.....	90
2.6.1. Sürdürülebilir Tüketim ve Turizm	92
2.6.2. Sürdürülebilir Turist Davranışı ve Belirleyici Faktörler.....	94
2.6.2.1. Psikolojik ve Davranışsal Faktörler	96
2.6.2.2. Demografik Faktörler	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALGILANAN ÇEVRE SORUNLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞINA ETKİSİ

3.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	101
3.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	103
3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	103
3.4. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	105
3.5. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLER	106

3.6. VERİLERİN ANALİZİ	110
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	134
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	166
ÖZGEÇMİŞ	170

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3. 1: Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı.....	110
Tablo 3. 2: Katılımcıların uluslarına göre dağılımı	111
Tablo 3. 3: Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği'nin açıklayıcı faktör analizi sonuçları.....	114
Tablo 3. 4: Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları	115
Tablo 3. 5: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri	115
Tablo 3. 6: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları	116
Tablo 3. 7: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ..	117
Tablo 3. 8: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri	117
Tablo 3. 9: Özne normlar ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları	117
Tablo 3. 10: Özne normlar ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları.....	118
Tablo 3. 11: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri	119
Tablo 3. 12: Davranışsal inançlar ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları	119
Tablo 3. 13: Davranışsal inançlar ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları	120
Tablo 3. 14: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri	120
Tablo 3. 15: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları	121
Tablo 3. 16: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları	122
Tablo 3. 17: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri	123
Tablo 3. 18: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisi	124
Tablo 3. 19: Çevre sorunlarına yönelik algının, özne normlar üzerindeki etkisi	125
Tablo 3. 20: Çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	125
Tablo 3. 21: Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inanç üzerindeki etkisi	126
Tablo 3. 22: Özne normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	127
Tablo 3. 23: Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	128
Tablo 3. 24: Özne normların davranışsal inançlar üzerindeki etkisi	129
Tablo 3. 25: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde özne normların aracı rolü.....	130
Tablo 3. 26: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü	132
Tablo 3. 27: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rolü.....	133

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3. 1: Araştırma Modeli 1	108
Şekil 3. 2: Araştırma Modeli 2	108
Şekil 3. 3: Araştırma Modeli 3	108
Şekil 3. 4: Yeni ekolojik paradigma ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model.....	115
Şekil 3. 5: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model	116
Şekil 3. 6: Özne normlar ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model...	118
Şekil 3. 7: Davranışsal inançlar ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model.....	120
Şekil 3. 8: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model	122
Şekil 3. 9: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisi	123
Şekil 3. 10: Çevre sorunlarına yönelik algının, özne normlar üzerindeki etkisi	124
Şekil 3. 11: Çevre sorunlarına yönelik algının yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	125
Şekil 3. 12: Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inanç üzerindeki etkisi	126
Şekil 3. 13: Özne normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	127
Şekil 3. 14: Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi	128
Şekil 3. 15: Özne normların davranışsal inançlar üzerindeki etkisi.....	128
Şekil 3. 16: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde özne normların aracı rolü.....	130
Şekil 3. 17: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü	131
Şekil 3. 18: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rolü.....	133

GİRİŞ

Seyahat etmek, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsan, tarih boyunca farklı nedenlerden dolayı ve farklı ulaşım biçimleriyle bulundukları yerden başka bir yere hareket etmiştir. Avrupa’da 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda gerçekleşen Endüstri Devrimi ile yeni buluşlar üretime geçmiş, buhar gücüyle çalışan makineler devreye girmiştir. Endüstri Devrimi’nin insan hayatı üzerinde farklı ekonomik ve sosyal etkileri olmuştur. İnsan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, çalışma saatlerinin giderek düşmesi, işçi sınıfının haftalık ve/veya yıllık izin hakkı elde etmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Endüstri Devrimi’nin yarattığı üretim ilişkileri, kentleşme, sosyal sınıflar ve sosyal yaşam biçimleri boş zaman ve boş zaman değerlendirme biçimleri ortaya çıkarmıştır (Kozak, Kozak, & Kozak, 2017). Böylece bugünkü anlamda modern turizm olayı ortaya çıkmıştır. Bilgi ve ulaşım teknolojilerinin ileri boyutlara ulaşması, ulusların ve toplulukların yakınlaşması, dünyanın deyim yerindeyse küçük bir köy haline gelmesi, büyük insan kitlelerinin kolay bir şekilde seyahat etmesine imkân sağlamış ve “tatil yapmak” artık kültürlerin bir parçası haline gelmiştir. Başlangıçta belli bir sınıf ile sınırlı olan seyahat etme ve turistik faaliyetlere katılma imkânı, artık her kesimden insanın katılabildiği bir aktiviteye dönüşmüştür. Bu yöndeki talebi karşılamak için giderek artan sayıda turizm işletmeleri açılmış, farklı meslek kollarıyla işbirlikleri geliştirilmiş; sonuç olarak turizm, dünyada sık sık “en büyük endüstri” (Sharpley & Telfer, 2002) olarak ifade edilmeye başlamıştır. Ulusal ve/veya uluslararası turizm gelirleri, tek başına pek çok ülke için en önemli gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu durum, turizm faaliyetlerinin artırılmasına ve çeşitlendirilmesine ivme kazandırmıştır.

Turizm endüstrisinde yaşanan büyümenin, ev sahibi ülkeye sağladığı büyük faydaların yanı sıra, ciddi olumsuz sonuçları da ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri, doğal çevre üzerinde hissedilen etkisidir. Turizm hacminin büyümesi, doğal çevre kaynaklarının kullanım miktarını arttırmış, farklı turizm faaliyetleri için doğal çevre imara açılmış, gelen ziyaretçi talebini karşılamak amacıyla daha fazla havalimanı inşa edilmiştir. Ayrıca daha fazla ulaşım aracı operasyonlarda görev almış, turizm bölgelerinde konaklama, yeme-içme vs. işletmelerinin sayısı artmış, bölgelerin taşıma kapasiteleri göz ardı edilmiş, tarım alanları ya da sahiller turizm faaliyetlerine açılmıştır. Bunlar yapılırken çoğu zaman estetik kaygılar geri plana atılmıştır. Neticede turizm, hava, su, toprak, gürültü, estetik, katı atık vs. gibi meydana gelen pek çok çevre kirliliğinin temel kaynaklarından biri haline gelmiştir. 1970’lerin başında dünya çapında yaşanan çevre sorunlarına dikkat çekmek amacıyla başlatılan uluslararası girişim ve konferanslarda turizm de gündeme getirilmiş ve diğer ekonomik sektörler gibi sürdürülebilir gelişme takip etmesi gereken bir sektör olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren turizmin çevre üzerindeki olumlu/olumsuz etkileri

önemli bir hale gelmiş, tartışmaların, akademik ve saha araştırmalarının önemli bir konusu haline gelmiştir.

Doktora tez araştırmasının birinci bölümünde çevre kavramı üzerinde durulmuştur. Çevre kavramı, sadece “doğal çevre” ölçeğinde ele alınmıştır. Çevre kavramı açıklanarak boyutları, tarihsel süreçte insan-çevre ilişkileri, temel çevre sorunları, çevre sorunlarının temel nedenleri ve çevre sorunlarına yönelik gerçekleştirilen uluslararası girişimler başlıklar halinde ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde çevre kavramı turizm temelinde irdelenmiştir. Turizm çevre ilişkisi derinlemesine ele alınmış, turizmin çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ayrı başlıklar altında verilmiştir. Daha sonra sürdürülebilirlik kavramı ile turizm ilişkisi açıklanmış, sürdürülebilir turizm kavramı, ilkeleri ve hedefleri üzerinde durulmuştur. Turizmin gelecekteki varlığını doğrudan etkileyen sürdürülebilir çevre yönetiminden bahsedilmiştir. Bu kapsamda turizmde çevre planlamasının, taşıma kapasitesinin, çevresel etki değerlendirmesinin ve çevresel turizm mevzuatının önemi vurgulanmıştır. Diğer taraftan turizm endüstrisindeki çevre dostu uygulamalara yer verilmiştir. Bu uygulamalar konaklama, ulaşım, yeme-içme ve rekreasyon işletmeleri açısından ayrı başlıklar halinde işlenmiştir. Son olarak turizmde sürdürülebilir tüketim ve tüketici davranışı konusu üzerinde durulmuştur. Nitekim tez araştırmasının odak noktasını, turistlerin çevreye yönelik algısı ve sürdürülebilir çevresel tatil davranışına etkisi oluşturmaktadır. Turizm, arz ve talep olmak üzere iki yönlü bir olaydır ve arz yönü, talebe göre şekillenmektedir. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümünde turizm paydaşlarının alacağı tedbirler, atacağı çevre dostu adımlar kadar, turizm tüketicilerinin davranışları da önem teşkil etmektedir. Turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, sürdürülebilir tüketimin ve çevresel davranışların rolü büyüktür. Zira sürdürülebilir tüketime yönelik talep ve bilinçli sürdürülebilir tüketici davranışı, arz tarafını yönlendirecektir. Ayrıca çevre sorunlarının ulaştığı boyut, çözümün artık her bir bireyin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Geleceğe yönelik senaryolarda ulusal ve uluslararası turistik hareketlerin büyük rakamlara ulaşacağı göz önüne alındığında, turizm faaliyetlerine katılanların çevre tutumu, çevre dostu tatil davranışları daha da önemli hale gelmektedir. Turistlerin sürdürülebilir tatil davranışlarının belirlenmesi, bu davranışları doğrudan ya da dolaylı etkileyen faktörlerin ortaya konulması, algı ile fiili (actual behaviors) davranışlar arasında aracı rol üstlenen değişkenlerin irdelenmesi ile ilgili alanyazına katkı sağlanması, gelecek araştırmalara ışık tutması ve sektöre yönelik çeşitli önerilerde bulunulması hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE KAVRAMINA VE ÇEVRE SORUNLARINA BAKIŞ

1.1. ÇEVRE KAVRAMI

Çevre, ilk bakışta açık ve kolay anlaşılabilir bir kavram gibi görünse de, içeriği belirlenmeye çalışıldıkça, kavramın ne denli karmaşık, kapsamının oldukça geniş ve sınırlarının çizilmesinin güç olduğu ortaya çıkmıştır. Çevre kavramının bu denli geniş olması ve sınırlarının çoğu zaman belirsiz görünmesi, çevreyi tanımlarken bir takım zorlukların yaşanmasına ve buna bağlı olarak yalınlaştırma yoluna gidilmesine neden olmuştur (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). Konunun boyutlarının derinliği, bir bütün olarak ele alınmasının zorluğu ve kapsadığı alanın sınırlarının belirsizliği gibi nedenlerden dolayı çevre, bu sözcüğü kullanan kişilerin bakış açısına bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Çevre kavramı, 1970'li yıllara kadar Türkçede ve başlıca Batı dillerinde “ortam”, “dolaylarında” ve “bulunulan yerin çerçevesi” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dünyada görülen ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler ile geniş boyutlara ulaşan çevre sorunlarının doğurduğu sonuçlara paralel olarak, 1970'li yıllarda kavramın içeriği genişlemiş ve en sık kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Farklı bakış açılarına göre çevre kavramının, dar ve geniş kapsamda çeşitli anlamları bulunmaktadır. Dar anlamda çevre denildiği zaman, canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortam akla gelmektedir. En basit tanımıyla, ‘bir şeyi kuşatan yakın yerler’, ‘bir şeyi kuşatan ya da saran’ veya ‘bireyin içinde bulunduğu toplumsal bağlam’ şeklinde ifade edilmektedir (Yücel & Emekçiler, 2008; Keleş, 2013). Çevre Terimleri Sözlüğü’nde çevre, bir organizmanın var olduğu ortam veya koşullar olarak tanımlanmıştır. Buna göre çevre, doğal fiziksel öğelerin yanısıra organizmanın etkileştiği insan ürünü koşulları da içerir (ÇEKUD, 2019). Çevre kavramının Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde yer alan geniş anlamdaki tanımı ise; “Bireyi etkileyen, bireyin maddi ve manevi olmayan gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, derinbilimsel (biyolojik), iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tamamı” şeklindedir (Keleş, 1998). Çevre kavramının, Çevre Kanunumuzda da geniş kapsamda ele alındığı görülmektedir. İlgili kanunda çevre: “Canlıların yaşam boyu ilişkilerini devam ettirdikleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde oldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel alan’ olarak tanımlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019).

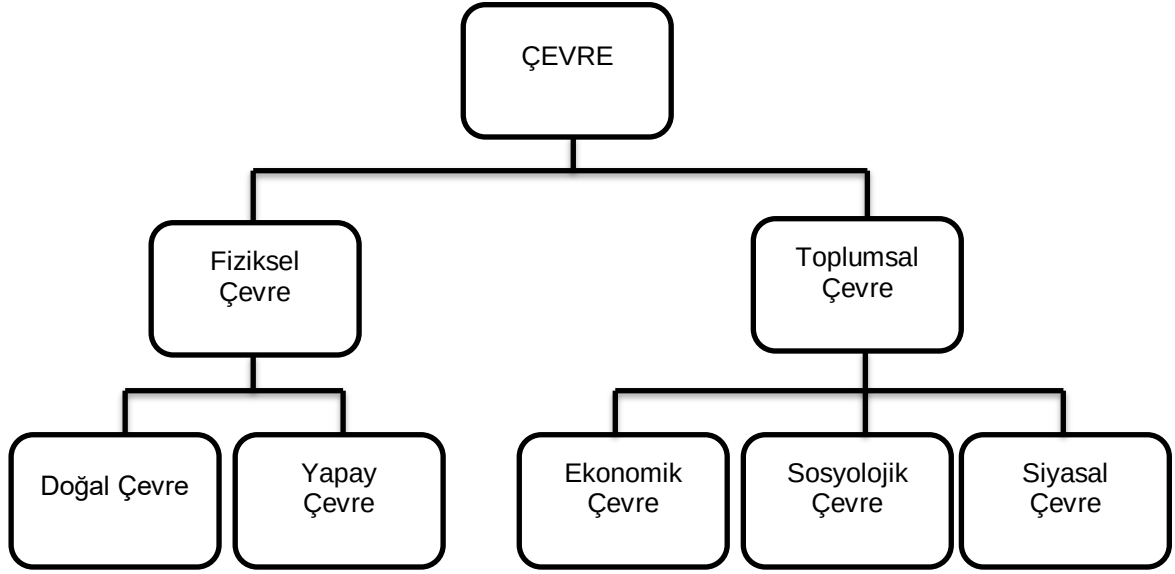
İnsanlığın ortak yaşam alanı olan çevrenin, sözlü ya da yazılı ifade edilenden daha fazla anlamı bulunmaktadır. Bu yüzden, bütün disiplinlerin üzerinde uzlaşmaya vardığı tek bir tanıma rastlamak zordur (Hahnel, 2014). Çevreye yönelik bakış açılarının değişmesine

ve pek çok disiplin ile ilişkilendirilmesine bağılı olarak, çevre ile ilgili çeşitli tanımlamalar ortaya konulmuştur (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksöy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Ansiklopedik Çevre Sözlüğü'nde çevre; "belirli bir zaman diliminde bireyi dolaylı ya da dolaysız olarak etkileyen, bireyin maddi ve manevi gelişmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal faktörlerin tamamı' şeklinde tanımlanarak, doğal, kültürel ve ekonomik değerler yönünden bir bütün olarak ele alınmıştır (Türkiye Çevre Vakfı, 2001). Çevrenin birbirinden farklı disiplinleri kapsayan geniş perspektifteki tanımları göz önüne alındığında çevre; insanların birbirleriyle, insanın kendi dışındaki diğer tüm canlı varlıklarla (bitki-hayvan) ve insanın hava, su, toprak, yer altı kaynakları, iklim gibi canlılar dünyası dışında kalan, ancak canlıların yaşamlarını idame ettirdikleri ortamdaki tüm cansızlarla olan ilişki ve etkileşimini ifade eder (Keleş & Hamamcı, 2002).

Çevreyi oluşturan insan, hayvan ve bitki toplulukları, mikroorganizmalar gibi canlı öğeler ile iklim, hava, su, toprak gibi cansız öğeler birbirlerini karşılıklı etkilemektedir. Cansız öğeler, canlı öğelerin bütün hareketlerini belirlerken; canlılar da cansız öğelerin yapılarını çeşitli yönlerden etkileyebilmektedir. Dolayısıyla çevre, hem canlı hem de cansız varlıkların toplamıdır. Başka bir ifadeyle çevre, evrensel değerler bütünüdür. Bitki ve hayvan toplulukları, cansız varlıklar, insanlığın tarih boyunca yarattığı uygarlıklar ve bunlara ait ürünler tüm insanların ortak varlığıdır (Kahraman & Türkay, 2012). Bu tanımlamalarda çevrenin tüm canlı ve cansız varlıkları bünyesinde barındırdığı ve tüm varlıklar arasındaki etkileşimin vurgulandığı görülmektedir.

1.2. ÇEVRENİN BOYUTLARI

Bir taraftan biyosferdeki tüm canlı varlıkları kuşatan olaylar, maddeler ve eylemler bütünü olarak nitelendirilirken; diğer taraftan canlı varlıkların hayati bağlarla bağılı oldukları, etkiledikleri ve etkilendikleri alanlar (Bozkurt, 2018) olarak ifade edilen çevre, niteliğine göre genel olarak 'fiziksel çevre' ve 'toplumsal çevre' olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Şekil 1. 1: Çevresel Unsurlar

Kaynak: Şanlıöz-Özgen, H. K., Dilek, S. E., Türksoy, S. S. ve Kaygalak-Çelebi, S. (2016). *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi* (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Şekil 1.1’de görüldüğü üzere çevre, temel olarak fiziksel ve toplumsal çevre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel çevre, kendi içerisinde doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Toplumsal çevre ise ekonomik, sosyolojik ve siyasal çevreden meydana gelmektedir.

1.2.1. Fiziksel Çevre

Fiziksel çevre, bir yaşam alanının doğal ya da yapay fiziki ve coğrafi öğelerle belirlenen çevresidir (Bozkurt, 2018). Bir başka ifadeyle fiziksel çevre, içinde yaşanılan, varlığı, özellikleri ve nitelikleri fiziksel olarak algılanan ortamdır. Toplumların içinde yaşadığı kent, köy, mahalle, ev gibi farklı mekânlar fiziksel çevreyi ifade eder. İnsan, fiziksel bir ortam olarak deniz kenarında, ovada, dağda, ormanlık bir alanda, bir köyde ya da kentte varlığını sürdürebilir. Bütün bu doğal alanların yanı sıra, insanların doğal kaynaklara bağlı olarak oluşturdukları yerleşim biçimleri de fiziksel çevrenin parçasıdır (Kahraman & Türkay, 2012). Bir başka tanıma göre fiziksel çevre, insan yapımı çevre, hava, su ve diğer kaynakları da kapsayacak şekilde yaşam için gerekli olan ekolojik sistemlerdir (Demir & Çevirgen, 2006).

Fiziksel çevre, ‘doğal çevre’ ve ‘yapay çevre’ olarak ikiye ayrılır. Doğal çevre; insanın oluşumuna katkı sağlamadığı, doğanın kendi kendine hazırlamış olduğu fiziksel çevredir. Doğada yaşayan bir canlı olarak insan da bu çevrenin bir parçasıdır. İnsan elinden çıkmamış bir doğal çevre olduğu gibi, doğal bir oluşum ve gelişim süreci izlenerek insan eliyle oluşturulan doğal bir çevre de mevcuttur. Buna örnek olarak ağaçlandırma faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ormanlar, yeşil alanlar, korular, göletler ve barajlar gösterilebilir.

Doğal çevre unsurları, canlı ve cansız varlıklar olarak iki kategoride sınıflandırılmaktadır. Canlı unsurlar insan, bitki ve hayvan toplulukları olarak sıralanırken; canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları hava, su, toprak, yer kabuğunu oluşturan katmanlar ve yer altı kaynakları ise doğal çevrenin cansız unsurlarını oluşturmaktadır (Pehlivan, 2011; Keleş & Hamamcı, 2002).

Yapay çevre; en basit anlamda insanların yaşadıkları yerlerde oluşturdıkları mekânlar olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2018). Yapay çevrenin en temel özelliği tamamıyla insan eliyle yapılmış olmasıdır. Kentsel ya da kırsal niteliklerine bakılmaksızın yerleşim yerlerinin tamamı yapay çevreyi meydana getirir. Yapay çevre, oluşturulduğu dönemin toplumuna ait bilgi, teknoloji ve kültürel değerleri yansıtır. Dolayısıyla ortak kültürel mirasın kaynağı olarak nitelendirilmektedir. Yapay çevre ortaya çıktığı dönemin toplumsal ihtiyaçlarına ve sosyoekonomik durumlarına göre biçimlenmektedir. Tarihi süreç içerisinde insanların doğal çevreden yararlanarak oluşturdıkları tüm varlıklar (evler, yollar, kentler, anıtlar, saraylar vb.) birer yapay çevre unsurudur (Kahraman & Türkay, 2012).

1.2.2. Toplumsal Çevre

Toplumsal çevre, bireyin içinde yer aldığı daha geniş ve karmaşık bir çevreyi ifade eder. Bireyin davranışlarını, parçası olduğu toplumun kültürü, gelenekleri görenekleri ve değer yargıları biçimlendirir. Canlılar dünyasında yer alan diğer bütün varlıklar gibi insanlar da toplu bir yaşam sürdürürler (Güney, Çevre ve İnsan, 2003).

Bireylere yaşamları boyunca doğrudan etki eden toplumsal kurumlar, gelenek ve süreçlerin tamamı, komşuluk ilişkileri, eğitim, çalışma koşulları, resmi ve gayri resmi ilişki ve davranışlar toplumsal çevreyi oluşturan unsurlardır. Alınan siyasi bir karar, çıkarılan bir yasa, ekonomik alanda yaşanan olumlu ya da olumsuz bir durum, toplumsal çevre içerisinde yer alan ekonomik, sosyal ve siyasal çevreye birer örnek olarak gösterilebilir (Demir & Çevirgen, 2006; Pehlivan, 2011).

Çevre, vurgulanmak istenen özellikleri bakımından hangi yönden ele alınırsa alınsın, her bir boyutun diğeriyle sıkı bir ilişki ve etkileşim içerisinde olduğu unutulmamalıdır (Keleş, Hamamcı, & Çoban, Çevre Politikası, 2012). Bir başka deyişle çevre, fiziksel ve toplumsal boyutlarıyla bir bütündür. Her fiziksel çevre içerisinde bir toplumsal çevre barındırır. Toplumsal çevreden bağımsız bir fiziksel çevre olamayacağı gibi, fiziksel çevreden etkilenmeyen bir toplumsal çevre de yoktur (Keleş & Hamamcı, 2002). Dolayısıyla çevrenin boyutlarını ve bu boyutları oluşturan unsurları bilmek, çevresel sorunların nasıl ortaya çıktığını anlamak ve bu doğrultuda uygun çözüm önerileri geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle yapay çevrenin doğal çevre üzerindeki egemenliği ile ortaya çıkan

olumsuz etki ve toplumsal çevrenin de buna ayak uydurması, çevre sorunlarının ortaya çıkmasına ve giderek büyümesine neden olmuştur (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksoy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Nitekim insanların doğal çevrenin olanaklarını kendi yapay çevresine aktarma çabası, çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır (Belli, 2019).

Toplumsal çevre, kendi içerisinde ekonomik, sosyolojik (sosyo-kültürel) ve siyasal çevre olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Ekonomik çevre, dünyadaki genel ekonomik durum, ekonomik kalkınma, kredi ve sermaye kaynakları, milli gelir, enflasyon, maliye politikaları, faiz oranları, döviz kurları, işsizlik oranları gibi toplumu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörleri kapsayan çevredir (Yiğit & Yiğit, 2011). Sosyo-kültürel çevre, sosyal ve kültürel öğelerin birleşimidir. Bir topluma ait inançlar, örf ve adetler, toplumsal normlar gibi sosyal ve kültürel öğeler sosyo-kültürel çevreyi meydana getirir. Ayrıca sosyo-kültürel çevre, bir toplumun her bir ferdi etkileyen ve birbiriyle benzerlik gösteren sosyal durum ya da rolleri kapsar (Alpugan, 1996). Yasal ya da politik olarak da ifade edilen siyasal çevre, bir toplumun sahip olduğu kaynakların kullanımı ile ilgili kararları oluşturan veya etkileyen, yönetsel etkinliklerde doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan, yönetim planları yapan, uygulamaya koyan ve denetleyen örgütleri içine alır. Siyasal çevre faktörleri, doğal kaynaklar, coğrafi konum iklim gibi doğan etkenler; nüfus dağılımı ya da artışı, kentleşme düzeyi gibi demografik etkenler; üretim biçimleri veya ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi ekonomik etkenler şeklinde sıralanmaktadır. Siyasal çevre, ekonomik çevre unsurları gibi oldukça dinamik unsurlara sahiptir (Sucu, 2017). Hükümetlerin değişmesine bağlı olarak uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde politik eğilimler ve düzenlemeler de değişim göstermektedir.

1.3. TARİHSEL SÜREÇTE İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİSİ

İnsan, çevre ve toplum unsurları, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen üç temel birim ve alanlardır. İnsan, toplumsal bir varlık olarak toplum içinde yaşamakta ve bu yapı içerisinde yer alan insanların birbirleriyle ya da diğer canlı ve/veya cansız varlıklarla olan ilişkileri çeşitli anlamlar, değerler ve ilkeler doğurmaktadır. Toplamların çevreye olan yaklaşımları da ilgili değerler, anlamlar ve ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu nedenle, insanlığın çevre üzerindeki etkisini anlayabilmek için, toplumsal yapılara ve ilişkilere yoğunlaşmak önemlidir. Ekonomik, siyasal, kültürel, yönetsel yapılar, sınıfsal ilişkiler, kullanılan teknikler, üretim, tüketim, bölüşüm ve değişim ilişkileri, yaşam biçimleri, insan faaliyetlerinin doğada neden olduğu değişimi çözümlemek için başvurulacak anahtar öğelerdir (Yazgan, 2010; Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). Bir başka ifadeyle insan-çevre ilişkilerinin özellikleri ve boyutları ile içinde yaşadıkları toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı arasında güçlü bir bağ vardır.

Milyarlarca yılı içine alan bir evrim sürecinin son evresinde ortaya çıkan insanın, çevresiyle olan ilişkileri farklı evrelerden geçmiştir. Çevre ve insan etkileşiminde, insanın da geçirdiği evrime bağlı olarak, başlangıçtan günümüze kadar farklı ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır (Özerkmen, 2002). Her toplum, kendi gerçekliğini ve çevreyle olan ilişki şeklini oluşturduğundan (Tuna, 2003), insan-çevre ilişkilerinde, toplumdan topluma ve dönemden döneme farklılıklar gözlemlenmektedir. Özelde birbirinden farklı yapılara sahip; ancak genel anlamda bazı ortak özelliklere sahip her toplumun çevre ile ilişkisi, farklı özellikler ve farklı sonuçlar doğurmuştur (Yazgan, 2010).

İnsanlık tarihi ile birlikte başladığı kabul edilen insan-çevre ilişkileri (Akın, 2007), toplumların evrimi açısından çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Toplumların evrimini ele alan araştırmacılardan Lenski, beş temel aşamadan söz eder. Bu evreleri, 'avcı-toplayıcı toplumlar, basit bahçeci toplumlar, gelişmiş bahçeci toplumlar, tarımcı toplumlar' şeklinde sıralamıştır (Lenski, 1966). Lenski'nin (1966) kullandığı 3 gruplu bahçeci-tarımcı toplumları tek bir kategoriye indirgeyen (Harper, 2004) ise tarihsel olarak toplumların evrimini, 'avcı-toplayıcı toplumlar', 'tarım toplumları' ve 'endüstriyel toplumlar' şeklinde sınıflandırmıştır. Her bir toplum tipinin doğal çevre ile olan ilişkisini inceleyen Harper, her toplumun kendine özgü bir ilişki biçimi yarattığını ifade etmiştir.

Toplumsal evrimin ilk aşaması olan avcı-toplayıcı toplumlar, günümüzden 40.000 yıl kadar önce ortaya çıkmış en erken toplum biçimidir. (Günerhan, 2013). Genel olarak teknolojik açıdan ve özellikle üretim tarzı bakımından en ilkel insan toplumlarıdır. Yiyecek üretim tekniklerinin yanı sıra, barınma, giyinme teknikleri, kullanılan araç gereçler ve silahlar da ilkel ve yetersizdi (Lenski, 1966). Avcı-toplayıcı topluluklar yaşamlarını, yabani bitkileri toplayarak ve/veya yabani hayvanları avlayarak sürdürüyorlardı. Göçebe olan bu toplulukların çoğu birkaç günde bir veya haftada bir yaşadıkları yeri değiştirerek yiyecek tedariklerinin mevsimsel döngülerini, hayvanların göçünü ve yenilebilir bitkilerin büyüme ve hasat zamanlarını takip ederlerdi (Diamond, 2018). Avcı-toplayıcı insanların yaşam biçimi, yaklaşık 10.000 yıl önce tarım ortaya çıkana dek bu temel geçim tarzına bağlıydı. Günümüzde çok az sayıda topluluk tarafından devam ettirilen bu yaşam tarzı Thomas Hobbes tarafından "pis, kaba ve kısıtlı" olarak nitelendirilmişse de, hiç kuşkusuz insanlığın sahip olduğu hem en başarılı ve esnek hem de doğal ekosistemlere en az zarar veren yaşam tarzı olarak kabul edilmektedir. Hem geçmişteki hem de günümüzdeki avcı-toplayıcı gruplar incelendiğinde, hayatta kalma mücadelelerinde mevcut kaynakları doğal sistemlerin kaldırabileceğinden daha fazla tüketmemek adına, topluluklarındaki insan sayısını kontrol altında tuttukları gözlemlenmiştir (Ponting, 2012). Bu toplumlar çevrenin kendilerine sunduğu kaynaklara bağlı olarak yaşamış ve içinde yaşadıkları dünyayı değiştirmek için çok az çabalamışlardır (Giddens, 2012). Çünkü bu dönemde insanların çevreyi değiştirebilme

kabiliyetleri oldukça kısıtlıdır ve kullandıkları aletler değişim ve kontrolü sağlayacak boyutta gelişmemiştir. Bu evrede toplumlar, çevrenin kontrolünde olan ve tamamen çevreye bağımlı yaşayan, çevrenin şekillendirdiği organizasyonel bir yapıdadır (Yazgan, 2010). Avcı-toplayıcı toplumlar, daha çok fiziksel çevrenin farklılığına bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir (Poloma, 1993). İlkel insan olarak bilinen avcı-toplayıcı toplumlar ile çevre arasında bir sıkıntı olmadığı gözlemlenmektedir. İlkel insan hayatını, “ortama uyumlu” insan olarak ve en önemlisi de doğayla uyumlu insan olarak sürdürmüştür. Çünkü ilkel insanların gelişmiş imkânları yoktu, doğaya ve doğal olaylara karşı savunmasızlardı. Varlığını sürdürebilmeleri, çevresine uyum sağlamalarına bağlıydı (Erdem, 2016). Çevreyi geniş ölçüde istismar edebilmeleri mümkün olmadığından ve imkânlarının el verdiği ölçüde ulaşabildikleri yakın çevredeki bitki ve/veya hayvanlardan faydalandıklarından, devrin insanları “mikro çevre istismarcıları” olarak nitelendirilmektedir. Çünkü çevreye yönelik istismarın alanı oldukça dardır. Avcı-toplayıcı toplumlarda boyun eğme ile başlayan, toplayıcılık ve avcılık ile gelişen yaşam tarzı, çevrede köklü değişiklikler meydana getirecek düzeyde olmamıştır (Yazgan, 2010). Bunun en önemli nedenlerinden biri, sayılarının, dolayısıyla da sınırlı çevre koşulları üzerindeki baskılarının az olmasıydı. Fakat diğer taraftan avcı-toplayıcı grupların çevre anlayışlarının tamamen zararsız olduğu söylenemez. Bu evrede yaşayan bazı toplulukların bir parça bal bulabilmek için vahşi arı kovanlarını ve pek çok yabancı bitki türünü yok ettiği bilinmektedir. Ayrıca avcı-toplayıcı gruplar işlerine yaramayan bitkileri yok ederek, yabancı ekinlerin yetiştiği koşulları değiştirmişlerdir. Yenebilir eğreltiotlarının miktarını arttırmak, hintyerelması, muz, kulkas gibi bitkilere yer açmak ve sagu ağaçlarının büyüyebileceği alanlar yaratmak için, düzenli olarak yangın çıkarmış ve orman tabakasını yok etmişlerdir. Bu durum doğal ortamları önemli ölçüde değiştirmiştir. Bununla birlikte, bu evrede yaşanan kontrolsüz avlanmaya bağlı olarak bazı hayvan türlerinin neslinin tükenmesi, doğal dengeye zarar vermiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, nüfus yoğunluğunun az ve seyrek olması ve sınırlı teknolojileri nedeniyle, avcı-toplayıcı toplulukların çevre üzerindeki etkisi, genel anlamda azdır (Ponting, 2012).

Avcı-toplayıcı gruplar, bir yandan Afrika kıtasından başlayan yolculuklarına devam ederken, bir yandan da zaman içerisinde yaşam biçimlerini geliştirdiler. Kendilerine sürekli kullanabilecekleri aletler üretmeye başladılar (Alekseyev, 1993). Gelişmiş aletler ile birlikte avcılık da gelişmiştir. Avcılığın gelişmesiyle birlikte günlük av miktarı, tüketimin üstüne çıkmış, akabinde hayvancılık ve çobanlık ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu dönemde, bazı hayvanları denetim altına alarak evcilleştirmeyi başarmıştır. Böylece insan yaşamını derinden etkileyecek ilk büyük değişiklik olan tarım devrimi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ‘evcilleştirme’, avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçişte önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Hayvanların evcilleştirilmesiyle birlikte enerji kaynaklarının kullanımı çeşitlenmiş ve insan gruplarını yerleşik düzene geçmeye bir adım daha yaklaştırmıştır. Bu

dönemde göçebe yaşam tarzı yerini giderek yerleşik düzene bırakmış ve insanlar giderek daha fazla gruplar halinde yaşamaya başlamıştır. İlkel dönemde mikro düzeyde çevreyi istismar eden insan, doğal çevreye uyumunda yeni bir döneme geçmiştir (Ertürk, 2018).

Fiziksel, biyolojik ve sosyal kategorilere ayrılan çevre, insanın yeryüzünde görülmeye başlamasından itibaren hep etki altında kalmıştır. İnsan, yerleşik hayata geçtikten sonra, içinde yer aldığı çevreyi ve doğal kaynakları olması gerekenden daha fazla kullanmanın yollarını aramıştır (Tuna, 2007). Tarım evresinde, başlangıçta yavaş ancak daha sonraları hızlanarak devam eden nüfus artışı, bilgi ve teknik birikimi ile birlikte yaşam alanları giderek daralmış (Hun E. , 2016), özellikle neolitik çağın sonunda kentlerin ortaya çıkmasıyla insan doğayı daha fazla işlemeye, çevreyi daha fazla etkilemeye ve kontrol altına almaya başlamıştır (Özerkmen, 2002). Sonuç olarak, “insan eliyle gerçekleşen” değişimler olarak adlandırılacak süreçler hızlanmıştır. Milattan Önce (MÖ) 2000’li yıllarda 10 milyon civarındaki dünya nüfusu, Milattan Sonra (MS) 1700’lü yıllara kadar geçen süre zarfında birdenbire 600 milyona ulaşmış ve bu durum doğal kaynakların kullanımını, aşırı tüketimini ve yok olmasını arttırmıştır. Uygarlık ve insanlık tarihinde yaşanan iki kırılmadan biri olan ve Tarım Devrimi olarak adlandırılan süreçte, birçok bölgede doğal yeşilliğin yerini ekili alanlar almıştır (Torunoğlu, 2016). Ormanlar ve otlaklar tarım arazilerine dönüştürülmüştür. Sonuç olarak, doğa ile karşılıklı ve eşitlik temeline dayanan ilişki ortadan kalkmış ve insan içinde yaşadığı çevreye yabancılaşmaya başlamıştır (Tuna, 2003).

Tarımın benimsenmesi, yerleşik toplumları ortaya çıkarması ve toplumları kökten değiştirmesi bakımından insanlık tarihindeki en temel değişimdir. Ayrıca, insanların hayatta kalabilmelerini sağlayan yapay ekosistemler meydana getirdikleri bir dönemdir. Çevre üzerinde gittikçe artan baskı, başta belirli bölgelerle sınırlı kalmışsa da, tarım faaliyetleri yayıldıkça daha geniş bölgelere yayılmıştır. Daha hassas ve kalabalık olan bölgeler, tarımın ve yerleşik yaşam tarzının benimsenmesinden sonraki bin yıl içinde durumdan olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştır. Hızla artan nüfusa bağlı olarak köylerin ve kentlerin ortaya çıkması, kaynak talebini arttırmış ve üretilen malzeme miktarını artırma çabaları ise daha küçük bölgeler üzerinde daha büyük baskılar kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Barınma, ısınma ve yemek pişirme gibi ihtiyaçların çoğalmasıyla, en büyük zararı ormanlar görmüştür. Ormanların tükenmesi, toprak erozyonunu arttırmıştır (Ponting, 2012). Toprağın üretkenliğini arttırmak için gübre kullanılması ve sulama sistemlerinin geliştirilmesi çevre üzerindeki tahribatı arttırmıştır (Özey, 2014). Çevrenin bu şekilde yönlendirilmesini ve sömürülmesini tarımcı toplumların yükselişlerinin olduğu kadar çöküşlerinin de bir nedeni olarak gören (Harper, 2004) bu duruma örnek olarak Orta Amerika’daki Aşağı Maya Toplumu’nu gösterir. Bu toplum tarım alanlarını açmak için ormanlık alanları yok etmiştir. Ancak ormanların yok edilmesi erozyona; erozyon olayları ise tarımsal alanların yok olmasına yol açmıştır. Sonuç

olarak yaşanan açlık ve kıtlık, Aşağı Maya Uygarlığının sonunu getirmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere denilebilir ki, bu dönemde toplum ile çevre arasındaki ilişkilerde beliren temel anlayış, çevrenin denetim altına alınması, yönlendirilmesi ve makro düzeyde sömürülmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Tarımcı toplumları doğal sistem içerisinde bir bahçede yaşayanlar olarak gören Harper, bu bahçeyi ‘yaygın olarak temizlenmiş, sürülmüş, tohumlanmış, madenleri işlenmiş ve beşeri amaçlar için tüketilmiş’ şeklinde betimlemektedir.

İnsanın çevre üzerindeki bozucu etkisi ve insan ile insanın içinde yaşadığı arasında süregiden ilişkileri çarpık biçimde kavrayarak doğada üstünlük kurmaya yönelik arayışları giderek yaygınlaşmıştır. Zaman içerisinde kendini yeterince güçlü gören insan, doğayı sınırsızca kullanmaya ve sömürmeye devam etmiştir (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). İnsanın doğayı değiştirmesinde kendisine en çok teknik yardımcı olmuştur. Teknik kullanımında sürekli ilerlemeyi başaran insanın doğaya egemen olma süreci, 16. yüzyıla kadar oldukça ağır bir tempoda ilerlemiştir. Ancak bu yüzyılda insanın doğayı tanımakla doğadaki güçleri kendi yararına kullanabileceği fikri üstünlük kazanmıştır (Akarsu, 2016). 17. yüzyılda yazılan eserlerde, insanın doğa üzerinde denetim kurma hakkı savunulmuş ve doğaya yönelik eylemleri zararsız, hatta yararlı olarak gösterilmiştir. Doğanın eskiden olduğundan daha ilkel ve vahşi olduğu, insanlarca denetlenip biçimlendirildikçe iyi duruma geldiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu görüş, yavaş yavaş gelişen ve çoğalan bilimsel bilgilerle haklı kılınmıştır. Eserlerinde bilimin, insanların dünya üzerinde hâkimiyet kurması için gerekli bir araç olduğunu vurgulayan Francis Bacon, doğal dünyayı araştırmadaki hedefini; “Doğayı tanırsak, ona hâkim olabilir, onu yönetebilir ve insan yaşamına hizmet etmekte kullanabiliriz.” sözleriyle açıklamıştır. Descartes ise bilimin ve artan insan bilgisinin, daha büyük bir mücadeleyi amaçladığını belirterek, doğadaki her şeyi uygun oldukları işlerde kullandıkları takdirde, yeniden doğanın efendileri ve sahipleri olabileceklerini dile getirmiştir. İnsanın, doğanın en güçlüsü olmak üzere doğduğunu iddia eden Kant ise, insanların doğa ile olan ilişkilerinde herhangi bir ahlaki kısıtlamaya yer olmadığına inanıyordu. John Stuart Mill, insanın kendi yararına olabilecek en küçük bir şeyi bile doğadan zorla alması gerektiğini belirtirken; Sigmund Freud kitabında, doğaya saldırmayı ve bilimin ışığında doğayı insan iradesine boyun eğmeye zorlamayı insan olmanın ideali olarak göstermiştir (Ponting, 2012). Doğal dünyaya ve onun dönüştürülmesinde insan rolüne ilişkin bir diğer global görüş, Fransız doğa bilimci Buffon Kontu’nun görüşüdür. Buffon’a göre 18. yüzyılın en belirgin özelliği, insanın doğaya egemen olduğu bir çağ olmasıdır. Buffon bu çağı, insan yaratıcı gücünün doğa üzerinde egemen oluşunun görkemli öyküsü olarak görmüştür. İnsanoğlunun doğayı uysallaştırmayı, değiştirmeyi, ihtiyaç ve arzularına uygun olarak dönüştürmeyi öğrendiğini savunan Buffon; ‘Ekilip biçilmemiş doğa çok çirkin ve cansızdır. Onu hoş ve canlı kılacak tek varlık insandır.’ diyerek görüşünü açıkça ilan etmiştir. Fransız filozof

Montaigne ise 17. yüzyılın sonunda , “.....; ve biber ticareti için dünyanın en zengin, iklimi en güzel ve en iyi kısımları altüst edildi, mahvedildi ve çirkinleştirildi.” (Foster, 2013) diyerek insanın doğa üzerindeki olumsuz etkisini gözler önüne sermiştir.

Bilgi birikimi, bilimsel ve teknik gelişmelerle desteklenen doğaya hükmetme ve kaynakları sınırsızca tüketme çabaları, 17. yüzyıldan sonra giderek artan bir ihtirasa dönüşmüştür (Belli, 2019). Tarımsal üretimin ileri evresinde makineleşme ve doğal kaynakların kullanılmasıyla enerji teknolojileri ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler siyasal, ekonomik ve toplumsal yönleri olan, ayrıca pek çok değişimi tetikleyen önemli bir olgunun yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır (Torunoğlu, 2016). Bu olgu, ilk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan, ardından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’ya sıçrayan ve nihai olarak bütün dünyaya yayılan; insanlık tarihinde yeni bir evre olarak tanımlanan **Sanayi Devrimidir**. Tıpkı tarımın keşfedilmesi gibi, sanayileşme de insan ve hayvan gücünün yerini makinelere bıraktığı bazı anahtar keşiflere ve teknolojilere dayanmaktadır. Yeni keşifler ve teknolojik gelişmeler, insanın biyolojik ve fiziksel kaynaklar üzerindeki etkisini arttırmıştır. Özellikle bu dönemde insan-çevre ilişkisindeki kilit değişimin nedeni sanayileşmeyi, daha yoğun tarımı ve kentleşmeyi destekleyen ve nispeten daha ucuz olan fosil yakıtların kullanımı olmuştur (Harper, 2004). Bu köklü değişim, yüksek düzeyde enerji tüketimine bağımlı toplumlar ortaya çıkardı. Dolayısıyla en az tarımın gelişmesi ve yerleşik toplumların oluşması kadar önemli olan bu değişim (Ponting, 2012), ilk buharlı makinenin icat edilmesiyle başlayan, 1870 yılında elektriğin demir üretiminde kullanılmasıyla gelişen ve 1940 yılında Fordist Üretim Sistemi ile hız kazanan bir dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Bu dönüşüm, toplum-çevre ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni üretim teknikleri, doğal kaynakların daha çok ve daha yoğun bir üretime imkân sağlayacak bir biçimde işletilmesine yol açmıştır. Sanayi devrimine kadar doğaya yönelik mikro düzeydeki yağmacılık, toplumun sanayileşmesi ile başlayan ve özellikle İkinci Dünya Savaşı ile hız kazanan yıkıcı bir tahribata dönüşmüştür. Doğal kaynakların aşırı kullanılması ve dünyanın fiziki olanaklarının tüm dünya ülkelerinin sanayileşmesine yetebileceği düşüncesi, insan ve çevre arasındaki uyumu daha da bozmuştur (Talas, 1997; Karabıçak & Armağan, 2004). Sonuç olarak bu dönemde, endüstriyel üretimi ve ekonomik gücü arttırmak için yeni enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaç, doğa üzerindeki baskıyı tehlikeli boyutlara vordirmiştir.

Sanayileşme sürecinin etkisi, önemli ölçüde kentler üzerinde hissedilmiştir. Kentler, bu süreçte tarihte görülmemiş bir ölçüde genişlemiştir. Modern anlamda kentleşme süreci başlamış ve nüfus artışı hızlanmıştır (Erkan, 2004). Sanayileşme toplumların yapısında, değer sistemlerinde, teknoloji alanında ve politik sistemlerde derin değişiklikler meydana getirirken; daha önceleri tarımcı toplumlar tarafından kontrol altına alınmaya başlayan

çevreyi ise insanların egemen olduğu bir birime dönüştürmüştür. Endüstriyel üretim tarzına paralel olarak gelişen ve giderek yoğunlaşan teknolojik faaliyetler, toplumların çevre üzerindeki hâkimiyetini arttırmıştır (Yazgan, 2010). Sanayileşme ve kentleşmeye koşut olarak, çevre kirliliği yaygınlaşmış; kentlerdeki etkinliklerin yoğunlaşması, çevre sorunlarını geçmişle karşılaştırılmayacak bir boyuta taşımıştır. Sanayileşmenin artması, üretim esnasında ortaya çıkan kirlenmenin yaygınlık kazanmasıyla sonuçlanmıştır (Keleş & Ertan, 2002). 1830'da Coalbrookdale çevresinde demir işlerini inceleyen ve buharlı şahmerdanın mucidi olan James Nasmyth'in: *"Bacaların dışarı attığı sülfürik asit buharları çimenleri kavurmuş, öldürmüş ve ot cinsinden her nesne ölü gibi grileşmişti. Bu, bitki ölümünün en keder verici yönünün simgesiydi."* (Foster, 2013) sözleri Sanayi Devrimi'nin neden olduğu çevresel kirlenmeyi doğrular niteliktedir.

Endüstrileşmiş toplumların diğer toplumlara göre doğal kaynaklara ve ham maddeye daha fazla ihtiyaç duyması, çevresel sömürüyü ve etkilerini şiddetlendirmiştir. Endüstrileşmiş toplumların insan çevre ilişkisindeki radikal değişimin nedeni olan ucuz fosil yakıtların sınai üretimde kullanılması, doğal kaynakların geniş ölçekte ve yoğun olarak sömürülmesini, daha fazla kirlilik ve daha büyük çevresel felaketleri beraberinde getirmiştir (Tuna, 2003). Diğer taraftan, endüstrileşme insanın diğer canlı türleri üzerindeki etkisini de arttırmış; nadir canlı türlerinin ve doğal çevrenin tahribi, sanayileşme ve sınai üretim için temel gereksinim olarak değerlendirilmiştir (Lenski, 1966). Bu anlayışa göre doğal çevre, mal üretimi için kaynak oluşturduğu ölçüde değerlidir ve ekonomik büyüme çevrenin korunmasından önce gelir. İnsan dışındaki diğer canlı türleri insani ihtiyaçlar için sömürülebilir. Ekonomik zenginlik önemlidir ve bu yolda gerekli olan riskler alınmalıdır. Ekonomik, teknolojik ve bilimsel olarak gelişmenin sınırları yoktur. Nüfus artışı ve kaynak yetersizliği gibi sorunlar, teknolojik çözümler sayesinde aşılabılır. Gerçekte insanlar doğaya ciddi bir zarar vermez. Sanayileşmenin getirdiği artan rekabet ortamı ve demokrasi anlayışı ile pek çok toplumsal ve çevresel sorun çözüme kavuşabilir (Harper, 2004). Bu fikirler çerçevesinde hareket eden insanın, sanayileşme ve modernleşmeye koşut olarak doğal kaynakları teknoloji yardımıyla kendi ihtiyaçları doğrultusunda acımasızca sömürmesi (Gökdayı, 1997), bir gereklilik olarak görülmüş ve bu olgu, klasik iktisat kuramının temelini oluşturmuştur. Özellikle 19. yüzyıl, insanın kendisini çevreyi denetleyebilen tek güç olarak gördüğü bir dönemdir (Keleş & Hamamcı, 2002). Sonuç olarak, endüstriyel toplumlarda insanın çevreye verdiği zarar, avcı-toplayıcı ve tarımcı toplumların çevreye verdiği zarardan daha fazla olmuştur. Salt insan refahını ve mutluluğunu hedefleyen endüstri toplumları, doğal kaynakların sömürülmesine ve yönlendirilmesine dayanan, bu yüzden çevre açısından istenmeyen sonuçları ve yan etkileri içerisinde barındıran bir tüketim kültürü yaratmıştır.

Toplumsal evrim sürecinde çevre sorunları birden bire ortaya çıkmamış, zaman içerisinde yaşanan gelişmeler ve teknik ilerlemeler sonucunda birikerek varlığını hissettirmiştir (Keleş & Hamamcı, 2002). İnsan-doğa ilişkilerinden, bir başka deyişle, insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun olarak dönüştürme çabasından kaynaklanan sorunlar olarak ifade edilen çevresel sorunlar (Keleş & Ertan, 2002), önce Batı Avrupa ülkelerinin, daha sonraki yıllarda ise bütün dünya ülkelerinin önemli gündem maddesi haline gelmiştir (Bozkurt, 2018). İnsan etkinlikleri sonucunda geri döndürülemez boyutlara ulaşan çevresel sorunlar, başlangıçta doğanın kendini yenileyebilme özelliği sayesinde fark edilmemiştir. Bu yüzden insan, doğaya verdiği zarardan uzun süre habersiz yaşamıştır. Ancak zaman geçtikçe çevre sorunları nitel ve nicel olarak büyümüş, çevrenin kendisini yenileyebilme kabiliyetinin çok üzerine çıkmış ve çevre süratle bozulmaya başlamıştır. Yaşam alanlarını oluşturan çevre öğelerindeki tahribat gözle görülür bir duruma gelmiştir (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). Sonrasında, sanayileşme sürecinin biçimlendirdiği endüstriyel toplumların etkinlikleriyle gerçek bir tehlikeye dönüşen çevre sorunları, küresel ölçekte bir sorun olarak kabul edilmeye başlamıştır (Yazgan, 2010). Tarihte bu tehlikeli düzeyi belirleyen bazı ekolojik krizler ve toplumsal yıkımlar yaşanmıştır. Örneğin sanayi tipi üretim tarzına dayalı olarak kullanımı artan sentetik ve kimyasal maddeler, fosil yakıtlar, radyoaktif maddeler gibi kirleticiler doğa üzerinde geri dönüşü olmayan etkiler yaratmıştır. Enerji üretimi, tüketimi, ürün imalatı, hammadde işlenmesi gibi süreçlerde kirleticilerin türüne bağlı olarak doğal kaynakların yok olması, ozon tabakasının incilmesi, asit yağmurları, iklimde bozulmalar, hava, su ve toprak kirliliği, küresel ısınma, türlerin yok olması, genetik çeşitliliğin kaybolması, tropikal ormanların yok olması, sel baskınları, yer altı sularının çekilmesi ve kirlenmesi, yenilenemez kaynakların tükenmesi gibi ekolojik sorunlar baş göstermiştir (Jagadeesan, 2004; Foster, 2013). Yaşanan ekolojik sorunlara bağlı olarak tarihsel süreçte bir takım toplumsal yıkımlar da yaşanmıştır. Bu yıkımların ilk örneği 1952 yılının Aralık ayında Londra'da yaşanmıştır. Havadaki kükürt dioksit ve kömür tozu yoğunluğu nedeniyle 4000'in üzerinde insan solunum yetmezliği nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Pehlivan, 2011; Belli, 2019; Keleş, 2013). İnsan hayatını doğrudan etkileyen benzer çevre sorunlarının artması ve sınırları aşması, tüm dünya ülkelerinin dikkatini bu yöne çekmiştir. 'Önce kalkınma, sonra çevre' anlayışı, zamanla yerini 'kalkınma ve çevre arasında denge' anlayışına bırakmış (Keleş & Hamamcı, 2002); doğal çevre ile sömürü ilişkisi yerine bütüncül ve saygılı bir ilişki anlayışı önerilmiştir (Tuna, 2003). Günümüzde özellikle çevreden kaynaklanan derin toplumsal, ekonomik ve siyasal kriz, insanın çevre içindeki konumunu tartışmaya açmış (Özerkmen, 2002) ve 1960'lardan bu yana çevre sorunlarının nedenleri ve çözüm önerileri üzerinde en çok durulan konular olmuştur.

1.4. TEMEL ÇEVRE SORUNLARI

Genel olarak, insan eliyle oluşturulan yapay çevrenin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri olarak değerlendirilen çevre sorunları (Ertürk, 2018), hava, su ve toprakta meydana gelen, insan ve diğer canlıların sağlığını tehdit eden kirlenme ve bozulmaları ifade etmektedir (Demir & Çevirgen, 2006). İnsanın yeryüzündeki varlığı ile birlikte başlayan ve devam eden insan-çevre ilişkisi, özellikle son yüzyılda üretim alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak farklı yönere evrilmiştir. İnsan-doğa ilişkisindeki denge, doğal çevre aleyhine bozulmaya başlamış; sonuç olarak çevre ile ilgili kirlilik ve diğer sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Son yıllarda dünyanın ekolojik dengesini kısa ve uzun vadede bozan ve canlıların yaşamını tehlikeye sokan çevre sorunları (Kara, 2019), insanın, çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürme girişimlerinden kaynaklanmaktadır.

Çevrebilim (Ekoloji) Sözlüğü'ne göre önemli çevre sorunlarından biri olan çevre kirlenmesi, yaşadığımız ortamın, havanın, suların çöpler, deterjanlar ve tarım ilaçları, endüstri atıkları, zehirli dumanlar gibi maddelerin etkisiyle bozulmasıdır (Güney, Bozyiğit, Meydan, Kılıç, & Bulut, 2016). Bir başka ifadeyle çevresel kirlilik, normal çevresel süreçlerin fiziksel ve biyolojik bileşenler halindeki bulaşmalardan etkilenmesi neticesinde ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum, insan müdahalesiyle olduğu kadar, doğal süreçler halinde de gerçekleşebilmektedir. Buna örnek olarak, bir yanardağın patlamasıyla lavların ulaştığı alanlardaki suyun, havanın, flora ve faunanın kirlenmesi gösterilebilir. Ancak insan, çevrenin denge mekanizması üzerinde doğal olayların yarattığı olumsuz etkilerden daha ağır etkiler meydana getirmektedir. Sonuç olarak bütün çevresel sistemlerde oluşan bozulmaların, gelecekte bütün yaşam olanaklarını ortadan kaldıracak güce sahip olduğu (Kahraman & Türkay, 2012) ifade edilmektedir.

Bugün insanlık, çevresiyle ilişkisinde kritik bir eşiğe ulaşmıştır. İçinde yaşadığımız gezegen, insani amaçlar için kullanılamaz hale getirilme anlamında geri dönülemez bir noktaya ulaşmıştır (Foster, 2013). Hava, su, toprak kirlenmesiyle başlayan çevre sorunları, yıllar içinde daha geniş bir alana yayılmış ve küresel bir özellik kazanmıştır. Temel çevre sorunları bitki ve hayvan türlerinin yok edilmesi, doğal kaynakların tahribi, ormansızlaşma, atmosferdeki ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi ve küresel ısınma, madencilik ve enerji yeterliliği sorunu, termik santrallerden kaynaklanan radyoaktif kirlenme (Kışlalıoğlu & Berkes, 2018), kültürel çevrede kirlenme ve bozulma (Keleş & Ertan, 2002) şeklinde sınıflandırılmıştır.

1.4.1. Hava Kirliliği

İçerisinde çok küçük taneciklerin bulunduğu çeşitli gazların karışımı olan hava, hacim olarak yaklaşık % 78 azot ve % 21 oksijenden oluşur. Geriye kalan küçük yüzdelik dilimin içerisinde ise karbondioksit, argon ve diğer gazlar bulunur. Hava, dünyayı canlıların yaşamasına uygun duruma getiren ve dünyayı çevreleyen atmosferdir. Canlıların yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli olan solunum, sindirim, fotosentez gibi süreçlerin temelini oluşturur hava (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). Dolayısıyla canlıların yaşamında önemli bir yere sahiptir.

Hava dinamik bir ortamdır ve bu dinamik yapısı, havanın sürekli kendini yenileyebildiği ve asla kirlenmeyeceği düşüncesini doğurmuştur. Oysaki belirli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticiler havanın doğal bileşimini bozarak, hava içerisindeki gazların oranında insan yaşamını tehlikeye sokacak değişimlere neden olur. Bu değişimlerin havayı, canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesine hava kirliliği denilmektedir (Kahraman & Türkay, 2012). Hava, “doğal kirlenme” ve “insanın neden olduğu (antropojen) kirlenme” olmak üzere iki yolla kirlenir. Doğal kirlenmeye, çöllerden esen ve hava kalitesini bozan maddeler içeren rüzgârlar örnek gösterilebilir. Rüzgâr, çöllerden kaldırdığı ve kanserojen olduğu bilinen maddeleri komşu şehirlere taşıyarak insan sağlığı üzerinde risk oluşturmaktadır. Yanardağlar da püskürttüğü maddeler ve çıkardığı zehirli gazlar ile doğal ortama zarar verebilir. Yanardağ çevresinde bulunan hayvanların ve insanların etrafa yayılan zehirli gazlardan öldüğü; bitkilerin ise yanıp kül olduğu tarihte sık görülen olaylardır. Diğer taraftan yıldırım düşmesiyle ormanlarda çıkan yangınlardan geriye kalan küller, rüzgârın etkisiyle çevreye yayılarak doğal yollardan havanın kirlenmesine neden olabilir (Güney, 2003). Ancak insan etkinliklerinden oluşan yapay kirleticiler unsurlar, doğal olaylar sonucu oluşan kirleticiler çok çeşitli olmakla birlikte, büyük ölçüde ulaşım, sanayi etkinlikleri ve konut ısıtma sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıtların kullanılmasından doğan kükürt dioksit, sanayi kaynaklı hava kirliliğinin temel nedenlerinden biridir. Bu maddenin hayvan ve insan sağlığı ile bitkilerin yetişmesi üzerindeki olumsuz etkisi, diğer bütün kirleticilerin etkisinden daha ağırdır. Atmosfere karışan kükürt dioksit miktarının yılda 80 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum kaçınılmaz olarak çevre sisteminin kükürt döngüsünün bozulmasına ve hava kirlenmesi ile birlikte asit yağmurları sorununa yol açmaktadır. Hava kirliliği açısından bir diğer önemli sorun da atmosferdeki karbondioksit miktarındaki artıştır. Son yüzyılda %15’ten daha fazla artmış olan karbondioksit miktarı, doğal dengeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Artan karbondioksit miktarının yeryüzünde bir sera gazı etkisi yarattığı tespit edilmiştir. Atmosferdeki karbondioksit kütlesi, yeryüzüne ulaştıktan

sonra ısı enerjisine dönüşen güneş ışınlarının yeniden atmosfere dönmesini engelleyerek dünyanın ısınmasına ve buzulların erimesine neden olmaktadır (Ertürk, 2018). Sonuç olarak, insanların çıkardığı iz miktarlardaki hava kirleticilerinin atmosferin kimyasal içeriğini bozması, lokal, bölgesel ve küresel boyutta iklim değişikliğine ve güneşten dünya yüzeyine gelen zararlı U.V. (ultraviyole) ışınlarının miktarının artmasına neden olmaktadır (Miller, 2000). Bu ise insanların dışarıda ve kapalı alanlarda hava kirleticilerine daha fazla maruz kalması anlamına gelmektedir.

Hava kirliliğinin dünyayı tehdit eder hale gelmesinde etkili olan diğer unsurlar roketlerin egzoz gazları, nükleer denemeler, elektrik üreten termik santrallerden çıkan gazlar, ulaşım araçlarının neden olduğu kurşun oksitler, yanmamış hidrokarbonlar, karbon monoksitler ve azot oksitleri, aerosol iticisi olarak kullanılan freon gazı gibi kimyasal maddeler (Güney, 2004) şeklinde sıralanabilir. Ortaya çıkan sonuçlar, sadece belli bir ülkeyi ya da bölgeyi değil; havaya karışan gazların sınır tanımayan niteliğine bağlı olarak bütün yer küreyi etkilemektedir. Dolayısıyla hava kirliliği yerel veya bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, küresel bir sorun haline gelmiştir.

Dünya genelinde hava kirliliğine bağlı olarak bazı olumsuz olaylar yaşanmıştır. Bunlardan biri 1952 yılında Londra'da yaşanmıştır. 4000'in üzerinde birey havaya karışan kükürt dioksit ve kömür tozu yoğunluğu nedeniyle yaşamını yitirmiştir. 1984 yılında Hindistan Bhopal'de bir ilaç fabrikasında yaşanan bir sızıntı, 2000'den fazla bireyin ölümüne, 200.000'den fazla bireyin ise yaralanmasına ya da kör olmasına mal olmuştur. 1986'da yaşanan Çernobil Nükleer Santral faciası ise bu alanda tarihe geçmiş en önemli olaydır. Atmosfere karışan radyoaktif sızıntı çok sayıda insanın kanser olma riskini arttırmış, etkileri uzun yıllar devam etmiş ve günümüzde de etkilerini hala sürdürmektedir (Boşgelmez, Boşgelmez, Savaşçı, & Paslı, 2000).

Hava kirliliğinin giderek tehlikeli boyutlara ulaşması ve tüm dünyayı tehdit etmesi, ulusal ve küresel ölçekte bazı adımların atılmasını zorunlu hale getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Birleşik Devletlerde hava kirlenmesinin önlenmesine yönelik 1970, 1977 ve 1990 yıllarında Temiz Hava Yasaları yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa ile her eyaletin belirlenen standartları uygulaması için bir tamamlayıcı plan geliştirmesi ve bunu gerekli kılması istenmiştir. Ayrıca bu yasalar asılı parçacık madde, kükürt dioksit, karbon monoksit, azot oksitleri, ozoni hidrokarbonlar ve kurşun olmak üzere toplamda yedi adet dış mekân kirleticisi için "*ulusal normal hava kalitesi standartları*" getirilmesini gerekli kılmıştır (Miller, 2000). Küresel ölçekte ilk adım, 11 Mart 1989'da Atmosferin Korunmasına İlişkin La Haye Bildirisi ile atılmıştır. Bu bildiriye, 2-12 Haziran'da Rio'da benimsenen İklim Değişikliği Sözleşmesi izledi. Bu sözleşme sera etkisi olan gazların

kullanılmasının azaltılmasını içeriyordu. Mart-Nisan 1995'te Berlin'de toplanan konferansta ise atmosfere salınan karbondioksit miktarının azaltılması gündeme getirilmiştir. Son olarak, 1997'de Kyoto Protokolü ile zengin ülkeler sera gazı etkisine sahip salınımlarını 2012 yılına kadar %5 oranında azaltma konusunda bir anlaşmaya vardılar (Keleş, 2013). Bütün bu adımlar BM sürdürülebilir kalkınmanın sağlık ve kaliteli yaşam, erişilebilir ve temiz enerji, iklim eylemi amaçlarını açıklamaktadır. Ancak bugün geline nokta insanlık, hava kirliliğinin doğurduğu tehditleri bertaraf edebilmiş değildir. Hava kirliliği günümüzde hala olumsuz yönde ilerlemeyi sürdürmektedir.

1.4.2. Su Kirliliği

Su, biyosfer için temel yaşam kaynağıdır. Yaşam, suyun okyanus ve denizlerden atmosfere, oradan yeryüzüne ve yeryüzünden yeniden deniz ve okyanuslara ulaşması ile gerçekleşen döngüsü ile mümkün olmaktadır. Yaşam için bu denli önemli olan su, yenilenebilir bir kaynaktır. Ancak suyun büyük bölümü okyanus ve denizler ile atmosfer arasında devir daim yaptığından, sadece küçük bir bölümü yeryüzüne yağış olarak düşer. Yağışın çoğu ise buharlaşır ya da okyanus ve denizlere geri döner. Dolayısıyla tarım, sanayi, evsel kullanım ve daha pek çok insanı aktiviteler için ihtiyaç duyulan sudan geriye çok daha az bir miktar kalmaktadır. Bu yüzden toplam su hacmi, doğrudan kullanılabilir su miktarı anlamına gelmez. Aksine kullanılabilir su miktarı, yeraltı sularının, göllerin, nehirlerin vs. kendini yenileyebilme ve beslenme hızı ile belirlenir. Dünyada yüzey suları ile yeraltı suları, ihtiyaç duyulan taze suyun yaklaşık yarısını sağlamaktadır ve yeraltı sularının beslenme hızı oldukça düşüktür. Bu oran yılda yaklaşık %1'dir. Diğer taraftan kullanılabilir su miktarı dünya genelinde çok dengesiz bir dağılım göstermekte ve buna bağlı olarak su, tarihsel süreçte ülkeler arasında siyasi bir çatışma nedeni olagelmıştır (Harper, 2004).

Su, önemine rağmen, dünya üzerinde en kötü yönetilen kaynaklardan biridir. İnsan potansiyel olarak yenilenebilir bir kaynak olan suyu boş yere harcamakta ve kirlletmektedir (Miller, 2000). Sularda kirlletici etki yaratabilecek unsurlar esas olarak endüstriyel, ticari, evsel, tarım ve doğal kaynaklı olmak üzere beş temel başlıkta incelenmektedir. Kırsal ve kentsel yerleşim alanlarında meydana gelen evsel atıklar, yüzey ve yeraltı sularının önemli ölçüde kirlenmesine neden olmaktadır (Merdur & Çınar, 2013). Kırsal ve kentsel yerleşim alanlarından kaynaklanan su kirliliği, önemli ölçüde altyapı yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu alanlarda çöp değerlendirme ve kanalizasyon sistemleri yeterince gelişmediğinden, katı ve sıvı haldeki atıkların suya karışmasına neden olmaktadır (Ertürk, 2018). Havaalanları, otomobil tamir dükkânları, limanlar, araç servis yerleri, benzin istasyonları, çamaşırhaneler, sağlık kuruluşları, kimyasal boya dükkânları ve otogarlar su kirliliğine neden olan ticari kaynaklı unsurlardır (Merdur & Çınar, 2013). Adı geçen

işletmelerden su kaynaklarına salınan organik ve toksik madde biçimindeki atıkların çoğalması durumunda biyolojik oksijen miktarı azalmakta ve sonuç olarak su kirliliğı yaşanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında su kirlenmesinin temel nedeni, su ortamlarındaki biyolojik oksijen miktarının azalmasıdır (Ertürk, 2018).

Su kaynaklarını kullanan sanayi kuruluşları da su kirliliğinde önemli bir kaynaktır. Sanayileşmenin hızlanmasıyla sanayi atıkları evsel atıkları birkaç kat aşmıştır. Su kirliliğinde rol oynayan en önemli sanayi kolları kâğıt, kimya, petrol ve demir-çeliktir. Enerji santralleri de atık ısının büyük oranda sulara karışmasına yol açar. Plastik sanayi de su kaynaklarını büyük ölçüde kirleterek insan, hayvan ve bitkilerin yaşamını tehlikeye sokar (Güney, 2004). 1950'li yıllarda Japonya'da sanayi tesislerinin yoğun olduğu Minamata bölgesinde ırmağa boşaltılan sanayi atıkları balıkların, balıklarla beslenen kedi, köpek ve kuş gibi hayvanların sinir sistemlerinde ve beyinlerinde tahribata yol açmıştır. Ayrıca bölgede 798 kişi cıva zehirlenmesi sonucu ölmüş ve yaklaşık 3000 kişi tedavi altına alınmıştır. Bu olay, sanayi atıklarının su kirliliğı üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koyan önemli bir örnektir (Boşgelmez, Boşgelmez, Savaşçı, & Paslı, 2000). Tarımsal faaliyetler de su kirliliğine yol açan önemli bir kirleticidir. Tarımsal üretimi arttırmak için kullanılan gübreler ve pestisitler, yağmur ve sulama suyu ile yüzey ve yeraltı sularına taşınarak büyük bir kirliliğe sebep olmaktadır. Toprakta ve suda uzun süre kalabilen bu maddeler insan ve hayvan sağlığı üzerinde ciddi tehditler yaratmaktadır (Güney, 2003). Su kirliliğinde insan kaynaklı kirleticiler kadar doğal kaynaklı kirleticiler de etkilidir. Kaya ve toprakta bulunan demir, kalsiyum, magnezyum gibi mineraller suyun görünümünü ve sertliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Merdur & Çınar, 2013). Su kaynakları üzerinde olumsuz etki yaratan bir diğer kirleticidir unsur, küresel ısınmadır. Dünyanın ısınmasına bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık, buzulların eriyip deniz sularına karışması, yükselen deniz sularının alçak kıyılarda yeraltı sularını kirletmesi, tatlı su kıtlığı sorununu daha da büyötmektedir (Keleş, 2013). Bu durum, insanları yeterli miktarda ve iyi kalitede suya ulaşmaktan yoksun bırakmaktadır.

Su kaynaklarının kimyasal, fiziksel, biyolojik ve ekolojik özelliklerinin olumsuz yönde değişmesi olarak ifade edilen su kirliliğı, dünyadaki önemli ilk çevre sorunudur. Su kirliliğinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bütün toplumların en temel sorunlarından biri olan evsel atıklar, asırlar boyunca dere ve nehir sularına bırakılarak uzaklaştırılmıştır. Bu yöntem zaman içerisinde içme suyu kaynaklarını ve dolayısıyla kamu sağlığını tehdit ettiğinden su kirliliğı, insanlığın karşılaştığı ilk çevre sorunu olarak değerlendirilmektedir. Bugün yerel, bölgesel ve küresel ölçekte bir çevre sorunu olan su kirliliğı, hava kirliliğı ve toprağın kullanma biçimi ile yakından ilişkilidir. Hava kirliliğinde olduğu gibi su kirliliğı de doyma kapasitesine ulaşınca kadar gözle görülmez. Ancak, atık suların su ortamı tarafından absorbe edilmesi güç duruma geldiğinde, kirlilik gözle görülebilir duruma gelir (Bozkurt,

2018). Kirilenmiş suların atıklardan kendini temizleyebilmesinin yüzlerce hatta binlerce yıl alabileceği (Miller, 2000) gerçeği göz önüne alındığında, su kaynaklarının korunması, su kirliliğini önlemeye yönelik düzenlemelerin yapılması, katı ve sıvı atıkların azaltılması büyük önem taşımaktadır.

Su kirliliği ile ilgili bazı gerçekler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Mann, Dhingra, & Singh, 2014):

- Çoğunluğu plastikten oluşan 7 milyar kilo ağırlığında çöp her yıl okyanuslara boşaltılmaktadır.
- Hindistan'daki Ganj Nehri lağım suları, çöp, yiyecek ve hayvan kalıntıları ile dünyanın en kirli nehridir.
- BM Çevre Koruma Ajansı (BM ÇKA) tahminlerine göre, her yıl 1.2 trilyon galon arıtılmamış kirli su, sel suyu ve endüstriyel atık Birleşik Devletlerin sularına karışmaktadır.
- Dünya genelinde yaklaşık 700 milyon kişi kirli su tüketmektedir.
- Deniz hayvanları, kara hayvanlarından 5 kat daha fazla yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.
- Her yıl kentlere ait 30 milyar ton kanalizasyon suyu nehirlere, göllere ve denizlere akıtılmaktadır.
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'na göre, her yıl dünya genelinde 3 binden fazla çocuğun kirli su tüketimine bağlı olarak hayatını kaybetmektedir.
- Çin'de en az 320 milyon insan temiz içme suyu erişimi sağlayamamaktadır.

Su kirliliği beraberinde getirdiği tifo, kolera, sarılık, dizanteri gibi hastalıklarla insan sağlığını; biyolojik çeşitliliği, hayvan ve bitki topluluklarını olumsuz etkileyerek doğal çevreyi tehdit etmektedir. Bu durum küresel boyutta bazı adımların atılmasını sağlamıştır. Yakın tarihte Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Kurulu (24 Temmuz 2010), temiz içme suyunun ve sağladığı sağlıklı yaşamın temel "insan hakkı" olduğu yönünde bir karar almıştır. Son on beş yıldır her üç yılda bir Dünya Su Forumu düzenlenmekte ve bu forumlarda su hakkı uluslararası bir statü kazanmıştır. Aynı yıl su kirliliğinin önlenmesine yönelik bir adım da ülkemizde atılmıştır. Diyarbakır'da 5-6 Kasım 2010'da Su Hakkı Sempozyumu gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan Sonuç Bildirgesi'nde yerel yönetimlere, su kaynaklarının yönetilmesinde alternatif modellerin uygulanması çağrısı yapılmıştır (Keleş, 2013). Bu adımlar, su kirliliğinin ciddiyetini ve su kaynaklarının yönetilmesinin önemini ortaya koymak açısından önemlidir. Ayrıca BM sürdürülebilir kalkınma planı ile su kirliliğine karşı temiz su ve sanitasyonun sağlanmasını amaçlamış, sudaki yaşamların korunmasını

hedeflemiştir. Su kirliliği insan yaşamını ciddi etkileyen bir faktör olduğundan, su kirliliğinin önlenmesi, sağlık ve kaliteli yaşamın elde edilmesinde önemli bir adımdır. Ülkeler su kaynaklarının ve tüm kirlenme türlerinin yönetiminde bütünsel bir yaklaşım izleyerek, çevresel sorunların bir yerden başka bir yere taşınmasının önüne geçmelidir.

1.4.3. Toprak Kirliliği

Doğal çevrenin ve insan yaşamının vazgeçilmez parçalarından biri olan toprak bitkiler, hayvanlar, kayalar, yeryüzü şekilleri, göller ve nehirler kadar önemli bir kaynaktır. Bitki, insan ve diğer canlıların yaşamı, topraktan bağımsız olarak düşünülemez. Toprak, bitki türlerinin dağılımını etkilemenin yanı sıra, çok sayıda organizma için yaşam alanı sağlar. Toprak, atmosfer ile yeryüzü arasındaki su ve kimyasal madde akışını sağlar ve atmosferdeki oksijen ve karbon dioksit gibi gazlar için hem kaynak hem de bir depo alanıdır. Toprak sadece doğal süreçleri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bugünün ve geçmişin beşeri faaliyetlerini kaydeder. Dolayısıyla kültürel mirasın da önemli bir parçasıdır. Toprak sahip olduğu tüm özellikleriyle, insanlığın icat ettiği herhangi bir makineden daha karmaşık olan doğal bir sisteme sahiptir. Bu yüzden de insana “sonsuz” gibi gelebilir. Oysaki bu kanı gerçekten çok uzaktır. Toprak sürekli değişir ve gelişir. İnsan müdahalesi ve toprak kullanımı ile birlikte çevresel faktörlerde meydana gelen değişimlere tepki verir. Toprağın yapısında meydana gelen değişimlerin bir kısmı geçici olurken, büyük çoğunluğu kalıcı olmaktadır (Mishra, Mohammad, & Roychoudhury, 2016).

Son bir-iki yüzyıldır eskiye nazaran daha büyük insan kitlelerine uygun yerleşim birimleri ve rekreasyonel alanlar açmak amacıyla toprak kaynakları giderek artan oranda işgal edilmiştir. Artan nüfusun yanı sıra, gelişen ekonomi ve artan lüks-refah düzeyine paralel olarak işgalin ölçeği genişlemiştir. Toprak kaynaklarının hem fiziksel olarak tüketilmesi, hem de çeşitli faaliyetler sonucu organik ve inorganik kirleticilerin toprağa ulaşması, toprak kirliliğini önemli bir çevre sorunu haline getirmiştir. Toprağın biyolojik, fiziksel, kimyasal ve jeolojik yapısının değişmesinden kaynaklanan bozulmalar olarak tanımlanan toprak kirliliği, yanlış tarım tekniklerinin uygulanması, yanlış ve fazla gübreleme, tarımsal mücadele ilaçlarının kullanılması, zehirli ve tehlikeli maddelerin toprakta birikmesi ile endüstriyel faaliyetler sırasında yaşanan kaza ve sızıntılar sonucu ortaya çıkar. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan ve çok sayıda kimyasal madde içeren pestisitlerin, toprak kirlenmesinde payı büyüktür. Bu kimyasal maddeler sürekli kullanıldığında, bazı bölgelerde zararlı canlı topluluklarının türemesine neden olarak toprağın verimini azaltır. Diğer taraftan ivmesi giderek artan endüstriyel faaliyetler ağır metal birikimine yol açarak toprağı kirlendir. Örneğin 1910-70 yılları arasında Japonya’da madencilik faaliyetleri sırasında; 2010 yılında Macaristan’da ise bir alüminyum fabrikasında zehirli atık biriktirme havuzunun yıkılması

sonucu ortaya çıkan çeşitli ağır metaller içme suyuna ve tarım topraklarına karışmış ve yüzlerce hayat bu felaketten etkilenmiştir (Karaca & Turgay, 2012).

Toprak kirliliğinin önemli sebeplerinden biri de erozyondur. Erozyon ile tarıma elverişli topraklar büyük ölçüde yok olmaktadır. Yerel ormanların tükenmesi sonucunda artan toprak erozyonu, yerleşim bölgeleri çevresinde büyük sorunlar yaratır. Ürdün'ün orta bölgelerinden elde edilen en yeni bulgular, yerleşik hayata geçildikten sonra ormanların yok edilmesinin yol açtığı toprak erozyonunun bölgeye verdiği zararı, ürünlerden elde edilen verimin düşmesini ve bunların sonucunda yeterli besin üretimi yapılamaması nedeniyle köylerin terkedildiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan tarım yapılırken yapay bir çevre yaratan sulama sistemlerinin benimsenmesi de toprağın büyük oranda zarar görmesine neden olmuştur. Toprağa eklenen fazla sular, yer altı su seviyesini yükselterek toprağın mineral içeriğini değiştirir, toprağın yüzeyinde kalın bir tuz tabakası oluşturur (Ponting, 2012). Böylece hem tarım yapılması olanaksız hale gelir, hem de toprak verimsizleşir. Doğal ekosistemlerin bu şekilde bozulması da daha ağır sonuçlar doğurur.

Toprak kirliliğinin önemi, boyutları, çevre ve sağlık üzerindeki etkileri gibi konularda yapılan araştırmaların yetersiz oluşu, toprak kirliliği ile ilgili sorunların öneminin yeterince anlaşılmadığını göstermektedir (Bozkurt, 2018). Oysaki her yıl dünyadaki akarsulara, göllere, denizlere ve okyanuslara ulaşan toprak miktara, dünyanın çevresini 150 kez kuşatmaya yetecek uzunluktaki bir yük vagonunu dolduracak fazlalıktır. Tarımın başlamasından bu yana giderek artan popülasyona besin sağlamak için ormanlık araziler yakılarak tarımsal üretime açılmıştır. Özellikle yenilenebilmesi 10 ila 30 yıl süren alanlarda, 2 yılda bir tarım yapılması gerekmiştir. Bu da topraküstü erozyonu ve besin elementlerinin azalmasını hızlandırmıştır. Öyle ki bazı bölgelerde erozyonun hızı, doğal toprak oluşumundan 80 kat daha fazladır. Kaçınılmaz olarak üzerinde yaşadığımız yerküre, her on yılda potansiyel kültür alanlarındaki toprağın yaklaşık % 7'sini kaybetmektedir. Son 50 yılda, 810 milyon hektarlık alan çölleşmiştir. Çölleşme kuraklığın, kıtlığın şiddetlenmesine ve yaşam standartlarının düşmesine yol açarak, canlılığını daha fazla sürdüremeyen çevre mültecilerinin artmasına neden olmuştur (Miller, 2000). Toprak kirliliğinin geldiği noktanın ciddiyeti, sürdürülebilir kalkınma dâhilinde ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Toprağın korunması ve iyi yönetilmesi, açlık ve yoksulluğun son bulmasında olduğu kadar sağlık ve kaliteli yaşamın, karasal yaşamın, toplumların sürdürülebilirliği için de hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla tarım tekniklerinin, toprağın korunmasına uygun olarak değiştirilmesi, tarım arazilerinin uygun şekilde sınıflandırılması ve kontrol edilmesi, toprağın verimliliğinin korunması ve yenilenmesi, zararlı atıkların azaltılması, yeniden kullanma yoluyla atıkların önlenmesi ya da daha az zararlı maddelere dönüştürülmesi toprak kirliliğini önemli ölçüde önlemeye yardımcı olacaktır. Ayrıca toprak kirliliğine yönelik yerel, bölgesel,

ulusal ve küresel ölçekte yasal düzenlemeler yapılması da önem taşımaktadır. Mevcut teknolojiler kullanılarak bir sanayinin atığının, diğerinin ham maddesi olacak şekilde yeniden kazanılması, ortaya çıkacak pek çok çevresel kirliliği önlemede etkili olacaktır.

1.4.4. Gürültü Kirliliği

Gürültü kirliliği, gözle görülmeyen, ancak hem karada hem de su kaynaklarında bulunan bir tehlikedir. Gürültü kirliliği, insan sağlığını ve refahını ve diğer organizmaları etkileyen, istenmeyen ya da rahatsız eden sesler olarak ifade edilmektedir. Sesler, desibel (dB) ile ölçülür ve 85 dB'e ulaşan sesler, gürültü olarak kabul edilir (National Geographic, 2020). Çevrebilim (Ekoloji) Sözlüğü'ne göre (Güney, Bozyiğit, Meydan, Kılıç, & Bulut, 2016) gürültü, ses kirlenmesidir ve çağdaş insanın karşı karşıya olduğu ve kaçınmakta zorlandığı en önemli çevre sorunlarından biridir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre gürültü kirliliği, günümüzde hava (gaz emisyonları) ve su kirliliğinden sonra üçüncü en zararlı çevre kirliliği türüdür (Zannin, Ferreira, & Szeremetta, 2006). Ancak konu kirlilik olduğunda pek çok uzman hava, su ve katı katık kirliliğine dikkat çekerken; gürültü kirliliğini göz ardı etme eğilimindedir. Oysaki hemen hemen herkes, her gün bir gürültü problemiyle karşı karşıyadır (European Environment Agency, 2017).

Gürültü, özellikle kentleşme, sanayi ve ulaşımın gelişmesi ile diğer beşeri faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden en çok kentlerdeki insan popülasyonu bu kirlilik türünden etkilenmektedir. Kentlerin yanı sıra sanayi kuruluşlarına ve araç yollarına yakın küçük kasaba ve/veya köyler de bu kirliliğe maruz kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde giderek artan gürültü, her yerde olan ancak fark edilmeyen bir kirlilik haline gelmiştir. Trafik, jet uçakları, helikopterler, ambulans ve polis siren sesleri, sokak müzikleri, barlar ve gece kulüpleri (Murphy & King, 2014), çöp kamyonları, inşaatlar, üretim süreçleri, çim biçme makineleri vs. rutin olarak çevreye yayılan temel gürültü kaynaklarından bazılarıdır. Gürültü kaynaklarının artması yaşam kalitesini, insan sağlığını ve vahşi yaşamı tehdit etmektedir. Aşırı gürültünün insanlar üzerindeki olumsuz etkisi hipertansiyon, uyku bozukluğu, çocuklarda bilişsel gelişim geriliği, kalıcı hafıza kaybı, psikiyatrik bozukluklar şeklinde örneklendirilebilir (Singh & Davar, 2004). Bu örneklerin çoğalması ve etkilerinin şiddetlenmesi, toplum için giderek ciddi endişe kaynağı haline gelmektedir.

Gürültü kirliliği, tarihi çok eskilere dayanan önemli bir çevre kirliliğidir. Örneğin Roma döneminde insanlar uyuyamadığı için, Julius Caesar'ın geceleri sokaklarda at arabalarının geçişini yasakladığı bilinmektedir. Ayrıca Yunanlılar ilk kez M.S. 1. yüzyılda gürültünün azaltılması yönünde bir ferman yayınlamışlardır. O tarihte çömlekçiler ve bakırcıların yanı sıra, horozlar şehirdeki yerleşim bölgelerinden uzak tutulmuştur. Daha yakın bir tarih olan

18. yüzyıla gelindiğinde İngiltere ve İsveç gibi Avrupa ülkelerinde bir takım gürültü karşıtı yasal düzenlemeler yapılmıştır. New Orleans'ta 1856'da Kent Konseyi şehir sınırları içerisinde halka açık alanlarda veya sokaklarda darbuka, korna veya trompet çalmayı yasaklayan kanunu onaylamıştır. New York'ta ise 1890 yılında Belediye Başkanı ve İhtiyar Heyeti her türlü sokak müziğine yasak getirmiştir (Goldsmith, 2012). Bu örneklerle bakarak gürültünün geçmişten günümüze, özellikle şehirler için, her zaman bir sorun olduğu ifade edilebilir. Ancak buna rağmen kesin olan şu ki, gürültü çoğu zaman göz ardı edilen çevresel bir problem olmuştur. Diğer çevre kirliliği türleriyle (hava kirliliği vb.) eşit titizlikte ele alınmadığına şüphe yoktur. Tıpkı yüzlerce ve/veya binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de hala yaygın bir çevresel problem olarak tartışılıyor olsa da, dönüp dolaşıp aynı noktaya geldiği gözlemlenmektedir. Teknolojinin ve kültürel normların değişmesine paralel olarak biçim değiştirmiş olsa da gürültü kirliliği, özünde büyük ölçüde aynı kalmıştır. Modern toplumlar ile geçmiştekiler arasındaki temel fark, günümüzde daha fazla insan gürültü kirliliğinden etkilenmektedir. Çünkü tarihin hiçbir döneminde, şehirlerde bugün olduğu kadar çok insan yaşamamıştır (Murphy & King, 2014). Dolayısıyla günümüzde gürültü kirliliğinin insan ve diğer canlılar üzerindeki etkilerini anlamak, araştırmak ve kontrol altına almanın yollarını aramak daha büyük önem taşımaktadır.

Gürültü kirliliği, çeşitli önlemler alınarak kontrol edilebilir. Çeşitli binalarda ve yüksek ses çıkaran makinelerde ses yalıtım sistemlerinin kullanılması, sesleri azaltarak rahatsız edici özelliklerini ortadan kaldırabilir. Gürültü kirliliğini önlemenin bir başka yolu da konutlar ile sanayi kuruluşları arasında belli bir mesafe konularak, bu alanların ağaçlandırılmasıdır. Araştırmalar, yeşil bitki örtüsünün özellikle de ormanların gürültünün şiddetini azalttığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca gürültü kirliliği ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması alınacak önlemler arasında sayılabilir (Kınacı, 2011). Ayrıca gürültü sosyal bir sorun olduğundan, halkın bu yönde eğitilmesi de önemli bir çözüm yoludur. Özellikle ne tür seslerin insanları en çok rahatsız ettiği konusunda hazırlanacak sosyal raporlar, gürültü kirliliğinin önlenmesinde etkili olabilir (Savale, 2014). Çeşitli ülkelerin bu yönde bazı girişimlerde bulunduklarını görmek mümkündür. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, insan kaynaklı gürültü kirliliğinin izin verilmediği alanların inşa edilmesi için harekete geçmiştir. Aynı şekilde Avrupa Birliği, büyük şehirlere ait gürültü haritalarının çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Gürültünün olumsuz etkilerine karşı Hollanda ise günlük ortalama gürültü seviyesinin 50 dB'i aştığı bölgelerde konut inşasına yasal izin vermemektedir. İngiltere'de ise 1996 Gürültü Yasası (daha sonraları "2003 Anti-sosyal Davranış Yasası" ve "2005 Temiz Mahalleler ve Çevre Yasası" adlarıyla yeniden düzenlenmiştir) ile yerel yönetimlere çok ses çıkaran ekipmanlara el koyma ve geceleri aşırı gürültü yapan insanları cezalandırma konusunda tam yetki vermiştir. Bazı ülkeler ise trafik gürültüsünü 5 dB'e kadar azaltabilen "poroz (geçirimli)

asfalt” teknolojisi kullanmaktadır (Singh & Davar, 2004). Ülkemizde de gürültünün önlenmesine yönelik yasal adımlar atılmıştır. Gürültü denetimiyle ilgili düzenlemeler sırasıyla 1983 Çevre Kanunu’nun 14. maddesinde ve 2003 Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun’un 9. maddesinde yer almıştır. 2010 yılında ise bu konu ile ilgili “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik ile çevresel gürültüye maruz kalan kişilerin ruh ve beden sağlığının bozulmaması için gerekli tedbirlerin alınması yasal güvence altına alınmıştır. Ayrıca çevrede meydana gelen gürültüye maruz kalma seviyelerine ilişkin hazırlanacak gürültü haritaları, akustik rapor ve çevresel gürültü seviyesi değerlendirme raporu ile belirlenmesi, özellikle çevresel gürültüye maruz kalma seviyelerinin insan sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği yerlerde gürültüyü önleme ve azaltmaya yönelik eylem planlarının hazırlanması (Resmi Gazete, 2010) gerekli kılınmıştır.

1.4.5. Katı Atık Kirliliği

Katı atık kirliliği, en yaygın çevresel ve sosyal sorunlardan biridir. Katı atık kirliliği genel olarak çevreye yayılan kullanılmış ve istenmeyen materyalleri, maddeleri ve kimyasalları içerir ve çevre, vahşi yaşam, canlı organizmalar, insan/insan sağlığı veya ekonomi üzerinde bir takım olumsuz etkiler yaratır. Katı atıkların pek çok farklı türü, çevreyi kirlileme şekilleri ve toplum üzerinde bir dizi farklı etkileri bulunmaktadır (Better Meets Reality, 2019). Bu etkiler, bir takım önlemlere rağmen hızla artarak devam etmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma kapsamında üzerinde önemle durulmuş; sağlık ve kaliteli yaşam, temiz su ve sanitasyon, daha sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için çözümü önem taşımaktadır.

İçinde yaşadığımız dünyanın en önemli çevre sorunlarından biri olan katı atıklar; hastane atıklarından oluşan virütik atıklar, endüstriyel atıklar, evsel atıklar, kimyasal ve tehlikeli atıklar şeklinde görülmektedir. Virütik atıklar; hastanelerde kullanılan tıbbi malzemeler, ilaçlar ve ameliyat malzemeleri ve artıkları kapsar. Bu tür atıkların doğurduğu sonuçlar pek çok açıdan olumsuz olmasına rağmen, ülkemizde bu konuda gereken hassasiyet yeterince gösterilmemektedir. Çevre kirliliğine neden olan endüstriyel atıklar; üretim esnasında ortaya çıkan ve çoğunlukla tekrar kullanımı düşünülmeyen çeşitli katı ve çamur halindeki atıkları içerir. Endüstriyel işlemler esnasında oluşan atıklar, biyolojik, kimyasal, toksik, yanıcı, patlayıcı, radyoaktif katı atıklar vs. şeklinde sıralanabilir. Katı atık kirliliğine kaynaklık eden bir diğer unsur evsel atıklardır. Evlerde ortaya katı atıklar; mutfak ve yemek atıkları, kağıt, ambalaj gibi organik atıklar ve kül, deterjan malzemeleri, ev eşyası kırıkları (cam, porselen vb.) gibi inorganik atıklardır. Evsel atıklar hacim ve çeşitlilik bakımından toplumdan topluma, ülkeden ülkeye, hatta bir ülkedeki bölgeler arasında farklılık

gösterir. Diğer taraftan evsel atıklar, toplumların tüketim alışkanlıkları hakkında ipucu veren önemli bir unsurdur. Kimyasal ve tehlikeli atıklar da katı atık kirliliğini ortaya çıkaran bir diğer önemli etkindir. Kimyasal maddelerin çeşitliliğinde ve miktarındaki artışlar, tehlikeli atıklarda da önemli bir artışa yol açmıştır. Dünya üzerinde özellikle gelişmiş olan ülkeler tarafından her yıl milyonlarca kimyasal madde ticari olarak üretilmekte ve günlük hayatta kullanılmaktadır (Gökdayı, 1997). Sonuç olarak bu atıklar çevreyi biyolojik, fiziksel ve kimyasal olarak olumsuz etkilemektedir.

Dünya Bankası verilerine göre dünya şehirleri 2016'da 2.1 milyar ton atık üretmiştir. Bu da günlük kişi başına düşen ayakizi miktarının 0.74 kg olduğunu göstermektedir. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme ile birlikte yıllık atık üretiminin, 2016'dan 2050'ye kadar 3.40 milyar ton seviyelerine çıkarak % 70'lere ulaşması beklenmektedir (The World Bank, 2019). Küresel Atık İndeksi (2019)'a göre dünya genelinde kişi başına düşen atık miktarının en fazla olduğu ülke Birleşik Devletlerdir. Bu ülkede her bir birey yılda 808 kg (neredeyse 1 ton) atık üretmektedir. Birleşik Devletleri, kişi başı bu rakamın iki katı atık üreten Japonya takip etmektedir. Toplamda 36 OECD ülkeleri arasında Türkiye, Litvanya ve Yeni Zelanda en fazla atık üreten ülkeler olarak ilk 3 sıraya yerleşmiştir. Bu sıralamada kişi başı atık üretim miktarının yanı sıra, atıkların nasıl işlendiği de göz önüne alınmıştır. (Linnenkoper, 2019). Çünkü gelecek on yıllarda gezegenimizi tehdit eden tek unsur atıkların üretimi olmayacak, aynı zamanda atıkların yanlış yönetimi de çevresel felaketleri arttıracaktır. Dolayısıyla atıkların uygun şekilde yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak dünya ülkeleri atıkların yönetiminde istenilen noktada değildir. Günümüzde hala atıklar büyük oranda denizlere ve okyanuslara boşaltılmaktadır. Her yıl yaklaşık 9 milyar kg ağırlığında plastik atık kıyı bölgelerden okyanuslara boşaltılmaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkeler atıklarını geliştirmekte olan ya da gelişmemiş ülkelere ihraç ederek, bu ülkelerde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Her yıl geliştirmekte olan ülkelere 400.000 ile 1 milyon kişi kötü yönetilen atıklar nedeniyle hayatını kaybetmektedir (World Economic Forum, 2019). Düzensiz çöp toplama alanlarına atılarak veya açıktan yakılarak bertaraf edilmeye çalışılan atıklar, hastalıklara davetiye çıkardığı gibi, metan gazı üreterek küresel iklim değişikliğini ve kentlerde yaşam kalitesinin düşmesini tetikler (The World Bank, 2019). Bu sonuçların önüne geçmek için bazı aksiyonların alınması gerekmektedir.

Atıkların çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkileri göz önüne alındığında, atık yönetim yöntemlerinin sistemli bir şekilde uygulanması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Atık yönetimi, sistem yaklaşımıyla ele alınması gereken bir konudur. Bu yaklaşıma göre atık yönetimi, atık oluşumu, toplama, işleme ve uzaklaştırma gibi temel unsurların yanı sıra enerji, çevre koruma, kaynakların korunması, verimlilik artışı gibi konularla bütünlük oluşturacak şekilde ele alınmalıdır (Gündüzalp & Güven, 2016), Atık

yönetimi işleme, dizayn, satın alma politikaları, stok kontrolü ve üretim planlama aşamaları ile birlikte etkili olan bir süreçtir. Duyarlı bir atık yönetim politikası, bütün kaynakların değerini maksimize edip, atık işletmelerinin masraflarını azaltmayı hedefler (Tuna, 2007). Atık yönetim hiyerarşisinde yer alan yöntemler en çok istenenden en az istenene göre önleme, azaltma, yeniden kullanım, geri dönüşüm, enerji geri kazanımı ve bertaraf olarak sıralanmaktadır. Bu yöntemler arasında en verimli olanlar azaltma, yeniden kullanım ve geri dönüşümdür. Atıkların hammadde olarak kullanılması hava kirliliğini % 74-94, su kirliliğini % 35 ve su kullanımını % 45 azaltmaktadır. Böylece enerji kaynaklarının tasarrufu sağlanmış olur. Özellikle plastik maddeleri geri dönüştürerek, % 80-90 oranında enerji tüketimini sağlamak mümkündür. Bu yöntemler çevresel maliyetleri azalttığı gibi, diğer mali harcamaları da azaltır (TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, 2018). Ortaya çıkan katı atıkların çeşitli yöntemlerle bertaraf edilmesi ise çevreye en az duyarlı yöntemdir. Bu yöntemde atıklar düzenli depolama ya da yakma işlemleri ile bertaraf edilmektedir. Depolama işlemi pek çok yerleşim yerinde 'vahşi depolama' şeklinde gözlemlenmektedir. Uygun şekilde depolanmayan çöpler, çeşitli zararlı gazların birikmesine ve sızıntılara yol açarak yeraltı ve yüzey sularının kirlenmesine, kötü kokuların yayılmasına, görüntü kirliliğine ve çeşitli mikropların yayılmasına neden olmaktadır. Bu yöntem en düşük önceliğe sahip olmasına rağmen, diğer uzaklaştırma yöntemlerinden basit ve ucuz olması nedeniyle günümüzde en çok kullanılan yöntemdir. Katı atıkların bertaraf edilmesinde bir diğer yol, yakma işlemidir. Bu yöntem ile katı atık hacminde önemli miktarda azalma ve aynı zamanda enerji üretimi söz konusu olsa da, yakma sonucu oluşan baca gazları ve kirlenmiş küller hem çevre hem insan sağlığı üzerinde risk oluşturmaktadır (Azbar, 2013). Atık yönetiminde yer alan yöntemlerin çevre ve insan sağlığı açısından etkileri göz önünde bulundurularak planlanması ve uygulanması önemlidir. Özellikle yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası yönetimler ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri en aza indireyecek atık yönetim uygulamaları konusunda yasal düzenlemeler getirmelidir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının atık yönetimi konusunda halkı bilinçlendirmesi de faydalı olacaktır.

1.5. ÇEVRE SORUNLARINA NEDEN OLAN TEMEL FAKTÖRLER

Çevre sorunlarının neler olduğu kadar, bu sorunları ortaya çıkaran nedenler de üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında temel etken, insan faaliyetleri olarak görülmektedir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde doğa ile uzlaşmak zorunda kalan insan, sanayileşme ve teknolojik gelişme ile birlikte doğaya yönelik tutumunu değiştirmiştir. İnsan bu tarihten itibaren doğayı kontrol altına almaya çalışmış ve faaliyetleri ile çevre üzerinde bir takım tahribatlar meydana getirmiştir (Belli, 2019). Sonuç olarak dünyamızı ve insanlığı tehdit eden doğal çevre sorunları katlanarak devam etmiştir.

Temelde ekolojik sistemin bozulması ve ekosistemin dış etkilerle olumsuzluklar ortaya çıkarması olarak değerlendirilen çevre sorunları, son zamanlarda üzerinde tartışılan temel konulardan biri haline gelmiştir. Uluslararası ölçekte ortaya konulan sürdürülebilir kalkınma amaç ve ilkeleri de bu düzlemde şekillenmiştir. Çevre sorunlarının sebepleri, çevreyi tanımlama ve çevre sorunlarına yüklenen anlama göre farklı şekillerde ortaya konulmaktadır. Bilim insanları, sorunu algıladıkları biçimiyle sorunun sebeplerini incelemektedir. Çevre sorunlarının nedenlerini, her ne kadar birbirinden ayırıştırarak incelemek güç olsa da temel de nüfus yoğunluğu, göçler, düzensiz kentleşme ile çevreyi dikkate almayan ve onu olumsuz etkileyen teknoloji kullanımı, bir başka ifadeyle sanayileşmeye dayanmaktadır (Gökdayı, 1997; Keleş, 2013; Görmez, 2015; Bozkurt, 2018; Ertürk, 2018). Sebepler, ana başlıklar halinde ele alınacak ve incelenmeye çalışılacaktır.

1.5.1. Aşırı Nüfus

İki milyon yıl kadar bir geçmişi olduğu tahmin edilen insanlık tarihinin %99'undan fazla bir kısmına tekabül eden sürede, dünya nüfusu son derece yavaş bir şekilde artmıştır. Bazı antropologların tahminlerine göre, günümüzden 1 milyon yıl kadar önce dünyadaki toplam insan sayısı 5 milyondan fazla değildir. İnsanların doğal kaynaklarla bir denge içerisinde yaşadığı avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde, dünya nüfus artış hızı son derece yavaştır. Ancak insanların göçebe avcılıktan yerleşik bir yaşama geçmeleriyle birlikte ilk nüfus patlaması yaşanmıştır. Tarımcılığın başlamasıyla birlikte yiyecek, insanın olduğu her yerde yetişen, her istediğinde elinin altında olan bol ve güvenilir bir kaynak haline gelmiş ve nüfusun artmasını önemli şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla dünyanın nüfuslanma süreci, tarımcılığın tarihçesiyle ilişkilendirilir. Bu safha, M.Ö. 5000 yılları civarından başlayarak dünya nüfusunun 1 milyara ulaştığı 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tarımdaki gelişmelere ve üretimdeki artışa bağlı olarak nüfus arttıkça, çevrenin taşıma kapasitesini arttırma zorunluluğu da artmıştır. Dünya nüfusundaki asıl büyük artış, Sanayi Devrimi ile başlayıp günümüzde de devam eden üçüncü safhada yaşanmıştır. 1930 yılında dünya genelinde nüfus 2 milyara ulaşmış ve artan bir tempoyla 1960 yılında 3 milyarı; 1976'da 4 milyarı; 1986'da 5 milyarı; 2000 yılına gelindiğinde 6 milyarı; 2011 yılı sonu itibarıyla ise 7 milyarı aşmıştır (Kışlalıoğlu & Berkes, 2018, s. 123-125). Bugün 7,6 milyar olan dünya nüfusunun 2030 yılında 8,6 milyara; 2050 yılında 10 milyara yaklaşacağı; 2100 yılında ise 11,2 milyar olması tahmin edilmektedir. Her yıl aşağı yukarı 83 milyon kişinin nüfusa katılmasıyla, artış hızı düşse de nüfusun artmaya devam etmesi beklenmektedir (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2017).

Hızlı nüfus artışı pek çok insan sorununun temelini oluşturduğu gibi çevresel bozulmanın da temel nedenlerinden biridir. Dolayısıyla çevre sorunlarını anlayabilmek için

nüfus ile ilgili faktörleri iyi irdelemek gerekir (Bozkurt, 2018). Çünkü nüfusta meydana gelen hızlı artış, yaşamın günlük temel gereksinimlerini karşılayabilmek için doğal kaynakların anormal bir şekilde kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Sonuç olarak, doğal kaynaklar aynı oranda bir artış gösteremediği için kendini yenileyemeyen bazı kaynaklar tükenme noktasına gelmiştir. Teknolojik ilerlemeler dahi kaynakları arttırmada yetersiz kalmıştır. Kontrolsüz nüfus artışı, çevresel felaketlere neden olarak çevre sağlığını ve kalitesini olumsuz etkilemektedir (Belli, 2019). İnsanlığın dünya gezegeni üzerindeki sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla pozitif anlamda pek çok adım atılmış olsa da, insan sayısının çokluğu kalıcı çözümlerin bulunmasını zorlaştırmıştır. Çünkü aşırı nüfus, dünyanın veya bölgelerin taşıma kapasitesini aşmaktadır. Bu durum, çevresel bozulma yaşanmadan insanların, bitkilerin ve diğer canlı organizmaların yaşamlarını idame ettirmelerini zorlaştırmaktadır. Aşırı nüfusun çevre üzerindeki olumsuz sonuçları aşırı tarım, ormansızlaştırma, su kirliliği, ötrofikasyon ve küresel ısınma şeklinde sıralanabilir. Artan dünya nüfusunu beslemek amacıyla açılan tarım alanları, bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Küresel nüfus arttıkça daha fazla besine ihtiyaç duyulması, yoğun tarım faaliyetleri ve/veya yeni tarım alanlarının açılması için ormanların yok edilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu tür uygulamalar, erozyonu ve toprağın kullanılamaz hale gelmesini hızlandırmaktadır. Dünya Doğayı Koruma Vakfı'na göre dünya genelinde son 50 yılda kullanılan ve terkedilen toprak miktarı, bugün kullanılan toprak miktarına eşittir. Aşırı nüfusun diğer bir yan etkisi de tatlı su kaynakları üzerinde oluşturduğu baskıdır. Yayınlanan bir rapora göre, 2016 yılında dünya nüfusunun yaklaşık %15'i su kıtlığı olan bölgelerde yaşıyordu ve bu oranın 2050 yılında %50'ye ulaşması öngörülmektedir. Bir başka tahmin, nüfus artışına bağlı olarak 2025 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun 2/3'sinin su kıtlığıyla karşı karşıya kalacağı yönündedir. Aşırı nüfusun çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de küresel ısınmadır. Nüfus artışı ve iklim değişikliği, sanayileşmiş toplumları destekleyen fosil yakıt kullanımının artmasıyla paralellik göstermektedir (Leblanc, 2018). Scientific American'a göre nüfus artışı küresel ısınmanın temel nedenlerinden biridir. Çünkü daha fazla insan, yer altından çıkarılan petrol, gaz, kömür veya diğer yakıtlara yönelik daha fazla talep anlamına gelmektedir. Fosil yakıtlar ise atmosfere daha fazla karbondioksit yayılmasına neden olarak dünya üzerinde ortalama sıcaklıkların artmasına yol açar. Çevreciler ve diğer uzmanlar, gelecek 50 yılda nüfusunun 9 milyara ulaşmasıyla dünyanın, artan sera gazı yükünü taşıma kapasitesinin azalacağından endişe duymaktadır. Küresel Nüfus ve Çevre Programı raporuna göre gelişmekte olan ülkelerin küresel emisyonadaki payı arttıkça, nüfus büyüklüğü ve artış hızı küresel ısınma etkilerini arttıran temel faktörler olmaya devam edecektir (Scientific American, 2009).

Sonuç olarak nüfus ve çevre krizi birlikte büyüyen temel sorunlardır. Çünkü yeryüzü kaynakları daha fazla tüketilmekte, daha fazla sera gazı yayılmakta ve diğer canlılara ait

alanlar daha fazla işgal edilmektedir. Bu yüzden nüfus artışı, çevre sorunlarını ağırlaştırıcı bir faktördür. Nüfusun hızlı artışına karşılık, yeraltı ve yerüstü kaynakları kendilerini aynı hızda yenileyememektedir. Bazı kaynaklar ise tükenme noktasına gelmektedir. Bu gelişmeler, gelecekte nüfus artışına bağlı olarak çeşitli ekolojik felaketlerin yaşanacağına işaret etmektedir. Dünya üzerindeki tarım alanları, yaşanabilir alanlar, besin maddeleri, su kaynakları ve diğer doğal kaynaklar sınırlıdır ve insan popülasyonunun artması sınırlı olan kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu baskı ise çevre sorunlarını geri dönülemez boyutlara taşımaktadır. Bu noktada dünya genelinde etkili bir nüfus planlaması ve halkın bilinçlendirilmesi sorunun çözülmesinde etkili olacaktır. Ayrıca dünya devletlerinin çevreye zarar veren üretim/tüketim alanlarını terk etmesi ve uygun nüfus politikalarını teşvik etmesi (Konik, 1993), çevre sorunlarının kontrol altına alınmasında ve kaynakların sürdürülebilir kılınmasında büyük önem taşımaktadır.

1.5.2. Sanayileşme

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana avcılık, tarım, savaşlar, Kızılderili ateşleri çevreyi şu ya da bu şekilde kirletmiştir. Ancak günümüz anlamında yaşanan çevre sorunlarının ortaya çıkışı, 17. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir. Bunda Sanayi Devrimi çok önemli bir faktördür. Zira insan ilk defa Sanayi Devrimi ile doğaya hükmetmeye başlamıştır. Sanayileşme ve teknolojik gelişmeler yaşam standartlarını ve refah düzeyini arttırırken, değişen ekonomi ve bilim anlayışları gelecek kuşakları açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Sanayileşmenin ve artan kitle üretiminin, günümüzde hemen her alanda ciddi bir tahribata yol açtığını görmek mümkündür. Tarihsel süreçte insan makinayı dizginleyemez hale gelmiş ve kurumsal tekniğin ortaya çıkması otoriter bir toplum yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Diğer taraftan bu dönemde giderek endüstrileşen bilimin kullanımı, tabiatın sırlarını keşfederek ona hâkim olmaya ve onu dönüştürmeye başlamıştır (Görmez, 2015). Böylece mikro düzeydeki çevre istismarları, doğayı maksimum düzeyde sömürme faaliyetlerine dönüşmüştür.

Küçük Güzeldir adlı eserde modern insanın doğaya yönelik tutumu; “*Çağdaş insan kendini doğanın bir parçası olarak değil, yazgısı onu egemenliğine almak ve yenmek olan bir güç olarak hissetmektedir. Hatta doğayla bir savaştan bile söz etmektedir. Oysa savaş kazanacak olursa kendini yenik düşen tarafta bulacağını unutmaktadır.*” sözleriyle ifade edilmektedir (Schumacher, 2014). Dünya geneline bakıldığında, insanın doğaya hâkim olma hırsının olumsuz sonuçları açıkça görülmektedir. Sanayileşme ve teknolojik ilerleme bir taraftan doğal kaynakların aşırı istismarını ve çabuk tüketilmesini hızlandırırken, diğer taraftan kitlesel üretim süreci sonunda tüketime sunulamayan katı, sıvı ve gaz halindeki atıkların çevreye bırakılarak kirlenmeye neden olmaktadır (Ertürk, 2018). Kaynakların aşırı

tüketilmesi sonucunda, bazı kaynaklar tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Daha önceleri sınırsız ve bedava kabul edilen doğa, çağdaş toplumlarda üretim faaliyetleriyle sınırlı bir sermayeye dönüşmüştür. Özellikle enerji tüketiminin katlanarak artması, bazı yeraltı ve yerüstü kaynaklarını yakın gelecekte tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Doğadaki fosil yataklarının süratle tükenmeye doğru gitmesi iflasın pek de uzakta olmadığını göstermektedir. Tahminlere göre, fosil yatakları birkaç on yıl içerisinde gereksinimleri karşılayamayabilir (Simonnet, 1990). Dolayısıyla gittikçe azalan ve kendini yenileyemeyen doğal kaynaklarla mevcut üretim sürecinin devam etmesi pek mümkün görünmemektedir.

Sanayi kuruluşları için yapılan yer seçimi tercihleri ve altyapı yetersizlikleri de önemli çevresel kaynakların olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Verimli tarım topraklarının sanayi yerleşmelerine ve imara açılması, yeşil alanların giderek daralması hava, su ve toprak kirliliği ile sonuçlanmaktadır. Katı atık yönetiminin etkili bir biçimde örgütlenmemiş olması da çevreye verilen zararın boyutlarını yükseltmektedir. Düzensiz ve plansız bir sanayi yerleşimi çevre ve doğal değerler üzerinde olduğu kadar, insan sağlığı açısından da büyük riskler oluşturmaktadır (Keleş, 2013). Ayrıca sanayi kuruluşlarının yanlış yerde konumlandırılması, sosyo-ekonomik kalkınmanın önemli unsuru olan turizm vb. sektörlerin kaynaklarının heba edilmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan sanayileşme, kentleşmenin çekici gücü olarak nüfusun bu alanlara birikmesi yoluyla çevre sorunlarının ve kirliliğinin yaygınlaşmasında dolaylı rol oynamaktadır (Altuğ, 1990). Bu yüzden çevre üzerindeki baskının azaltılması açısından sanayi kuruluşlarının uygun yerlerde konumlandırılması önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişimlerini tamamlamak ve kalkınmayı hızlandırmak amacıyla uyguladıkları, çevreyi göz önüne almayan ve uzun vadeli tercihler yerine kısa vadeli tercihleri yeğleyen sanayileşme politikaları da sanayileşmeden kaynaklanan kirlenmeyi arttırmaktadır (Yaşamış, 1990). Sanayileşme sürecini geçmiş yıllarda tamamlamış olan ülkeler bugün hem tükenmenin eşiğine gelmiş doğal kaynaklara hem de sanayileşmenin neden olduğu çevre kirliliğine yönelik çeşitli çözümler ararken, sanayileşme sürecini tamamlamayan ülkeler ise nüfusları ile birlikte artan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğal kaynakları aşırı şekilde tüketmektedir (Bozkurt, 2018). Böylece sanayileşmeyle bağlantılı pek çok sorun katlanarak artmaya, insan sağlığını ve gezegenin geleceğini tehdit etmeye devam etmektedir. Sanayi işletmelerinin neden olduğu çevre sorunlarının etkilerinin azaltılması için yasal düzenlemelerin ve uygulamaların, çevre dostu ürünlerin, çevre ile ilgili yeni ve yaratıcı çözümler ortaya koyacak yaratıcı ve bilinçli çalışanların, olumsuz çevresel etkileri en aza indirecek ve doğal kaynakları etkili bir şekilde kullanmayı mümkün kılacak çevre dostu teknolojilerin artırılması ve yaygınlaştırılması hayati

önem taşımaktadır. Aksi takdirde çevresel değerleri göz önünde bulundurmayan teknolojik gelişmelerin ve sanayileşmenin neden olduğu çevre sorunları insanlığın önünde ciddi bir sorun olarak devam edecektir.

1.5.3. Kentleşme

Kentler, modern toplumların kültürel, ekonomik ve siyasi merkezleridir. Kentler yeni bir olgu değildir. Kentler ilk kez tarım devrimi ile ortaya çıkmıştır, ancak ilk kentler bugünün standartlarında geniş yerleşim alanları değildi. Antik kentler, sayıca üstün olan köylüler için siyasi, dini ve yönetim merkezleri olan az nüfuslu yerleşim yerleriydi. Köylüler toplam nüfusun % 95'ini oluşturuyordu (Harper, 2004). 19. yüzyılın sonlarında kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru büyük bir hareket başlamıştır. Sanayileşme ve beraberinde gelen daha hızlı ve daha iyi iletişim, insanların kentlere yönelik hareketini kolaylaştırmıştır. Kırsal alanlarla kıyaslandığında ekonomik gelişmenin ve ticaretin daha çok kentlerde gerçekleşmesi, kentlerin daha iyi iş imkanları, fırsatlar ve kamu hizmetleri sunması kentleri birer çekim merkezi haline getirmiştir. 1850'lerde gelişmiş kabul edilen ülkelerde nüfusun yaklaşık % 11'i şehirlerde yaşarken, bu oran 1900'lü yıllarda kırsal nüfusun üç katından daha fazla büyüyerek % 26'ya ulaşmıştır. 1950'lerde gelişmiş ülkelerdeki nüfusun yarısından fazlası (% 55) kentlerde yaşıyordu ve 1990'ların sonunda ise kent nüfusu toplam nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ünü (% 75) oluşturuyordu. 1900'lerde daha az gelişmiş ülkelerde ise nüfusun sadece yaklaşık % 7'si kentlerde yaşıyordu. Sanayileşmenin bu ülkelerde de görülmesiyle birlikte kentlerdeki nüfus katlanarak artmıştır. 1950-1975 yılları arasında az gelişmiş ülkelerin kent nüfusu yıllık % 4 artış göstermiştir. Bu süre zarfında kent nüfusu iki katına çıkmış ve kent nüfus oranı % 18'den % 27'ye yükselmiştir. Toplam nüfusun % 60'ı doğal yollarla artarken, % 40'ı göçlerle olmuştur. 1975'ten sonra dünya genelinde kentlerdeki nüfus artış hızı yavaşlamış olsa da, nüfus artmaya devam etmiştir ve 2005'ten bu yana dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşamaktadır (Gelbard, Haub, & Kent, 1999).

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü'ne göre halihazırda dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşamakta ve 2050 yılında dünya nüfusunun 2/3'sinin kentsel alanlarda yaşaması beklenmektedir. Bu şekilde nüfusun daha gelişmiş bölgelere göç etmesinin kaçınılmaz sonucu kentleşmedir. Kentleşme normal şartlarda ticari mülkiyetin, sosyal ve ekonomik destekli işletmelerin, ulaşımın, konutların vb. gelişimine büyük katkıda bulunmaktadır (Richmond Vale Academy, 2017). Ancak diğer taraftan Avrupa Çevre Ajansı kentleşmenin, çevre kalitesi üzerindeki önemli etkisiyle belli başlı küresel megatrenlerden biri olduğunu vurgulamaktadır. İnsanların şehirlerde yığılmaları yoksulluk, trafik problemleri ve çevresel bozulmalar gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Aynı zamanda ekosistemler ve bu sistemin bileşenleri olan doğal kaynaklar ve toprak kullanımı üzerindeki baskıyı

arttırmaktadır (Izakovičová, Mederly, & Petrovič, 2017). Düzensiz büyüme ve kentleşme sonucu, toprak gereksiz kayba uğramaktadır. Kentleşme ile birlikte gecekondulaşma artmış ve yeşil alanların imara açılmasıyla betonlaşma hız kazanmıştır. Dolayısıyla kentlerde halka açık yeşil sağlıklı alanlar yok denecek kadar azalmıştır. Kentlerde meydana gelen çevresel bozulmalara paralel olarak yaşam kalitesi de düşmüştür. (Deniz, 2009). Diğer taraftan kentlerde yaşayan insanlar, kırsal alanlarda yaşayanlara göre farklı tüketim eğilimlerine sahiptir. Kentlerde yaşayanlar daha fazla enerji ve yiyecek tüketmektedir. Elektrik, ulaşım, pişirme ve ısınma gibi faaliyetlere yönelik enerji tüketimi kentsel alanlarda oldukça yüksektir. Yeni teknolojik gelişmelere rağmen kentleşme, enerji kullanımını arttırmaktadır. Artan kentsel enerji tüketimi, bozucu çevresel etkileri de arttırmaktadır (Torrey, 2004). Kentleşme sürecinin bir diğer olumsuz etkisi, oluşan katı atık miktarı üzerinde görülmektedir (Rai, 2017). Karbondioksit (CO₂) üretiminin % 60'ından sorumlu olan kentler ne yazık ki çevresel bozulma ve küresel ısınmada öncü bir faktördür (Mikayilov, Shukurov, Mukhtarov, & Yusifov, 2017). Sonuç olarak artan tüketim seviyesi ve oluşan atık miktarı hava ve su kaynaklarını tehdit ederken; ulaşım araçlarından, sanayi işletmelerinden ve sosyal faaliyetlerden yayılan sesler ise gürültü kirliliğine yol açmaktadır.

Kentlere ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer konu da kentlerin kapsadığı fiziksel alanın son 30 yılda yükselişe geçmiş olmasıdır. Günümüzde dünya genelinde kentlerin kapsadığı ortalama alan, nüfustan 2 kat daha hızlı artmaktadır. Kentlerin genişlemesi bir başka deyişle daha fazla bir alana yayılması, doğal yaşam alanları ve biyoçeşitliliği tehdit etmektedir. 2030 yılına gelindiğinde dünya genelinde 5.87 milyon km²'lik bir alanın kentsel alanlara dönüşmesi beklenmektedir. Böylece kentlerin kapladığı alan 1.2 milyar km²'ye yükselecektir. Bu artışın biyoçeşitlilik üzerinde ciddi olumsuz etkiler meydana getirmesi beklenmektedir. Bazı bölgelerde bu artışın, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'nin tehlike altındaki türler listesindeki farklı canlı türlerini çeşitli ölçülerde etkileyeceği ifade edilmektedir. Kentsel alanların genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkacak olan orman kaybı ve bozulmasının, insan kaynaklı toplam karbondioksit (CO₂) emisyonuna % 6 ila 17 arasında katkı sağlaması öngörülmektedir. Ayrıca kentsel alanların artışı, küresel ölçekte şehirleri ve arazi örtüsünü dönüştürecek olan yol yapımı, su ve sanitasyon, enerji/ulaşım ve bina yapımında büyük altyapı sorunlarını beraberinde getirecektir. Dolayısıyla gelecekte altyapıya yönelik büyük harcamaların (25-30 milyar dolar) yapılması ihtimali üzerinde durulmaktadır (Seto, Güneralp, & Hutya, 2012). Söz konusu tahminler, kentleşmenin uzun dönem etkilerine yönelik alınacak siyasi kararlar için önemli ip ucu niteliğindedir. Kentlere yönelik etkin sürdürülebilir politikalar ve koruma politikaları geliştirmede önemli faydalar sunabilir. Artan kentleşme yerel bir sorun olmaktan ziyade, sınırları aşan küresel bir sorundur.

Dolayısıyla kentleşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik alınacak önlemler tüm dünya ülkelerinin sorumluluğundadır.

Kentleşmenin olumsuz sonuçlarının önlenmesinde çevrenin, kent yönetimine entegre edilmesi büyük faydalar sağlayabilir. Kentsel alanlarda çevresel sorunların dikkate alınması sadece ilgili kasaba ve şehirler için değil, aynı zamanda küresel çevre için de büyük önem taşımaktadır. Örneğin, kent planlamasında sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik stratejilere (motersuz araç kullanımı, toplu taşıma araçlarının teşvik edilmesi, ulaşım araçlarında daha az zararlı yakıt kullanılması, yayalar ve bisikletçiler için şartların iyileştirilmesi, halka açık yeşil alanların artırılması vs.) yer verilmesi, kent sakinleri için yaşam kalitesini arttırırken, şehirlerin küresel çevre üzerindeki olumsuz etkisini azaltabilir. Dünyada kentsel alanlarda yaşayan nüfus giderek arttığından, kentlerde çevre ile ilgili alınacak kararların gezegenimiz ve ekosistemler üzerindeki sonuçları olumlu olacaktır. Dolayısıyla çevreyi dikkate alan bir kent planlama süreci, özellikle belli bölgelerde yolsullukla mücadele de dahil pek çok ekonomik veya sosyal fayda sağlayacaktır. Böylece çevre dostu kentlerde pek çok yönden sosyal eşitlik ve yaşam kalitesi elde edilmiş olacaktır. Çevrenin kent yönetimine entegre edilmesi, aynı zamanda hem kentlerde hem de dünya genelinde doğal kaynakların yeterliliğine katkıda bulunur. Çünkü mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminin toplam çevresel etkilerinin azaltılması mümkün olacaktır. Yeraltı kaynaklarının çıkarılması, enerji tüketimi ve atık üretimi asgari düzeye çekilerek ekosistemler korunacaktır. Daha da önemlisi dünyanın yeşil bir ekonomiye geçişine ve sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı olacaktır (Dodman, McGranahan, & Dalal-Clayton, 2013; UNEP, 2011). Görüldüğü üzere alınacak önlemler, yeni endüstrilere yatırımlar, endüstriyel faaliyetlerde maliyet tasarrufu, yeni iş kollarının ortaya çıkması, gelir yaratma fırsatlarının artması vb. açılardan ekonomik faydalar; çevre koşullarının iyileştirilmesi ve fiziksel aktivitelerin artması açısından sağlığı geliştirici faydalar; sağlıklı bir çevreye erişimin kolaylaşması açısından ise kaliteli yaşam fırsatları sunmaktadır.

1.6. ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

İnsan, özellikle 20. yüzyılda, teknolojik gelişme ve kalkınma hamleleri yaparken doğal çevreyi yoğun bir biçimde etkisi altına almıştır. Çevre üzerinde baskı oluşturan bu gelişmelerin çevreye verdiği zararlar (Bozkurt, 2018) başlangıçta doğanın kendini yenileyebilme özelliği nedeniyle farkedilmemiş, hatta zaman içerisinde çevrenin bu sorunları kendiliğinden yok edebileceğine inanılmıştır. Ancak zaman geçtikçe sanılanın tersine çevre sorunları nitel ve nicel yönden giderek büyümüş, çevrenin kendini yenileyebilme yeteneğini aşmıştır. Yaşam ortamını oluşturan çevre öğelerinin kirlenmesi gözle görülür bir duruma

gelmiştir. Gerçek tehlikenin ayırımına varılmasıyla insanlar arasında ciddi bir gelecek kaygısı meydana gelmiştir. Çevrenin hor kullanılmasının açtığı ekonomik bunalım, kaygı düzeyini arttırmıştır. Çünkü doğal kaynakların sınırsız olmadığı ve zengin ülkelerin tekelinde bulunmadığı gerçeği anlaşılmış; özellikle enerji kaynaklarının kıtlığı yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları arama çabalarını gündeme getirmiştir (Keleş & Ertan, 2002). Artan çevre sorunlarına bağlı olarak yaşanan toplumsal yıkım olayları (ölümler, hastalıklar vs.) ve gelecek kaygısı, toplumların çevre sorunlarına daha ciddi eğilmelerinde ve bunlara yönelik bir takım tedbirler almalarında temel etken olmuştur.

Kökenleri yerel düzeyde olmasına karşın, etkileri sınır-ötesi, bölgesel ve küresel olan çevre sorunlarının tüm insanlığı ve gezegeni tehdit ettiği tartışmasız bir gerçektir. Artan çevre sorunlarına bağlı olarak ortaya çıkan ve çıkacak olan olumsuz sonuçlardan hiçbir devletin ve hiç kimsenin kaçamayacağı gerçeği, sorunun çözümünde sadece ulusal düzeyde atılacak adımların yeterli olmadığını, ancak küresel ve bölgesel çabaların zorunluluğunu ortaya koymuştur (Türkiye Barolar Birliği, 2014). Çünkü yaşanan ortamda meydana gelen sorunlar sadece belli başlı ülkeleri tehdit etmekle kalmayıp, dünyanın tamamını ilgilendirir bir duruma gelmiştir. dünyanın herhangi bir ülkesinde ve bölgesinde ortaya çıkan veya devam eden bir çevre sorunu, kısa zamanda diğer ülkeleri ilgilendirecek boyutlara erişebilmektedir. Bu durumdan kaçmak pek mümkün olamamaktadır (Sönmezoğlu & Bayır, 2012). Dolayısıyla 1970'lere değin kalkınmanın bedeli olarak değerlendirilen çevre sorunları bu tarihten itibaren uluslararası politikanın temel gündem maddelerinden biri haline gelmiş ve daha yaşanılır bir dünya için küresel ölçekte farklı düzeylerde pek çok adım atılmıştır. Bu adımlar, aşağıda başlıklar halinde ele alınacaktır.

1.6.1. Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları (1972)

Çevresel sorunların küresel etkilerinin genel olarak kabul görmesi yakın bir tarihe kadar mümkün olmamıştır. Çevre sorununun herkesçe 'resmen' kabul edilmesi için 1970'lerin başını beklemek gerekmiştir (Demirer, 1992). Bu tarihten önce kalkınma ile ilgili fikirlerde genel olarak çevre boyutu ihmal edilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren insan ihtiyaçlarının çevreyle uyumlu bir şekilde karşılanması gerekliliği anlaşılmış, çevre konusunda yapılan araştırmaların ve hazırlanan raporların sayısı artmıştır (Kaya, Çobanoğlu, & Artvinli, 2011). 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan 'Büyümenin Sınırları' adlı rapor bu alanda atılmış önemli bir adımdır.

Roma Kulübü, 1968 yılında kurulan, insanlığın geleceğini sorgulayan ve insanlığın geleceği için ortak bilgi paylaşımı yapan bir düşünce kuruluşudur. Sanayiciler, iş ve bilim insanlarından oluşan Roma Kulübü, 1970 yılında Massachusettes Teknoloji Enstitüsü

öğretim üyelerinden, insanlığın karşı karşıya sorunların irdelemesine ve çözüm yollarının belirlenmesine yönelik bir rapor hazırlamalarını istemiştir. Büyümenin Sınırları (*The Limits to Grow*) adı altında dünya kamuoyuna sunulan bu raporda nüfus artışı, besin maddeleri üretimi, sanayileşme, doğal kaynakların tüketilmesi ve kirlenme gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu rapor, yeryüzünün ortalama 150 yıl içerisinde geniş ölçüde 'yaşanabilirlik' niteleğini yitireceği savına dayanmaktadır. Çünkü hızlı nüfus artışının ve mevcut doğurganlık eğilimlerinin devam edeceği, sanayileşmenin ise hızından bir şey kaybetmeyeceği kabul edilmiştir. Dolayısıyla insanlığın kaçınılmaz son ile karşılaşmaması için, büyümenin sınıra indirilmesi ve büyümeye bir sınır getirilmesi gerekliliğini savunmuştur (Keleş, 2013).

Raporda ekonomi ile doğal çevre arasındaki ilişkide karşılıklı bağımlılığa dikkat çekilerek, kalkınmanın doğal çevrede ciddi zararlar meydana getirdiği vurgulanmıştır. Bu raporla birlikte ekonomi ve çevrenin birlikte değerlendirilebileceği bir kalkınma modeli gündeme gelmiştir. Rapora göre nüfus artışının, tarımsal ve endüstriyel üretimin azaltılması, çevre kirliliği ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı azaltacaktır (Bozkurt, 2018). Eğer dünya nüfusundaki artış, sanayileşme hızı, çevre kirlenmesi, gıda üretimi ve doğal kaynakların tüketilmesi bugünkü seyrinde devam ederse, gezegende ekonomik büyüme gelecek yüzyıl içinde sınıra dayanacaktır. Büyümenin sınıra indirilmesi ya da sınırlandırılması ile bu durumu engelleyecek ekolojik ve ekonomik bir denge kurma imkanı vardır. Bu denge sayesinde her bireyin temel maddi ihtiyaçları sağlanacak ve her bireyin eşit fırsatlara sahip olması mümkün olabilecektir. Bunun için ne kadar çabuk harekete geçilirse, başarı olasılığı o ölçüde artacaktır (Teksöz, 2014). Raporda yer alan 'kaynakların tükenmesi' ile ilgili öngörülerin günümüzde büyük oranda gerçekleştiğini görmek mümkündür. Oysa raporun yayınlandığı yıllarda yeşil hareketin yanlış bilimsel varsayımlara dayandığı öne sürülmüş, uyarılar görmezden gelinmiştir. O günden bugüne pek çok şey değişmiş; küresel ısınmanın ulaştığı boyutlar ve etkileri, raporda söz edilen sınırları haklı çıkarmıştır (Şahin, 2012). Dolayısıyla kalkınma planlarının çevre ile bir bütünlük oluşturacak şekilde yapılması, günümüzde daha büyük önem taşımaktadır. Zira insanlık, raporun öngördüğü 150 yıllık sürenin sonuna yaklaşmıştır. Diğer taraftan BM sürdürülebilir kalkınma amaçları göz önüne alındığında, bu raporun yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, kaliteli yaşam, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, amaçlar için ortaklık ilkeleriyle büyük ölçüde bağdaştığı görülmektedir.

1.6.2. BM İnsan ve Çevre Konferansı (Stockholm, 1972)

Birleşmiş Milletler çevre rejimlerinin oluşturulmasında ve yürütülmesinde uluslararası aktörler arasında en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Çevre sorunlarına ciddi bir şekilde yönelen ilk ve başlıca örgüt olma özelliği taşımaktadır. Çevre sorunlarının uluslararası düzeyde ülkelerin gündemine taşınması ve sorunlara ilişkin çözümler üretilmeye çalışılması

Birleşmiş Milletler sayesinde olmuştur (Sönmezoğlu & Bayır, 2012). Uluslararası çevre sorunları konusunda dünya çapında düzenlenen ilk önemli konferans olan Stockholm Konferansı da Birleşmiş Milletler tarafından 1972’de gerçekleştirilmiştir. Bu konferans, uluslararası düzeyde çevre yasalarının gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur.

Stockholm Konferansı, Türkiye’nin de içinde yer aldığı toplam 114 ülkeden delegelerin katılımıyla gerçekleşmiştir (Boudes, 2014). Konferans sırasında oluşturulan raporda, 7 maddede insan çevre ilişkisi, çevreyi korumanın insan için önemi, dünyanın pek çok bölgesinde insan eliyle gerçekleşen zararın ulaştığı tehlikeli boyutlar (hava, su, toprak kirliliği), ekolojik dengenin bozulması, yenilenemeyen kaynakların azalması, doğal nüfus artışı ve çevreye etkileri, çevre sorunlarında gelişmiş ülkelerin payı vs. sıralanmıştır. Çevre ile ilgili geliştirilen 26 ilke ile bir Eylem Planı’na yer verilmiştir. Sonuç olarak, çevre sorunlarının çözümüne ilişkin öneriler sunulmuştur. 5 Haziran, Dünya Çevre Günü ilan edilmiştir. İnsan Çevresi Deklerasyonu için bir çalışma grubunun oluşturulması ve ikinci bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Stockholm Konferansı raporunda yer alan ilkeler, uluslararası çevre hukukunun oluşmasında etkili olmuştur. Bu ilkelerden bazıları (United Nations, 1972):

- Özgürlük, eşitlik ve sağlıklı bir çevrede yaşamak bireyin temel hakkıdır, bu yüzden birey, bugün ve gelecek için çevreyi koruyup geliştirmekle yükümlüdür.
- Doğal kaynaklar, bugünün ve geleceğin kuşakları için korunmalıdır.
- Dünyanın yaşam için gerekli olan yenilenebilir kaynakları üretme kapasitesi iyileştirilmeli ve geliştirilmelidir.
- Devletler, insan sağlığına ve deniz yaşamına zarar veren maddelerin atılmasıyla meydana gelen deniz kirliliğini önlemek için mümkün olan tüm adımları atmalıdır.
- Yerleşim yerlerinin ve kentlerin planlaması, çevre üzerindeki olumsuz etkileri önleyecek şekilde yapılmalıdır.
- Nüfus artış hızının ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde, olası olumsuz çevresel etkileri azaltmak amacıyla hükümetler, temel insan haklarını ihlal etmeyecek şekilde nüfus planlaması yapmalıdır.
- Çevresel sorunlara yönelik ulusal ya da uluslararası düzeydeki bilimsel araştırmalar ve gelişmeler, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelere teşvik edilmelidir. Ayrıca çevre dostu teknolojiler, gelişmekte olan ülkelere sağlanmalıdır.

- Bilim ve teknoloji, çevresel riskleri önlemeye ve çevre sorunlarının çözümüne hizmet etmelidir.
- Devletler, çevrenin korunmasında etkili ve dinamik bir rol üstlenen uluslararası örgütleri desteklemelidir şeklindedir.

Stockholm'da düzenlenen İnsan ve Çevre konferansı sonucunda, Birleşmiş Milletler bünyesinde, çevre ile ilgili etkinliklerin merkezi olacak ve koordinasyonu sağlayacak uzman bir kuruluş olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur (Porter & Brown, 1991). Bu kuruluş, organizasyonel yapısıyla o güne kadar olmayan bir oluşumdur. O güne kadar çevresel faaliyetler Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar veya diğer uluslararası örgütler tarafından yürütülürken, kurulduğu tarihten (5 Haziran) bu yana kendi personeli, bütçesi ve organizasyonel gücü ile dünyada çevre ile ilgili yaşanan tüm gelişmelere yön verir hale gelmiştir (Bozkurt, 2018). Tek bir dünyamız olduğu gerçeğinden yola çıkan ve uluslararası topluluğun tün üyelerini çevre konusunda işbirliği yapmaya yönelten (Keleş & Hamamcı, 2002) BM İnsan ve Çevre Konferansı, çok bağlayıcı olmamasına rağmen çevre konusunu tüm dünyanın gündemine taşıması, katılımcı ülkelerdeki çevre hukukunun ve çevresel örgütlerin oluşumundaki etkileri bakımından kalıcı bir toplantı niteliğindedir (Kara, 2019). Raporda yer alan ilkeler tüm ülkelerce kabul edilmiş olsa da, ilkelere uygun bir çevre yönetimi benimsenmediği, ciddi bir şekilde uygulanmadığı ve bu alanda diğer ülkelerle bir işbirliği sağlanmadığı takdirde, geliştirilen ilkeler ve yasalar sadece kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyecektir.

1.6.3. Habitat I, II ve III İnsan Yerleşmeleri Konferansları (1976-1996-2016)

İnsan ve Çevre Konferansı'nın üzerinde durduğu önemli konulardan biri insan yerleşim alanlarıdır. Raporda yer alan ilkelerde yerleşim planlarının, bireylerin ekonomik, sosyal ve çevresel faydalardan maksimum düzeyde faydalanacağı şekilde yapılması ifade edilmiştir. İnsan yerleşimleri, Eylem Planı'nda ilk sırada yer almıştır. Buna göre kırsal ve kentsel yerleşim planlarının, yönetiminin ve gelişiminin, insan çevresinin tüm yönlerini kucaklayan bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Bu yüzden bütün bölgesel, ulusal ve uluslararası kalkınma kuruluşları, mevcut kaynakları göz önüne alarak yerleşim alanlarının planlaması, özellikle konut, ulaşım, su, kanalizasyon ve kamu sağlığı, insan ve finansal kaynakların seferberliği vs. gibi konulara öncelik vermeli ve bunun için hükümetlerden destek talep etmelidir. Ayrıca ülkeler ilgili konuda karşılaştıkları sorunları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini paylaşmak üzere davet edilmeli ve böyle bir programı planlayacak uygun bir kuruluş tayin edilmelidir (United Nations, 1972). Bu öneriler üzerine insan yerleşmeleri üzerine ilk konferans, 31 Mayıs-11 Haziran, 1976 tarihinde Kanada'nın Vancouver şehrinde düzenlenmiştir.

Habitat I, 'bir son ve başlangıç' olması bakımından Birleşmiş Milletler tarihinde eşsiz bir konuma sahiptir. Bu konferans ile hükümetlerin, tüm dünya ülkelerindeki insan yerleşimlerini iyileştirmek için ortak bir tutum benimsemeleri arzu edilmiştir. Bu konferansta hazırlanan raporda ulusal hükümetlerin hedeflerini etkilemeyi amaçlayan ilkeler, ulusal eylem önerileri ve uluslararası işbirliği programları başlıkları yer almıştır. Ulusal Eylem Planı altında doğrudan ulusal hükümetleri hedef alan ve insan yerleşimlerinin ulusal gelişimi için somut çözümler içeren 64 öneri yer almaktadır. Raporun son bölümünde ise insan yerleşimleri üzerine uluslararası işbirliği yapılmasını sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulması teklifi sunulmuştur. Konferans çalışmaları, ilkelerin müzakereleri esnasında politik konuların araya girmesiyle bölünmüşse de Habitat I, insan yerleşimleri konularında büyük ölçüde bir fikir birliği sağlamıştır. Habitat I, insan yerleşimlerinin sorumluluk ve politikalarının ulusal hükümete ait olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu konferansta altı çizilen bir diğer konu da bilgi ve deneyimin paylaşılmasının önemidir. Konferans, sunduğu öneriler ile hükümete acil çağrıda bulunmuş; tüm vatandaşların yaşam kalitesini arttırmak ve sürdürmek için siyasi irade ve eylem planları geliştirmelerini talep etmiştir. Ayrıca bu konferans, temel insan yerleşimleri sorunlarının ancak insan yeteneğinin ve enerjisinin bu yönde kullanılmasıyla çözülebileceği yaklaşımını benimsemesi açısından olumlu ve iyimserdir (Ontario Ministry of the Environment, 1976). Habitat I'de yer alan genel ilkelerden bazıları aşağıdaki gibidir (United Nations, 1976):

- Bireyin yaşam kalitesinin artırılması, her nüfus yerleştirme politikasının ilk ve en önemli hedefidir. Bu politikalar din, dil, ırk, renk, cinsiyet, milliyet, ideoloji, sosyal köken vs. ayrımı yapmaksızın, özgürlük, adalet ve saygınlık çerçevesinde tüm insanların yaşam kalitesinin hızlı ve daimi gelişimine olanak sağlamalıdır.
- Sözkonusu hedefe ulaşmak için öncelik, en yoksul insanların ihtiyaçlarına verilmelidir.
- Uluslar yeryüzünü ve okyanusları kirletmekten kaçınmalıdır. Uzun vadede bütün çevresel kaynakların aşırı sömürülmesini sonlandırmaya yönelik çabalara destek vermelidir. Çevre, insanlığın ortak mirasıdır ve dolayısıyla korunması, uluslararası bütün toplumların sorumluluğudur.
- Yaşam kalitesinde evrensel bir ilerleme kaydetmek için, devletler arasında adil ve dengeli bir ekonomik ilişkiler yapısı kurulmalıdır.

Birleşmiş Milletler'in her yirmi yılda bir konferans düzenleyerek tüm dünyada insan yerleşmelerinin sürdürülebilir olmasını dünya gündemine taşıdığı Habitat konferanslarının ikincisi 3-14 Haziran 1996 yılında İstanbul'da gerçekleşmiştir. '*Habitat Gündemi ve İstanbul*

Deklerasyonu’ adıyla gerçekleşen bu konferans kurumsal, hukuki, ekonomik, toplumsal ve yönetsel sorunlara yönelik çözümlere işaret etmesi bakımından en kapsamlı konferans olmuştur. Ortaya koyduğu ilkeler ‘ortaklık’, ‘katılımcılık’, ‘yapabilir kılma’ ve ‘kentli bağlılığı’ stratejilerine dayanmaktadır. Konferansın iki ana teması, ‘*herkese yeterli konut ve kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri*’ olmuştur. Bir önceki konferansta olduğu gibi insan yerleşim alanlarında yaşam kalitesinin artırılması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde tehlikeli boyutlara ulaşmış olan yaşam koşullarıyla mücadele vurgulanarak, sürdürülemez tüketim ve üretim kalıplarına, yetersiz kaynaklara, yeterli planlama eksikliğine, çevresel tahribata ve doğal afetlerden daha fazla etkilenmeye dikkat çekilmiştir. İnsan yerleşmelerinin sürdürülebilir gelişmesi, daha istikrarlı ve barış içinde yaşadığımız bir dünyaya kavuşma aracı olarak görülmüştür. Raporun son bölümünde küresel eylem planı ve uygulama stratejileri sunulmuştur. Bu bölümde herkese yeterli konut, kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi, kapasite oluşturma, uluslararası işbirliği ve eşgüdüm konularına çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir (United Nations, 1996).

Habitat konferansları serisinin üçüncüsü ise 17-20 Ocak 2016 tarihlerinde Birleşmiş Milletler Konutlandırma ve Sürdürülebilir Kent Gelişimi adıyla Ekvador’un başkenti Kito’da düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, sürdürülebilir kentleşmeye yönelik küresel bağlılığı yeniden canlandırmak ve 1996’da İstanbul Habitat Gündemi’nde oluşturulan “*Yeni Kent Gündemi*”ni onaylamak için bu konferansı düzenlemeye karar vermiştir. Bu konferans ile sürdürülebilir kent gelişimine yönelik yenilenen siyasi bağlılığı güçlendirmek, o güne kadar elde edilmiş başarıları değerlendirmek, yoksulluğa dikkat çekmek, yeni ve artan sorunları belirlemek ve ele almak hedeflemiştir. Habitat III, 2015 Sonrası Kalkınma Gündemi ve Paris İklim Değişikliği Sözleşmesi’nden sonra Birleşmiş Milletler’in ilk küresel zirvelerinden biridir. Düzenlenen bu konferans şehir, kasaba ve köylerin planlamasında ve yönetiminde temel zorlukları tartışmak için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Kentlerin, sürdürülebilir gelişmede itici güç olduğu ve dolayısıyla yeni küresel gelişme uygulamalarını ve iklim değişikliği hedeflerini şekillendirdiği vurgulanmıştır (United Nations, 2020). Görüldüğü üzere Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Konferansları serisi, çevre sorunları kapsamında nüfusun giderek arttığı kentlere dikkatleri çekmiştir. Çevre sorunlarının çözümünde çevreyle uyumlu yerleşimlerin planlanmasının önemi üzerinde durulmuş ve bu bağlamda tüm dünya ülkelerini bir işbirliği içerisinde olmaya davet etmiştir. Bu yolla, küresel ölçekte çevre sorunlarına yönelik bilincin artmasında önemli katkılar sunmuştur diyebiliriz.

1.6.4. Brundthland Raporu (1987)

Birleşmiş Milletler bünyesinde 1983 yılının sonlarına doğru ‘Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’ adıyla bağımsız bir kurum oluşturulmuştur. Komisyonun misyonu,

değişmenin küresel gündem formüle etmek ve özellikle sürdürülebilir bir gelişim sağlamak için uzun vadeli çevresel stratejiler sunmak olmuştur. Komisyonun başına, o dönem Norveç İşçi Partisi lideri olan ancak daha sonra Norveç başbakanı seçilen Gro Harlem Brundtland getirilmiştir. Komisyona, en az yarısı gelişmekte olan ülkelerden olmak üzere 21 ülkeden delegeler atanmıştır. Komisyon, 1984 yılında toplanmış ve 2 yıl süren müzakereler sonrasında 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” adlı bir rapor hazırlamış ve sunmuştur (McChesney, 1991). Bu rapor aynı zamanda Brundtland Raporu olarak da bilinmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma için kavramsal açıdan bir dönüm noktası sayılan bu raporda, sürdürülebilir kalkınmanın klasik tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olanağından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bu rapor, daha sonraki çevre konferanslarında sürdürülebilir gelişme ilkelerine yön vermiştir (Pearce, Barbier, & Markandya, 1990). Ekonomik gelişme ile çevre arasındaki uyumsuzluğun giderilmesine ilişkin düşünsel çalışmaların bu raporla birlikte olumlu bir evreye girdiği genel kabul görmüş bir görüştür (Yıkılmaz, 2004). Denilebilir ki, sürdürülebilir kalkınma kavramının yaygın bir biçimde kullanılmaya başlaması bu rapor sayesinde olmuştur (Mengi & Algan, 2003). Tanımın içerisinde çevre kelimesi geçmese de, bu kalkınma modeli merkezine çevreyi koymaktadır. Aslında bu raporun ayrıntılarında tartışılan konu çevre etiğidir. Bu anlamda iki yaklaşımdan biri; “doğa değerlidir çünkü insana faydalıdır” ve ikincisi ise “her varlığın insana faydası olsun ya da olmasın, kendine özgü değeri vardır” şeklinde belirtilmiştir (Kaya, Çobanoğlu, & Artvinli, 2011). Çevre konusunda duyulan kaygılar ve bu kaygılar karşısında etkili olabilecek yöntemlerin belirlenmesi raporun gündemi olmuştur. Dolayısıyla bu rapor temelde gelecek kaygısı taşıyan uluslararası toplumların, küresel çevre sorunlarını ve geleceği güvence altına alabilmek için gereken önlemleri tespit etme girişimidir. Ciddi çevre sorunlarının dünyayı tehdit ettiği bir dönemde bu rapor, güçleri birleştirmenin, ortak amaçlar belirlemenin, ortak bir eyleme karar vermenin yolunu açmıştır (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012). Bu bakımdan içerdiği ilkeler itibarıyla Brundtland Raporu’nun çevre sorunları ve çözümüne ilişkin atılan adımlarda önemli bir referans kaynağı olduğu söylenebilir. İlgili ilkeler, konferansa katılan ülkelerin çevre ile ilgili yasal düzenlemelerinde belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca rapor, ekonomik gelişmeye getirdiği “*sürdürülebilir kalkınma*” önerisi ile bugün ve gelecek kuşaklar arasında bir “*dayanışma*” köprüsü kurmuştur diyebiliriz.

1.6.5. Rio Konferansı (1992) ve Gündem 21

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) liderliğinde 1972’den 1992’ye kadar geçen yirmi yılda çeşitli konferanslar düzenlenmiş ve çevre, çözüm bekleyen bir günden

maddesi olarak ön plana çıkmıştır. 1992’de Brezilya’nın başkenti Rio de Janeiro’da Rio Konferansı veya diğer adıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) toplanmıştır. Konferansın sonunda hazırlanan Rio Çevre ve Kalkınma Beyannamesi ile çevreye yönelik evrensel ilke ve kurallar belirlenmeye çalışılmıştır (Doğan & Acet, 2017). Bu konferans esas olarak devletlerarası bir toplantı olmakla birlikte sivil toplum kuruluşları ve diğer organizasyonlar da bu platformda yer almıştır. Bu durum, küresel yönetim açısından önemli bir gelişme kabul edilmektedir (Sönmezoğlu & Bayır, 2012). Diğer çevre konferanslarında olduğu gibi çevre temelinde bir ekonomik gelişmenin sağlanması tartışılmış ve devletler önlem almaya teşvik edilmiştir.

Rio Konferansı’nın temelleri Stockholm’de gerçekleştirilen İnsan ve Çevre Konferansı’na dayanmaktadır ve Stockhol konferansının ilkelerine bağlı kalınmıştır. Bu konferans, gerek getirmiş olduğu hukuki metinler gerekse uluslararası platformdaki politik ağırlığı ile daha önceki konferanslardan ayrı bir öneme sahiptir (Yıldırım, Gençtürk, & Taş, 2000). Rio’daki toplantılar, Çevre ve Kalkınma Konferansı (3-11 Haziran, 1992) ve Dünya Zirvesi (12-14 Haziran, 1992) olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Uluslararası alanda en fazla katılımın gerçekleştiği Rio Konferansı, tüm dünyada en önemli ikinci çevre etkinliği olarak kabul edilmektedir. Konferansın gündeminde atmosferin, arazi kaynaklarının, biyolojik çeşitliliğin korunması, su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi, biyoteknolojinin çevreye duyarlı yönetimi, yaşam kalitesinin ve insan sağlığının iyileştirilmesi, çevre sorunlarının durdurulması ve yoksulluğun giderilmesi (Ertürk, 2018) gibi konular yer almıştır.

İki hafta süren konferansın sonunda, Rio Deklerasyonu ile Orman İlkeleri kabul edilmiştir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2020). Ayrıca sürdürülebilirlik olgusunun ön plana çıktığı zirvede, Biyolojik Çeşitlilik, İklim Değişikliği ve Çölleşme ile Mücadele konularında 21. yüzyıl için yol haritası niteliğinde 3 sözleşme imzaya açılmıştır. 1992’de uygulamaya konulan BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından küresel bir taahhüttür. Aynı yıl imzaya açılan İklim Değişikliği Sözleşmesi’nin küresel iklim sistemini korumaya ve sera gazı emisyonlarını azaltmaya ilişkin ilkeleri, eylem stratejilerini ve sorumluluklarını içeren bir sözleşme niteliği taşımaktadır. 1994’te de Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. Ciddi kuraklık ve/veya çölleşmeden muzdarip ülkelerde ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak, aktif eylem planları ile çölleşme ile mücadele etmek ve etkilerini azaltmak hedeflenmiştir (TC Çevre ve Orman Bakanlığı, 2011). Rio Deklerasyonu ve sözleşmelere ek olarak, deklerasyonda yer alan ilkelerin uygulanmasına ilişkin geliştirilen eylem planı ise “Gündem 21” adıyla sunulmuştur.

Özünde sürdürülebilir gelişme belgesi olan Gündem 21 Eylem Planı, 21. yüzyılda küresel çevre sorunları ile mücadele etmede gerekli politika ve önlemleri içermektedir

(Sönmezoğlu & Bayır, 2012). Gündem 21, insanlığın çevreyi etkilediği her yerde yerel, bölgesel ve küresel düzeyde uygulanması beklenen kapsamlı bir eylem planıdır. Bu eylem planı çağın baskın sorunlarına işaret etmekte ve dünyayı, gelecek yüzyılın sorunlarına karşı hazırlamayı hedeflemektedir. Gündem 21, çevre ve kalkınma işbirliğine yönelik siyasi bir bağlılığı ve küresel bir anlaşmayı yansıtan önemli bir belgedir. Gündem 21 dinamik bir programdır ve toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; sosyal ve ekonomik boyutlar, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi, etkin grupların rolünün güçlendirilmesi ve uygulama yöntemleri şeklinde sıralanmıştır (United Nations, 1992). Her bir bölümün altında ele alınan konu ile ilgili hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yollar açıklanmıştır.

1.6.6. Rio+5 Zirvesi (Newyork, 1997)

1992 yılında Rio'da gerçekleşen Dünya Zirvesi'nden beş yıl sonra 1997'de New York'ta bir konferans düzenlendi. Rio+5 adıyla düzenlenen bu zirvenin temel amacı 1992 Rio Zirvesi'nden bu yana sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin benimsenmesinde ve uygulanmasında katedilen küresel ilerlemeyi değerlendirmektir. Buna ek olarak sürdürülebilir kalkınmanın dünyadaki başarılı örneklerine dikkat çekmek, Rio'da ortaya konan amaçların gerçekleştirilememesinin nedenlerini saptamak ve daha doğru eylem önerileri getirmek, gelecek için öncelikli eylem alanlarını belirlemek, hükümetlere, uluslararası örgütler ve diğer gruplara vaatlerini yenileme çağrısında bulunmak hedeflenmiştir. Bu zirvenin sonunda, Gündem 21'in uygulanması için program ve Dünya Eğilimleri Raporu sunulmuştur (Ertürk, 2018). Bu raporlara göre, Rio Konferansı (1992)'ndan sonra olumlu gelişmeler kaydedilmesine rağmen bu gelişmeler yeterli değildir (Kaya, Çobanoğlu, & Artvinli, 2011). Hatta çevre ile ilgili mevcut koşulların bozulmaya, katı atık, kimyasal kirlenme ve zehirli gazların artmaya devam ettiği ifade edilmiştir (Kara, 2019). Dolayısıyla ilgili raporlar, çevreye yönelik tahribin devam ettiğinin altını çizmiştir.

Rio Konferansı (1992)'nda alınan kararların neden başarısız olduğu üç temel nedene dayandırılmıştır. Bunlar; karar alma sürecinin çok yavaş ilerlemesi, bazı ulusal hükümetlerin küresel sorunları çözmeye finansal öncelik vermemesi ve küresel karar alma düzeyinde çok az demokratik sorumluluk olması şeklinde belirlenmiştir (Earth Action, 2020). Ayrıca bu konferansta diğerlerinden farklı olarak ilk kez turizm konusu yer almıştır. Turizm de ekonomik bir sektör olarak sürdürülebilir bir gelişme takip etmesi gereken bir alan olarak ifade edilmiştir (Roney, 2018). Buna göre yenilenebilir kaynaklar, özellikle temiz sular, ormanlar vs. hızlı bir şekilde yok olarak turizmin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır (Kara, 2019). Çünkü çevre, turizm faaliyetleri için önemli bir çekicilik unsurudur. Çevresel unsurlar turistlerin seyahat tercihleri üzerinde etkili olan önemli bir faktördür. Özellikle gelişmekte olan çok sayıda ülkenin ekonomilerinin büyük oranda turizme dayandığı göz

önüne alındığında, konferansa katılan ülkelerin sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalmaları daha da önemli hale gelmektedir.

1.6.7. Rio+10 Zirvesi (Johannesburg, 2002)

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi-1992) onuncu yıldönümünde Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) adıyla 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihlerinde Johannesburg'da toplanmıştır. Bu konferans Birleşmiş Milletler tarafından o güne kadar kendi türünde düzenlenmiş en büyük etkinliktir. Konferansa 191 hükümetten 9101 delege, etkin gruplardan 8227 temsilci ve 4012 basın görevlisi katılmıştır. Konferansın en önemli hedeflerinden biri, Gündem 21'de yer alan ilkelerin daha büyük ölçekte ve daha etkili uygulanabilmesi için stratejiler geliştirmektir. Nitekim elde edilen veriler, 1992 Rio Zirvesi'nden sonra geçen on yılda çevre kalitesinin ve sürdürülebilirliğin daha da bozulduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, biyoçeşitlilik sözleşmesine rağmen türler hızlı bir şekilde yok olmaya ve doğal ekosistem bozulmaya devam etmektedir. Her yıl 14.6 milyon hektar ormanlık alan yok olmaktadır. İnsan etkinliklerine bağlı olarak yok olan mercan resiflerinin oranı, 1992'de % 10 iken, bu rakam 2000 yılında % 27 olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu konferans ile biyoçeşitlilik sorununa yönelik daha etkili bir eylem planı ortaya koymak hedeflenmiştir. Daha önce gerçekleşen Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı dünyanın beklentilerini karşılayamamıştır. Bu durum Johannesburg Konferansı'nın tartışma konusu olmuştur. Bu konferansta, Rio (1992)'dan bu yana dünya genelinde çevre ile ilgili kuruluşların sayısında yaşanan ilerlemenin, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik geliştirilen etkili politikaların uygulanmasında yaşanmadığı gerçeği gündeme getirilmiştir. Bu konferansın temel çıktıları; Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirisi, Uygulama Planı ve Tip II Ortaklık'tır (Hens & Nath, 2003).

4 Eylül 2002'de dünya kamuoyuna açıklanan Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirisi'nde toplamda 37 ilke bulunmaktadır. Yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte bu ilkelerin yaşama geçirilmesi, ekonomik ve toplumsal gelişme ile çevrenin korunması arasındaki ilişkiye bağlı kalınması bir kez daha vurgulanmıştır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması, sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayan doğal kaynakların korunması ve yönetimi sürdürülebilir kalkınmanın temel koşulları olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan Johannesburg Bildirisi'nde küreselleşmenin etkilerine geniş yer verildiği göze çarpmaktadır. Küreselleşmenin sürdürülebilir gelişme açısından bazı fırsatlar yaratırken, bir yandan da beraberinde yeni sorunlar getirdiği ortaya konulmuştur. Bildirinin temeli, devlet ve hükümetlerin sürdürülebilir gelişmeyi ortaklaşa sağlama ve koruma konusundaki kararlılıklarına dayanmaktadır. Ortak çaba ile sürdürülebilir gelişmenin önündeki engellerin kaldırılacağı belirtilmiştir (Keleş,

Hamamcı, & Çoban, 2012). Bu noktadan hareketle, tüm dünya ülkelerinin birlikte hareket etmedikçe çevre sorunlarının ve buna bağlı yaşanan olumsuz koşulların iyileşmesinde herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceği açık ve net bir şekilde ifade edilebilir.

Johannesburg Konferansı (Rio+10) sonunda 10 bölüm ve 153 paragraftan oluşan bir eylem planı hazırlanmıştır. Eylem planında, sürdürülebilir kalkınmanın önündeki sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri sıralanmıştır. Konferans sonunda kabul edilen bir diğer belge de “Sürdürülebilir Kalkınma için Tip II Ortaklık”tır. Bu bölümde; “Sivil halk sürdürülebilir kalkınma uygulamalarına proje odaklı bir katkı sağlayabilir mi?” sorusuna cevap bulmaya çalışılmıştır. 128 öneriden oluşan bir liste hazırlanmıştır. Ancak temelde böyle bir ortaklık mükemmel bir fikir olsa da, uygulanmasına ilişkin ciddi kaygılar oluşmuştur. Bu kaygıları azaltmak için bir takım çabalar ortaya konulmuş ise de kaygılar tam anlamıyla giderilememiştir (Hens & Nath, 2003). Dolayısıyla gelinen nokta bize, bu konferanslarda dünya ülkelerinin ortaya konan hedef ve ilkelerde mutabık oldukları ancak uygulamada aynı başarıyı yakalayamadıklarını göstermektedir.

1.6.8. Rio+20 Zirvesi (Rio De Janeiro, 2012)

Rio Konferansı (1992) sonrasında imzalanan sözleşmeler bağlamında çevresel sorunları ve oluşturduğu tehditleri kontrol etmek amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen konferansların sonuncusu, 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde “BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı” ya da “Rio+20 Konferansı” adıyla yine Brezilya’nın başkentinde toplanmıştır. Konferans, 1992 yılında aynı şehirde gerçekleştirilen Yeryüzü Zirvesi’nin üzerinden geçen 20 yıllık süreçte ülkelerin sürdürülebilir kalkınma uygulamalarına yönelik başarıları ve yetersiz kaldıkları hususları tartışmaya, gelecekte insanlığı bekleyen yeni ve yükselen tehdit ve fırsat seçeneklerini ortaya koymaya olanak tanımıştır. Konferansın sonunda “İstedğimiz Gelecek” adlı bir rapor sunulmuştur (Bozkurt, 2018).

“İstedğimiz Gelecek”, uluslararası ölçekte mutabakata varılmış sürdürülebilir bir kalkınma için “yol haritası” niteliğinde bir belgedir. Bu raporda ortak vizyon, politik kararlılığın yenilenmesi, yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesi, uygulama çerçevesi ve sonraki adımlar ve uygulama yöntemleri gibi başlıklar yer almıştır. Uygulama çerçevesi başlığı altında yoksullukla mücadele, nüfus, iklim değişikliği, ormanlar, biyolojik çeşitlilik, çölleşme, sürdürülebilir üretim ve tüketim gibi konuların yanı sıra sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir ulaşım yer verilmiştir. Doğru planlanan ve yönetilen bir turizmin, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutuna önemli katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Ekoturizm, kültürel turizm gibi küçük ve orta ölçekli girişimler yaratabilen alternatif turizm türleri teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda uygun kılavuz ve kuralların belirlenmesi önerilmiştir. Diğer taraftan

ulařım ve hareketlilik, sűrdűrűlebilir kalkınmanın merkezine konulmuřtır. Dolayısıyla ekonomiyi bűtűnleřtiren ve çevreye duyarlı sűrdűrűlebilir ulařım önemli grűlműřtűr. Sűrdűrűlebilir ulařım, sűrdűrűlebilir kalkınmaya eriřme çabalarının önemli bir aracı olarak deęerlendirilmiřtir (TC Strateji ve Bűte Bařkanlıęı, 2012). Ulařım, konaklama, yeme-içme, eęlence vs. gibi endűstrileri içine alan turizm endűstrisinin giderek geliřmesinin evre űzerinde yarattıęı baskı farkedilmiř ve sűrdűrűlebilirlik kapsamında konferans konuları arasına girmiřtir. Ayrıca sűrdűrűlebilir turizm olarak literatűrdeki yerini almıřtır. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası ölçekte sűrdűrűlebilir turizm politikaları oluřturulmuř ve çevreye duyarlı alternatif turizm tűrleri geliřtirilmiřtir. Turizm ve evre iliřkisi, son dönemlerde arařtırmacıların űzerinde sıkça durduęu bir konu haline gelmiřtir.

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM-ÇEVRE İLİŞKİSİ, SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞI

2.1. TURİZM VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan üretim ilişkileri, kentleşme, sosyal sınıflar ve sosyal yaşam biçimleri, farklı boş zaman ve boş zaman değerlendirme şekillerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kozak, Kozak, & Kozak, 2017). Sanayileşen ülkelerde çalışma saatleri azalıp zenginlik yaygınlaştıkça, boş zaman etkinliklerine ayrılan paranın miktarı da artmıştır. Yirminci yüzyılda çalışanların kazançlarının ve ücretsiz izinlerinin artması, yeni bir sanayi kolu ortaya çıkardı: Turizm. Demiryollarının yapımı, buharlı gemilerin kullanılmaya başlaması, gelişen büyük bir planlı yolculuk patlaması meydana getirdi. Yolculuk, turizm haline geldi. Otomobillerin doğuşuyla, yolculuklar artış göstermiştir. Ancak dünya genelinde büyük bir turizm hareketine yol açan gelişme, 1950'lerden itibaren hava yolu ulaşımının artmasıdır. 1950'lerde yirmi beş milyon olan uluslararası turist sayısı, elli yıl sonra 30 kat artarak 760 milyona ulaşmıştır. Diğer taraftan o tarihten bu yana dünyadaki toplam iş gücünün % 7-8'i turizm sektöründe çalışmaktadır. Dünyadaki her 5 ülkeden dördü için turizm, en önemli 5 ihracat kaynağından biri; her on ülkeden ikisi için ise temel döviz kaynağıdır. Pek çok ülkede turizm, en önemli istihdam kaynağıdır (Ponting, 2012). Bu veriler turizmin ekonomideki yerini ve önemini gözler önüne sermektedir.

Ekonomideki payı büyük olan turizm, büyük ölçüde doğal kaynaklara bağımlıdır. Büyük ölçüde iklim ve hava koşullarına bağlı olduğu kabul edilir. Turizm, çevre ile karşılıklı olarak birbirini etkiler. Su kaynakları, kıyılar, dağlık bölgeler, ormanlar, göller, okyanuslar, biyoçeşitlilik ve doğal güzellikler pek çok bölgede turizm faaliyetlerinin meydana gelmesinde birer çekicilik unsurudur. Pek çok turizm türü (kıyı turizmi, dağ turizmi, kış turizmi, termal turizm gibi) doğal kaynaklara bağlı olarak gelişir. Dolayısıyla bir bölgede turistik talebin oluşması, bu öğelerin varlığına bağlıdır. Fiziksel çevre şartlarının daha az elverişli olması durumunda, turistik bir bölgenin yaşam döngüsü sona yaklaşmaktadır (Gössling & Hall, 2006). Bu noktadan hareketle turizmin, çevre ve doğal kaynaklara bağlı olarak gelişen çok yönlü bir faaliyet olduğu söylenebilir. Bir ülkedeki turizm potansiyeli, o ülkenin sahip olduğu sosyal, tarihi, doğal ve kültürel değerlerle ölçülür. Çevresel kaynaklar, turizm ürününün ortaya çıkması için gerekli kritik kaynaklardan birini sağlar. Diğer ekonomik sektörlerle kıyaslandığında turizm, çevresel kaynakları daha çok kullanmaktadır. Bir yörede turizm faaliyetleri sulak alanlar, doğal alanlar, mimari alanlar ve insani alanlar gibi belirlenen çevresel kaynaklar üzerine kurulur. Bu kaynakların kullanımı, bir ülkedeki ekonomik ve

sosyal gelişmeyi büyük ölçüde desteklemektedir (Tuna, 2007). Dolayısıyla turizm ve çevre arasında hassas bir ilişki olduğu, turizm etkinliklerinin çevreye duyarlı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği söylenebilir.

Turizm ve çevre ortak bir ilişkiyi simgeler. Bir taraftan turizm, varlığı en çok çevreye bağlı olan bir faaliyet iken, diğer taraftan çevreyi büyük ölçüde etkilemektedir. Bir taraftan çevreyi yoğun biçimde kullanan, diğer taraftan korumak zorunda olan bir sektördür. Turizm faaliyetleri, toplumsal verilerden çok, doğal verilere ihtiyaç duymaktadır. Turizm ve çevre arasındaki ilişki yaşamsal niteliktedir ve turizmin varlığını sürdürebilmesi için çevrenin yaşaması gerekir (Demir & Çevirgen, 2006). Bütün çevresel değerler, 'turizmin olmazsa olmazı'dır. Bütün turizm çeşitlerinde turistik ürünü oluşturan kaynakların başında çevre gelir. Çevresel kaynakların zenginliği turistleri bir destinasyona çekmek için bir avantaj olarak değerlendirilirken, bu kaynaklar üzerinde meydana gelecek herhangi bir bozulma, ilgili destinasyonu bir çekim merkezi olmaktan çıkarabilir (Kahraman & Türkay, 2012). Bu yüzden turizm faaliyetleri oluşturulurken, turizm ve çevre arasındaki ilişki bütün yönleriyle göz önünde bulundurulmalıdır.

1960'larda ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkileri belirgin hale geldiğinde, çevresel sorunlar gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Mevcut ekonomik modelin ve uygulamaların çevresel etkilerine sesler yükseltilirken, turizm büyük ölçüde çevresel eleştirilerin odağının dışında kalmıştır. Turizm ağırlıklı olarak 'çevre dostu aktivite' ve 'dumansız endüstri' imajına sahipti. Bu algı, uzun süre bu şekilde devam etmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda turizm gelişiminden kaynaklanabilecek olası ekolojik dengesizlikler üzerine endişeler dile getirilmeye başlamıştır. 1970'lerde turizmin yeni coğrafi alanlara kayması ve gelişmesinin olumsuz etkilerinin gözle görülür hale gelmesiyle, turizmin olumsuz çevresel etkileri daha fazla sorgulanmaya başlamıştır. Turizmden kaynaklanan problemlerin kabul edilmesiyle 1977'de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), turizm ve çevre arasındaki etkileşimi incelemek üzere uzman bir gruba yetki vermiştir. Doğal peyzajın bozulması, kirlilik, flora ve faunanın tahribi gibi olumsuz etkiler sıralanmıştır. Turizm-çevre ilişkisi, aynı zamanda akademik çalışmalara da konu olmuştur. Turizm gelişiminin bütün sürecinin örneklerle tartışıldığı The Golden Hordes adlı eserde; "turizm, yüksek gelişmiş büyük şehir merkezlerinden uygarlaşmamış alanlara doğru yapılan bir istiladır. Bir kitle hareketi olarak turizm, endişe ve kaygıyla ele alınmalıdır." ifadelerine yer verilmiştir. Aynı şekilde Goldsmith (1974)'de turizmin olumsuz etkilerini konu alan bir eser ortaya koymuş ve çeşitli ülkelerden örnekler göstermiştir (Holden, 2016). Böylece giderek artan çalışmalarla birlikte turizmin 'dumansız endüstri' olmadığı anlaşılmıştır.

Çevre üzerinde meydana gelen tahribatın boyutu, turizm ve çevre ilişkisini daha da önemli hale getirmiştir. Nitekim ulusal ve uluslararası seyahatlerin dünya genelinde artış göstermesi ve bu rakamların milyarlarla ifade edilmesi, turizmden kaynaklanan olumsuz çevresel etkilerinde de artış yaşandığına işaret etmektedir. Bir bölgedeki turizm faaliyetlerinin gelişimi, kaçınılmaz olarak doğal çevrede değişime yol açmaktadır. Dolayısıyla turizme açılan bir destinasyonda turizm-çevre dengesinin iyi planlanması önemlidir. Çünkü gelecekte turizm hareketlerine yön verecek en önemli seçeneğin çevre olacağı göz önüne alındığında, bu dengenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak turizmin çevre üzerindeki etkileri sadece olumsuz olarak değerlendirilemez. Turizmin çevre üzerindeki etkileri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel başlıkta ele alınmaktadır.

2.1.1. Turizmin Çevre Üzerindeki Olumlu Etkileri

Turizmin çevre üzerindeki etkileri, son dönemlerde akademik çalışmalarda sıkça yer almaya başlamış ve üzerinde çokça durulan konulardan biri haline gelmiştir. Turizm, ekonomik kalkınma çerçevesinde hep ön planda tutulduğundan, çevre üzerinde etkileri uzunca bir süre göz ardı edilmiştir. Ancak dünya çapında turizm yatırımları ile ekonomik çıktıyı arttırmak adına uluslararası turist varışlarının hızla yayılmaya başlamasıyla turizmin temel kaynaklarından biri olan çevreye verilen zararlar geç de olsa anlaşılmaya başlamıştır. Artan çevre baskılarından kurtulmak ya da bir süre uzak kalmak isteyen bireylerin taleplerine karşılık verebilmek için turizm üdüstüri özel bir çaba içerisine girmek durumunda kalmıştır. Bu açıdan turizm, çevresel bozulmaya ve ekolojik dengeye en fazla hassasiyet gösteren sektör konumuna gelmiştir. Bu özelliği nedeniyle doğal ve kültürel zenginlikler turizme tahsis edilerek, korunmaları ve sürdürülebilir olmaları yönündeki çabalar önemli hale gelmiştir (Issı, 2011). Nitekim çevresel değerlerin sürdürülebilirliği, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği anlamına gelmektedir. Bir ülke ya da bölgeye ait doğal güzelliklerin ziyaretçileri diğer pek çok şeyden daha fazla çektiği yapılan araştırmaların sonuçlarıyla sabittir.

Turizmin fiziksel çevre üzerindeki olumlu etkileri arasında sahillerin park alanları şeklinde tasarlanması, tarihi yapıları korumanın ve restore etmenin öneminin artması, alt yapı ve üst yapı çalışmalarının geliştirilmesi, kirliliğin kontrol altına alınması, halk sağlığının korunması gibi faktörler sayılmıştır (Kendall & War, 1984; Anthony, 1982). Turizm, doğal alanların korunmasında bir katalizör olarak görülmektedir (Farrel & Runyan, 1991). Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde vahşi yaşam alanları bu sayede korunabilmiştir (Olokesusi, 1990). Pek çok ülkede bulunan ulusal parklar, uluslararası turistleri çeken önemli bir faktör olduğundan özel olarak geliştirilmiştir. Böylece ekolojik bakımdan sürdürülebilir turizm hareketleri için önemli bir çaba içerisine girilmiştir (Boo, 1990). Bazı ülkeler, ormanların aşırı sömürülmesinin önüne geçmek için turistik gezilere açık koruma alanları oluşturma yoluna

gitmiştir (Weaver, 1992). Bu alanların korunması, hava ve su kirliliğinin önüne geçmek için de çok önemlidir.

Çevreci bir turizm modeli, deniz kaynaklarının korunması ve daha etkili kullanılması için de önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur (Salm, 1985). Turizm ve diğer çevre koruma örgütlerinin doğal ormanların turizm açısından değerini ortaya koymasıyla bitkilerin koruma altına alınması sağlanabilmiştir (Farrel & Runyan, 1991). Bazı sulak alanlar ve haliçler de turizm sayesinde korunabilmiş önemli yerlerdir. Bu alanlar vahşi yaşam gözlemciliği, doğa araştırmaları, fotoğrafçılık, kuş gözlemciliği vs gibi ilgi alanlarına sahip turistler için vazgeçilmezdir. Florida'daki Ulusal Everglades Parkı koruma altına alınmış sulak alanlara önemli bir örnektir (Bacon, 1987). Diğer taraftan turizm, mutlak tarım arazilerinin verimli kullanılmasını teşvik eder ve böyle alanların korunmasını mümkün hale getirir. Yanı sıra doğal alanların iyileştirilmiş planlama ve yönetimine imkan sağlar. (McNeely & Thorsell, 1989). Turizmin sağladığı bir diğer çevresel fayda, doğa bazlı turizm değerini eğitime taşımasıdır. Doğal çevreye yönelik artan hassasiyet ve farkındalık ile bir ülkenin hükümeti ve vatandaşları, aynı zamanda turistler, doğal alanların değerini daha iyi kavrayabilir ve bu alanların korunmasını destekleyebilir (Andereck, 1995). Bütün bu etkiler göz önüne alınarak turizm adalar, sahiller, dağlık alanlar, sulak ve vahşi yaşam alanları, deniz kaynakları, ormanlık alanlar, tarihi ve arkeolojik sit alanları gibi hassas ve korunmasız alanları muhafaza etme ve geliştirme eğilimindedir denilebilir. Bu yüzden iyi planlanmış ve denetlenmiş sürdürülebilir bir turizm şekli, doğal çevreyi pek çok yönden olumlu etkileyecektir.

2.1.2. Turizmin Çevre Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Turizmin çevre üzerindeki olumlu etkilerinin yanısıra olumsuz ve istenmeyen etkileri de mevcuttur. Turistlerden kaynaklanan çevresel ve ekolojik tahribatın boyutu ve doğası, gelişimin büyüklüğüne, ziyaretçi hacmine, mekansal ve geçici kullanım yoğunluğuna, turizmin gelişmesinden önce veya sonra benimsenen planlama ve yönetim uygulamalarının yapısı, söz konusu çevrenin yapısı gibi çeşitli etkenlere bağlıdır. Aşırı ve kötü planlanan bir turizm gelişimi, destinasyonlardaki fiziksel çevreyi etkiler. Pek çok turizm bölgesinde kontrol edilemeyen ticari sömürge, kültürel ve doğal çevre ile uyuşmayan, göz zevkini bozan otellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Az ve eksik planlanmış bir turizm geliştirme biçimi yenilenemeyen doğal çevreyi, sağlayacağı gerçek ve uzun dönemli faydaları tahrip etmektedir (Archer, Cooper, & Ruhanen, 2005). Sonuç olarak çeşitli çevre değerleri üzerinde turizm faaliyetlerinden kaynaklanan olumsuz etkiler meydana gelmektedir.

Turizmin hızlı gelişimine bağlı olarak çevrede meydana gelen bozulmalardan biri hava kirliliği ile ilgilidir. Havanın kirlenmesinde turizmin önemli bir payı vardır. Havayolu

taşımacılığının yaygınlık kazanmasıyla, uçakların çevre üzerindeki etkileri hissedilir hale gelmiştir. Uçaklar ve diğer transfer araçları turizm çekim bölgelerinde hava kirliliğinin temel nedenlerinden biri haline gelmiştir (Kahraman & Türkay, 2012). Turizm genel emisyon sorununun sadece bir kısmından sorumlu olsa da ozon tabakasının delinmesi, seragazi etkisi, küresel ısınma gibi son dönem konuları, turizm kaynaklı hava kirliliğini bir kaygı haline getirmektedir.. Diğer taraftan turizm işletmelerinin ısıtma sistemleri, havaya bir takım kirlitici maddeler yaymaktadır (Wheatcroft, 1991). Turizm açısından temel bir çekicilik unsuru olan su kaynakları da sık sık turizmin olumsuz sonuçlarından etkilenmektedir. Su kirliliği özellikle turistik faaliyetler esnasında ortaya çıkan atık suların bir sonucudur. Turizme bağlı su kirliliği çoğunlukla göl, akarsu ve deniz çevresinde ortaya çıkmaktadır (Gartner, 1987). Turizmden kaynaklanan su kirliliği Akdeniz gibi bölgelerde giderek artan ciddi bir sorundur. Akdeniz Bölgesi yerel ekosisteminde büyük çaplı tahribatlar yaygınlaşmıştır. Turizmin gelişmesi bu bölgedeki kum tepelerini, resifleri ve deniz yaşamını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Bu tahribat, doğrudan turistik faaliyetlerden kaynaklandığı gibi, dolaylı olarak yetersiz atık su boşaltımından da kaynaklanabilmektedir (Saw & Williams, 2002). Ayrıca otellerin faaliyetleri de su kirliliğini tetiklemektedir. Kirlilik sorununun yanı sıra turizm yüzme havuzları, yeşil alanların sulanması ve diğer faaliyetler için çok miktarda su kullanımı gerektirir. Özellikle taze su kaynaklarının kıt olduğu bölgeler için bu durum büyük sorun yaratmaktadır (Andereck, 1995). Sürdürülebilir turizm faaliyetleri için su kaynaklarının doğru bir şekilde yönetilmesi önemlidir.

Turizmin olumsuz yönde etkilediği bir diğer çevre sorunu, katı atık ve çöp üretmesidir. Turistik aktivitelerin yoğun olduğu bölgelerde katı atıklar ciddi bir sorundur ve uygun olmayan bertaraf yöntemleri doğal çevre, nehirler, görülmeye değer alanlar ve yol kenarlarında önemli sorunlara yol açabilir. Örneğin seyahat gemilerinin her yıl denizlere 70.000 tondan fazla katı atık bıraktığı tahmin edilmektedir. Katı atık ve çöpler, su kaynaklarının ve kıyıların fiziksel görüntüsünü bozabilir, deniz canlılarının yok olmasına neden olabilir (UNEP, 1997). Diğer taraftan dağlık bölgelerde trekking faaliyetlerine katılan turistler de büyük ölçüde katı atık üretmektedir. Seyahat halindeki turistler çöplerini ya da kamp ekipmanlarını arkalarında bırakarak katı atık sorununa katkıda bulunmaktadır (Boo, 1990). Bu durum katı atık ve çöpleri bertaraf etme sistemleri zayıf olan turizm destinasyonları için ciddi bir problemdir ve destinasyonun önemli bir çekim merkezi olarak devam etme potansiyelini azaltmaktadır.

Turizmin çevre üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi, gürültü kirliliğine neden olmasıdır. Sanayileşme sürecinin bir parçası olarak gelişen ve giderek yaygınlaşan turizm faaliyetleri, turizm işletmeleri (bar, disko, club gibi müzikli eğlence yerleri), turistik ulaşım araçları (arabalar, otobüsler, uçaklar vs.), kar ya da deniz motoru gibi rekreasyonel araçlar da gürültü kirliliğine neden olan önemli kaynaklardır (Sunlu, 2003). Turizm bölgelerinde ve/veya

mekânlarında özellikle eğlence yerlerinin neden olduğu gürültü kirliliği, çevre sakinleri için huzursuzluk kaynağı olabilmektedir (Kahraman & Türkay, 2012). Eğlence mekânları dışında işlek havayolları da yakın çevrede yaşayanlar için önemli bir gürültü ve huzursuzluk kaynağıdır (Faraji-rad & Aghajani, 2010). Aynı zamanda vahşi yaşam da gökyüzünde gerçekleştirilen turistik aktivitelerden (sıcak hava balonu gibi) olumsuz etkilenebilir. Turizm tesislerinin inşası sırasında ortaya çıkan gürültü kirliliği, hem bölge sakinleri hem de turistler için problem yaratabilir. Turistik bölgelerdeki gürültü kirliliği büyük ölçüde otellerin inşası ve diğer yapım faaliyetleri (Holden, 2016) sırasında ortaya çıkmaktadır.

Düzensiz turizm faaliyetleri, toprak kirliliğini de tetikleyen önemli bir etkidir. Turistik tesislerin yoğunluğu, yazlık konutların inşası, golf alanlarının kurulması gibi faaliyetler verimli toprak alanlarını azaltmakta ve yeniden kullanımını engellemektedir. Diğer taraftan koruma altına alınması gereken alanlarda turistik tesislerin kurulması da ciddi sorunlara yol açmaktadır. Çünkü bu tür faaliyetler toprak örtüsünün aşırı kullanılmasına neden olduğundan, hassas türlerin yetişme ortamını bozmaktadır. Arazi sahiplerinin kısa sürede yüksek gelir elde etme isteğiyle arazilerini satması, verimli tarım topraklarının önce birer kooperatif arsasına, sonrasında ise turizm tesis alanına dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır (Kınacı, 2011). Yok edilen tarım alanları ile birlikte bölgenin ekolojik yapısında bozulmalar yaşanır.

Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkisi flora ve fauna üzerinde de hissedilmektedir. Özellikle son yıllarda vahşi yaşam temelli turizm faaliyetlerinin artmasıyla ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Özellikle avlanma faaliyetleri, hediyelik eşya yapımında kullanılan fil dişi, aslan pençesi vs vahşi yaşamı büyük ölçüde tehdit etmektedir. Fotoğrafçılık, gözlemcilik gibi tüketime dayalı olmayan turist aktiviteleri bile vahşi yaşamı olumsuz etkileyebilmektedir. Turistlerin varlığı, hayvanları rahatsız edebilmektedir (Olokesusi, 1990). Yeni turistik tesislerin kurulması, turistlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, kayak merkezlerinin açılması için geniş ormanlık alanlar yok edilmekte ve/veya kitlesel yangınlar çıkarılmaktadır. Bütün bunlar çevresel tahribatın ötesinde sonuçlar doğurmaktadır (Andereck, 1995). Türlerin çeşitliliği de turizmin gelişmesinden etkilenmektedir. Özellikle kayak merkezlerinin kurulma aşamasında doğal bitki türlerinde ve çeşitliliğinde bir azalmanın meydana geldiği araştırma sonuçlarıyla ortaya konulmuştur (Pignatti, 1993). Sulak alanlar ve haliçler de turizmin gelişmesinden olumsuz etkilenen diğer çevresel alanlardır. Yeni ulaşım yollarının yapılması, havaalanlarının ve tatil köylerinin inşa edilmesi, eğlence merkezlerinin açılması sulak alanları tahrip etmekle kalmamış, aynı zamanda diğer canlılara ait habitatlara da zarar vermiştir (Bacon, 1987).

Turizm potansiyelinin artmasının beraberinde getirdiği bir diğer çevresel sorun, görsel kirliliktir. Turizmin gelişmesi, bir destinasyonun görsellik kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çevre ve mimari yapı ile bir bütünlük oluşturmeyen geniş binalar, estetik olmayan bir manzara yaratmaktadır. Bu etki özellikle sahil bölgelerde yol boyunca inşa edilen binalar dizisinde ve/veya çarpık yapılaşmada göze çarpmaktadır (Witt, 1991). Turizmin geliştirilmesinde daha ziyade kar maksimasyonu göz önüne alındığından estetik kaygılar sık sık göz ardı edilmektedir. Turizmden kaynaklanan görüntü kirliliğini dağlık bölgelerde de görmek mümkündür. Otel ve apartman yapıları yanında teleferiklerin ve pistlerin geliştirilmesi, görüntü kirliliği kaynağı olarak ağır eleştirilere neden olmaktadır. Olumsuz ekolojik etkilerin yanı sıra kayak merkezlerindeki altyapı ve teleferik çalışmaları, destinasyonun görüntüsünü etkilemektedir (Holden, 2016). Bir turistik destinasyon için çevrenin önemli bir çekicilik unsuru olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu olumsuz sonuçlar destinasyon imajı için ciddi bir tehdit kaynağı olarak görülebilir.

Görüldüğü üzere pek çok farklı endüstri kolunu içerisinde barındıran turizm, çevre ile çok çeşitli ilişki içerisinde. Turizm, hem çevre içerisinde meydana gelen hem de çevreyi oluşturan bir endüstri koludur. Gelişimi ve varlığını sürdürmesi büyük ölçüde çevreye bağlıdır. Dünya genelinde diğer ekonomik faaliyetlere bağlı olarak çevre sorunları büyük boyutlara ulaşırken, yanlış planlanan ve yönetilen turizm faaliyetleri ile de çevre sorunları katlanarak artmıştır. Dünya genelinde turizm faaliyetlerinin genel çevre sorunlarının % 8'inden sorumlu olması ve gelecekte varlığını sürdürebilmesinin tek yolunun çevre olması gerçekleri göz ardı edilmemeli ve salt ekonomik kalkınmadan ziyade çevrenin korunması temeline dayalı bir sürdürülebilir turizm anlayışı ile hareket edilmelidir.

2.2. TURİZM VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değişikliği, genel olarak sıcaklık ortalamaları ile iklim özelliklerinde görülen değişimi ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi'nde iklim değişikliği; karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliklerinin yanı sıra doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetlerinin küresel atmosferin bileşimini bozması ve iklimde değişime neden olması şeklinde tanımlanmaktadır (TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2002). İklim değişikliği ve turizm sektörü üzerindeki olası ciddi etkileri dünya genelinde ivedilik arz eden bir konu haline gelmiştir (Becken, 2013). 2003 yılında iklim değişikliği uluslararası ölçekte turizm sektörü için yeni bir "kaygı" meselesi olmuştur. Bu süreç siyasi bir seferberlik şeklinde başlamıştır. İlk olarak Dünya Turizm Örgütü'nün Turizm ve İklim Değişikliği Konferansı ile başlayan bu süreç, NATO ve Avrupa Bilim Vakfı (ESF) tarafından desteklenen araştırma çalışmaları ile devam etmiştir. Öncesinde ise 1960'lardan 70'lere kadar iklim, turizm ve rekreasyon ile ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Turist, turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından iklimin önemini ele alan akademik çalışmalar

yapılmıştır. 1980'lerde az sayıda akademik çalışma, iklim değişikliğinin turizm aktiviteleri, özellikle kayak turizmi üzerindeki potansiyel etkileri üzerinde durmuştur. 1990'larda ise iklim değişikliği, olası sonuçları ve adaptasyon yöntemleri pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuştur (Dubois & Ceron, 2006). Günümüzde de iklim değişikliğinin ulaştığı boyutlara bağlı olarak bu tür araştırmaların, düzenlenen konferansların, hükümetler arası anlaşmaların, düzenlenen kanunların, değişen tüketim eğilimlerine karşılık ortaya çıkan çevre dostu uygulamaların sayısı artmaya devam etmektedir.

Turizm ve iklim arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Turizm iklim ilişkisinde ilk olarak turizmin iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkileri düşünülmektedir. Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre turizmin iklim değişikliğine katkısı temelde ulaşım (yolcu taşımacılığı), konaklama ve rekreasyon faaliyetleri aracılığıyla olmaktadır. Örgüt, ulusal ve uluslararası turizm hareketlerinden ortaya çıkan emisyonların, küresel sera gazı salınımların toplamının %4,9'undan sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Aşırı enerji tüketimi, fosil yakıtların kullanımı ve turistlerin taşınması gibi turizm temelli faaliyetler hava kirliliğini arttırarak sera gazı emisyonlarını tetiklemektedir. Bu tür etkiler, turizm ilişkili en ciddi çevre sorununu inşa etmekte, turizm endüstrisini olumsuz çevre etkilerini azaltacak çözümler bulmaya teşvik etmekte ve ülkeleri karbondioksit salınımını azaltmaya itmektedir (Grimm, Alcântara, & Sampaio, 2018). Çünkü iklim değişikliği, turizm sürdürülebilirliğinin önünde büyük bir engel olarak düşünülmektedir.

Turizm iklim olaylarını etkilediği kadar, iklim olaylarından da önemli ölçüde etkilenen bir sektördür. İklim değişikliğinin turizm üzerindeki olası etkileri üzerinde çalışan bazı araştırmacılar, olası bir takım iklim değişikliği senaryoları ortaya koymuştur. İklim değişikliğinin en belirgin etkilerinden biri, kutup turizminde öngörülmektedir. Kutup bölgelere ve bu bölgelerdeki vahşi yaşama meraklı ziyaretçilerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanması beklenmektedir. Bir başka senaryo, hayvan popülasyonunun iklim değişikliğine bağlı olarak tehlike altına gireceğini ve av turizminin de bundan büyük ölçüde etkileneceğini öne sürmektedir. Alaska'da turizm uzmanları, kuş ve balina göçlerinde bir takım değişiklikler, buzullarda erime, kutuplardaki donmuş kara parçalarında bozulma ve kar miktarında azalma kaydetmiştir. Kutuplarda gözlemlenen bu değişimler, turizm endüstrisinde acil ve pratik uygulamaları gerekli hale getirmektedir. Ayrıca bu değişimler, turizm kurumlarını konu ile ilgili daha fazla tartışmaya zorlamaktadır. Araştırmacılar iklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkilerinin dramatik olabileceğini ve endüstrinin buna henüz hazır olmadığını vurgulamaktadır (Johnstone, 2006). Buna dayanarak, gelecekte bir istikrarsızlığın söz konusu olacağı söylenebilir.

Turizm destinasyonlarındaki elverişli iklim koşulları, turistler için kilit bir motivasyon unsurudur. İklim, özellikle kıyı destinasyonlarının başarısında önemli bir etkindir. Turistler sert hava koşullarının ve mevsimlerin hâkim olduğu anavatanlarından kaçarak bol güneşli, sıcak, az yağışlı vb. iklim değerlerine sahip adaları veya kıyı bölgeleri tercih etmektedir. Diğer taraftan dağ turizmi ya da kış turizmi gibi turizm türleri de büyük ölçüde uygun iklim ve hava koşullarına bağlıdır. Özellikle dağ ekosistemi, küresel çevre değişimine karşı çok savunmasızdır ve iklim değişikliğinden en çok etkilenen alanlardan biridir. Dağlık alanlardaki olumsuz etkiler de en çok turizm sektörünü etkilemektedir. Dünya Turizm Örgütü (WTO), I. Uluslararası Turizm ve İklim Değişikliği Konferansı'nda (2003) dağlık bölgelerdeki turizm faaliyetlerinin iklim değişikliği karşısındaki savunmasızlığını dört temel konudan biri olarak kabul etmiştir. Kış turizminin sürdürülebilirliği ve kayak endüstrisinin varlığı, iklim değişikliği karşısında tehlikeye düşmektedir. Ayrıca dünya çapında en hızlı büyüyen turizm pazarlarından biri olan ve dağlık bölgelerde gerçekleştirilen doğa turizmi de iklim değişikliği karşısında savunmasız konumdadır. Değişen mevsim ve çevre koşulları, doğa turizmi pazarını olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan kar yağışı ve kar kalınlığı, kayak işletmeleri ve turizmi açısından önemli olduğundan, iklim değişikliğine bağlı olarak kayak turizminin olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir (Scott, 2006).

Turizm, genel olarak yerel iklim koşulları, bunun sonucu olarak doğal çevre ile özdeşleştirilen yerlerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla iklimde meydana gelecek değişimler ve iklim bağlantılı riskler, turizm faaliyetlerini ve benzer şekilde turist tercihlerini etkileyecektir. İklim değişikliği sadece sıcaklık ortalamalarında meydana gelen değişimler, aşırı hava olayları ve diğer iklim faktörleri ile turizmi doğrudan etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda bir cazibe unsuru olarak turistler için ilk sırada yer alan doğal çevreyi de dönüştürecektir. (Becken & Hay, 2007). Bu dönüşümlerin de turizm faaliyetleri için birer tehdit unsuru olacağı açıktır.

İklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesinin, kıyı turizminin yapıldığı bölgeler için en büyük tehdit unsurlarından biri olması beklenmektedir. Bu durum kıyı bölgelerde kasırga ile birlikte gelen deniz ve fırtına dalgalarının boyutunu arttıracaktır. Sonuç olarak kıyı bölgeleri ve adalar, iklim değişikliğine karşı savunmasız bölgeler haline gelecektir. Rekreeyonel aktivitelerin sınırlandırılması, kıyıların taşıma kapasitesinin azalması, kıyı bölgelerdeki arazilerin değerini yitirmesi, manzara ve görselliğin bozulması gibi sonuçlar kaçınılmaz hale gelecek ve bu bölgelerdeki turizm talebini olumsuz etkileyecektir. İklim değişikliği diğer taraftan yat turizmi ve deniz yolu ulaşımını da olumsuz etkileyecektir. Ayrıca turistik hizmetler kapsamında sunulan su aktiviteleri de iklim değişikliklerinden olumsuz etkilenecektir. Bu durum gemi ve yatlarla yapılan turizm türlerinde güvenlik konularını gündeme getirecek ve işletmeleri bu konuda ciddi yatırımlar yapmaya zorlayacaktır. İklim

değişikliğinin deniz seviyesini arttırması resifleri de olumsuz yönde etkileyecektir. Özellikle resiflerin turizme katkısı göz önüne alındığında, aşırı doğal afetlerin ve yüksek sıcaklıkların resifler üzerinde meydana getireceği olumsuz etkiler turizm gelirlerinde, dolayısıyla ülkelerin ekonomik gelirlerinde kayıplara yol açacaktır. (Viner & Agnew, 1999). Turizmin doğal çekiciliklerinden birini oluşturan ormanların da iklim değişikliğinden etkilenmesi olasıdır. Yüksek sıcaklıklar dünyanın çeşitli yerlerinde büyük sayıda ve ölçekte orman yangınlarına neden olabilir. Dünyanın bazı bölgelerinde yangın sezonu uzayabilir ya da yangın tehlikesinin yüksek olduğu gün sayısı artabilir. Ayrıca iklim değişikliği turizmin hâlihazırda zengin ülkelere fakir ülkelere akışını azaltabilir. Soğuk ve zengin ülkelere sıcak ve daha yoksul ülkelere yönelik turist akışı, iklim değişikliğinin sonucu olarak turistlerin yaşadıkları bölgeye yakın yerleri tercih etmesiyle yavaşlayabilir (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksoy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Bütün bu etkiler, iklimin turizm üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini anlamaya yönelik ilgiyi arttırmıştır. Bu etkileri azaltmaya ya da adaptasyon süreçleri geliştirmeye yönelik bir takım çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Açık bir şekilde görülmektedir ki turizm ve destinasyonlar, iklim çeşitliliğine ve değişikliğine duyarlıdır. İklim değişikliği, turizm sezonunun uzunluğu ve kalitesini belirler. Ayrıca destinasyon seçiminde ve turist harcamalarında önemli rol oynar. Turizm, doğal çevre ile yakından ilişkilidir ve iklim de turizm için kritik çekim unsuru olan çevresel kaynakları etkilemektedir. Bunlar arasında kar şartları, vahşi yaşam ve biyo-çeşitlilik, su seviyesi ve kalitesi yer almaktadır. İklim aynı zamanda turistik destinasyonlara yönelik turist talebini düşürecek ve turizm olayını sonlandıracak çevre koşulları üzerinde de etkilidir. Bu etkilerin sonuçları dünyanın farklı bölgelerinde ve ülkelerinde farklı şekillerde gözlemlenebilir. Özellikle kıyı bölgeler ve adalar için büyük sorunlar doğuracak olsa da, bazı bölgeler için fırsatlar doğuracağı öngörülmektedir. Ancak her halükarda ulusal ve uluslararası ölçekte iklim değişikliği zararlarını azaltma politikaları büyük önem kazanmaktadır. İlgili politikalar, stratejiler ve uygulamalar, ulaşım maliyetlerinde bir artışa neden olsa da turistlerin seyahat modellerini değiştirecek çevresel davranışların gelişmesinde yardımcı olacaktır. Diğer taraftan ise iklim değişikliği zararlarını azaltma konusunda atılan adımlar gelecek ekonomik büyüme ve siyasal istikrar için olası riskler taşımaktadır. Bu durum özellikle ekonomileri büyük oranda turizme dayalı olan uluslar için geçerlidir. İklim değişikliği aynı zamanda ulusal ve uluslararası ölçekte bir güvenlik meselesidir. Turistler, özellikle de uluslararası turistler için siyasal istikrar ve sosyal huzurun önemli bir unsur olduğu düşünüldüğünde bu durumun bazı bölgelere yönelik turist akışını olumsuz etkileyeceği açıktır. Dolayısıyla iklim değişikliğine yönelik algıların, gelecekte hem turistlerin hem de turizm yatırımcılarının karar alma süreçlerinde merkezi rol oynayacağı ifade edilebilir. Bu yüzden iklim değişikliği ve diğer çevre sorunlarının etkilerini azaltma girişimler, turizm sektörü için büyük önem taşımaktadır.

Turizm paydaşlarının çevreci turistlerin taleplerine yanıt vermesi ve düşük karbonlu turizm ürünleri geliştirmeleri bir tercih meselesi olmaktan çıkıp rekabet edebilirlik ve sürdürülebilirlik unsuru haline gelmiş görünmektedir (UNEP, 2008). Buna bağlı olarak turizm sektörü içinde enerji kullanımının azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve karbondioksit giderimi, turizmden kaynaklanan sera gazı salınımlarını azaltmak için önemli stratejilerdir diyebiliriz.

2.3. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Bugün küresel ölçekte yaşanan çevre sorunlarının temel sebeplerinin başında ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki dengesizlik gelmektedir. Teknolojik ilerlemeler, sanayi ve bilimdeki gelişmeler, küreselleşme, iletişimin kolaylaşması vs. bir taraftan yaşam kalitesini artırırken, diğer taraftan insan faktörüyle birlikte çevresel kaynaklar üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Yaşanan gelişmelere ek olarak dünya nüfusunun artması, çevre sorunlarının boyutlarını ileri bir seviyeye taşımaktadır. Yer altı ve yer üstü kaynaklarının sınırlı olduğunun anlaşılmasıyla toplumlar ve devletlerarası yaşanan ya da yaşanacak olan sıkıntılar belirgin hale gelmeye başlamış ve bu yönde bir takım adımların atılması gerekliliği hissedilmiştir. Ancak küresel ölçekte çevrenin korunmasındaki en temel sorun, çevrenin korunup muhafaza edilirken endüstriyel büyümenin de devam etmesi gerekliliğidir (Dönmez, 2016). İşte tam bu noktada “sürdürülebilirlik” kavramı ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik her koşulda, yüzeysel bile olsa, tartışmasız olarak bir hedefi belirtmek için kullanılmaktadır. Daha yakından incelendiğinde kavramın, birbirinden tamamen farklı yorumlamalara açık olacak şekilde tanımlandığı görülmektedir. Bu da yanlış anlaşılımları kaçınılmaz kılmaktadır. Sürdürülebilirlik tanımlamaları, dar ve kesin ya da daha geniş ve belirsiz olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Literatür incelendiğinde sürdürülebilirliğe ilişkin tanımlamaların uzun bir listesini görmek mümkündür. Bu çok sayıdaki tanımlamalar değerlendirildiğinde sürdürülebilirliğin, “yatırımcılar” ve “çevreciler” arasında bir köprü kurulmasında arabulucu bir kavram olarak kabul edildiği görülmektedir. Araştırmacı O’Riordan, hem yatırımcıların hem de çevrecilerin bu kavramı kendi aksiyonlarını haklı göstermek amacıyla kullandıklarını ileri sürmektedir. Buna göre yatırımcılar, sürdürülebilirlik kavramına kalıcı bir güç veren belirsizliklerden faydalanmanın yollarını ararken, çevreciler ise her zaman ekonomik açıdan etkili ya da sosyal açıdan adil olmayan tazmin edici yatırımlar talep ederek sürdürülebilirliği kötüye kullanmaktadır (Dixon & Fallon, 1989). Bu tez çalışmasında çok fazla detaylara ve kavrama ilişkin eleştirilere girmeden, genel ve doğal kaynaklar/çevre açısından ele alınmış tanımlamalara aşağıda yer verilecektir.

Genel olarak sürdürülebilirlik, insan faaliyetleri ile doğal, sosyal ve kültürel çevreleri arasındaki uyum ve/veya dengedir (Middleton & Hawkins, 1998). Sürdürülebilirlik, insan faaliyetlerinin ya da süreçlerin bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, doğal kaynakları sürdürme ve gelecek nesillere iyi bir çevre bırakma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Collin, 2011). Fiziksel çevre açısından sürdürülebilirlik, doğada bulunan kıt kaynakları dengeli bir biçimde kullanmak, kollamak ve gelecek kuşaklara yaşamlarını idame ettirebilecekleri temiz bir çevre bırakmak için yürütülen faaliyetlerdir (Kara, 2019). Bir başka ifadeyle sürdürülebilirlik, bir toplumun, ekosistemin ya da sürdürülebilirliği olan herhangi bir sistemin bozulmadan, aşırı kullanıma bağlı olarak tüketilmeden, sistemin bağımlı olduğu ana kaynaklara aşırı yüklenmeden sürdürülmesi yeteneği şeklinde ifade edilebilir (Kozak M. , 2014). Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1980 yılının Mart ayında yayımlanan Dünya Koruma Stratejisi (WCS) ile kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin menfaatlerinin korunmasını ve bugünkü menfaatlerin dengelenmesini sağlayan gelişme ve kalkınma ihtiyacından ortaya çıkmıştır (Kuter & Ünal, 2009). Bu tarihten sonra tüm dünya ülkelerinin gündeminin bir parçası haline gelmiştir.

Sürdürülebilirlik, en temel anlamıyla pratik ve sosyal yönden benimsenmiş ve kültürün bir parçası haline getirilmiş doğanın yönetimini ifade etmektedir. Bu bakış açısına göre sürdürülebilirlik, doğal kaynakların devamlılığı hususuna odaklanmaktadır (Patra, 2014). Bir başka bakış açısına göre sürdürülebilirlik daha çok üç “E”den bahsederken kullanılır; ekonomi, ekoloji ve (toplumsal) eşitlik. Sürdürülebilirlik, hem kuşaklar arası hem de kuşak içi eşitliği göz önüne alan bir insan refahı vizyonu barındırır. Sürdürülebilir kalkınma ve Dünya’nın taşıma kapasitesi gibi kavramları önemli hale getirir (Harper, 2004). Bu açıdan sürdürülebilirlik, büyük oranda çevreye ve çevre kalitesine bağımlı olan turizm endüstrisi için sürdürülebilir gelişimi, çevresel değerlerin korunmasını, buna yönelik stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılan sürdürülebilir bir turizm anlayışı için önemli bir araç ve amaç konumundadır.

Çevreye duyarlı ve sürdürülebilir turizm uygulamalarına yönelik talep, Batı toplumlarında bir takım uzun vadeli ve birbiriyle ilişkili süreçlere bağlı olarak, 80’li yıllarda hızla artmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı ve fikri turizme, 1987’de Brundtland Komisyonu tarafından yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda yer alan sürdürülebilir kalkınma ideolojisinden uyarlanmıştır. Brundtland Raporu’ndan önce turizm endüstrisinde sürdürülebilirlik veya büyümenin sınırları gibi konular bazı akademik ya da politik çevrelerce tartışılmışsa da bu rapordan sonra sürdürülebilirlik turizm ve politikalarının ana teması haline gelmiştir. Zira giderek artan sürdürülebilirlik ihtiyacının önemli bir nedeni de turizmin çevre üzerindeki etkilerine yönelik artan bilgi ve kaygılardır. Destinasyonlarda turizmin gelişiminin gözle görülen yıkıcı etkileri, endüstrinin geleceğine yönelik endişeleri arttırmış ve

sürdürülebilirlik ilkelerini zorunlu hale getirmiştir. Mesaj açıktır: eğer sektördeki aktörler politikalarını değiştirirlerse, olumsuz sonuçların önüne geçmek mümkün olacaktır. Bilhassa kitle turizmin gelişimi ve etkileri, çevre açısından problemlili görülmüştür. Kitle turizminin etkileri Akdeniz kıyılarındaki kitle turizm destinasyonlarında belirgin hale gelmiş, ilgili destinasyonların yaşanabilirliği ve imajı için birer tehdit unsuru olmuştur (Saarinen, 2006). Bu durum, sürdürülebilir turizm anlayışı ile kitle turizmine karşıt olarak çevre dostu turizm türleri, yeni üretim ve tüketim modelleri ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak daha bireysel, hibrid, çevreye duyarlı ürünler için Pazar alanları yaratmıştır.

2.3.1. Sürdürülebilir Turizm Kavramı ve İçeriği

Turizmin uzun yıllar ekonomik yönünün dikkate alınmasından dolayı, çevre ile ilişkisi göz ardı edilmiştir. Ancak turizmin doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin belirgin olarak hissedildiği noktada sürdürülebilirlik fikri, yeni bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın temel fikirleri ve ilkeleri, turizme uyarlanmış ve sürdürülebilir turizm kavramı ortaya çıkmıştır. Ancak kavramsal problemler, fikir ayrılıkları ve çok boyutluluk gibi faktörler nedeniyle, bazı araştırmacılar sürdürülebilir turizmin net bir tanımı olmadığını belirtmektedir (Butler, 1991; Lélé, 1991; Sharpley, 2000). Dolayısıyla sürdürülebilir turizm, bazen bir ideoloji ya da bakış açısı gibi yorumlanmış ve genel olarak; “ekonomik olarak uygulanabilir, fakat turizmin geleceğinin açık bir şekilde bağlı olduğu fiziksel çevre kaynaklarını tahrip etmeyen turizm” şeklinde tanımlanmıştır. Buna benzer tanımlamalar, endüstrinin ihtiyaçlarını ve kaynakların sürdürülebilir kullanımını vurgulamaktadır. Bazı araştırmacılar ise sürdürülebilir kalkınma kavramını, sürdürülebilirlik ideolojisinin etik yönlerini kapsayan bir turizm modeli için kullanmayı tercih etmektedir. Buna göre sürdürülebilir kalkınma, sadece endüstrinin ihtiyaçlarının değerlendirildiği kalkınma tartışmaları ve uygulamalarındaki turizm-temelli yaklaşımları temsil etmez (Saarinen, 2006). Burada çevreyi koruyan, vahşi yaşamı, biyolojik çeşitliliği, doğal bitki örtüsünü, ekosistemi vs. etik bir yaklaşımla ele alan doğa merkezci bir sürdürülebilir turizm anlayışı söz konusudur.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)’ne göre sürdürülebilir turizm, bugünkü turistlerin ve ziyaret edilen turistik bölgelerin ihtiyaçları karşılanırken, bu bölgelerin gelecek için de korunması ve fırsatların iyileştirilmesidir. Bir başka ifadeyle gelişme gösterirken ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri göz önünde bulunduran turizm modelidir. Sürdürülebilir turizm, hem doğal kaynakların hem de insan kaynaklarının kalitesi ve uzun vadede sürekliliğini sağlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, turizm faaliyetlerinin önemli ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitliliği, yaşam destek sistemlerini göz önüne alacak şekilde gerçekleştirilmesini amaçlar. Turizmde sürdürülebilirlik, turizmin kapasitesini ve

gelişimini, fiziksel ve insani çevreyi tahrip etmeden gerçekleştirmeyi hedefler (Sonuç, 2014). Kısacası turizmin ekonomik sürdürülebilirliği sağlanırken, doğal kaynakların da sınırlı ve tükenebilir olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Sürdürülebilir turizm kavramı, ilk kez 1970'lerde Avrupa Alplerinde ortaya çıkmış görünmektedir. Ayrıca 1988'de Jost Krippendorf, Peter Zimmer and Hans Glauber tarafından kaleme alınan ve Frankfurt'da yayımlanan *Alternatif Turizme Doğru* adlı eser de sürdürülebilir turizm alanındaki ilk çalışmalardan biri olma niteliği taşımaktadır. 1991'de Edward Iskeep'in "*Turizm Planlaması: Bütünsel ve Sürdürülebilir Bir Yaklaşım*" adlı kitabında, Gündem 90 Konferansı'nda sürdürülebilir turizm kalkınması tartışmalarına ilişkin atıflara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalarla birlikte sürdürülebilir turizm tanımı ve kapsamı önemli hale gelmiştir. Sürdürülebilir turizm, turizm sektörü, ziyaretçiler, çevre ve ev sahibi toplumlar arasında doğan sürtüşme ve gerginliği azaltmayı hedefleyen olumlu bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir turizm büyümeye karşı değildir, ancak büyümenin sınırları olduğunu ileri sürer. Bu sınırlar önemli ölçüde bir yerden başka bir yere ve yönetim uygulamalarına göre farklılık gösterir. Bu yaklaşım, turizmin pek çok bölge için geçmişte, bugün ve gelecekte önemli bir kalkınma aracı olduğunu göz önünde bulundurur. Sürdürülebilir turizm, turizmin gelişiminin uzun vadede sürdürülebilir olmasının yollarını bulmaya çalışır. Bunlara ek olarak, ayrıca ziyaretçi tatminini arttırmayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir turizm ortaya ilk çıktığında büyük ölçüde turizmin fiziksel çevre üzerindeki etkilerine odaklanmışsa da kapsamı ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları da içine alacak şekilde genişlemiştir (Bramwell & Lane, 1993). Bu da sürdürülebilir turizm sınırlarını tam olarak çizmeyi zorlaştırmaktadır.

Sürdürülebilir turizm, kitle turizmine tepki olarak doğmuştur. Sürdürülebilir turizm ve kitle turizmi, tamamen karşıt kutuplar olarak ele alınmıştır. Sürdürülebilir turizm, kitle turizm faaliyetlerinden uzaklaşmak şeklinde algılanmıştır. Turistik destinasyonlarda hissedilen olumsuz çevresel etkilerin en büyük kaynağı kitle turizm olarak görülmüştür. Sürdürülebilir turizm ise küçük ölçekli bir tür çözüm modeli şeklinde gösterilmiştir. Giderek artan turizm taleplerine bir takım çözümler getirmesi beklenmiştir. Dolayısıyla ilk sürdürülebilir turizm modellerinin altında yatan fikir, 'makro sorunlar' ile mücadelede 'mikro çözümler' üretmek olmuştur (Clarke, 1997). Ayrıca tıpkı sürdürülebilirlik kavramında olduğu gibi sürdürülebilir turizm kavramı için de net bir tanımlama ortaya konulamamıştır. Yapılan ilk tanımlamalardan bir tanesine göre sürdürülebilir turizm, önerilen turizm gelişmelerinin ekonomik avantajlar sunması, yerel toplum için sosyal avantajlar sağlaması ve doğal çevreyi tahrip etmemesi gerekliliğini ifade eder. Ayrıca ulaşılmak istenen hedefler sadece bugünün kuşaklarını değil aynı zamanda gelecek kuşakları da kapsamalıdır (McMinn, 1997). Her ne kadar farkı kesimler tarafından farklı şekilde algılsa da aslında sürdürülebilir turizm kültürel

entegrasyon, biyolojik çeşitlilik ve yaşam destek sistemlerinin sürekliliği sağlanırken; bütün kaynakların ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçların karşılanabileceği şekilde yönetilmesi olarak düşünülmektedir (Day, 2012). Bir başka deyişle turizm için önemli olan çevresel kaynakların dengeli bir şekilde yönetilmesidir. Aslında sosyal ve kültürel kaynakların temelini de fiziksel çevre oluşturur.

Turizmde sürdürülebilirlik, ekoturizm ya da doğa turizmi gibi küçük ölçekli ve yavaş büyüyen alternatif turizm türlerini kapsayan alternatif kalkınma paradigması şeklinde kabul edilmektedir. Sürdürülebilirlik temelinde geliştirilen çevre dostu turizm, yüksek kaliteli çevre koşullarına bağlı turizm türlerinin gelişimine öncelik verir. Temel amaç, turizm sektörünün başarısı ile doğal çevrenin korunması arasındaki ilişkiyi açık hale getirerek bütün paydaşlar nezdinde çevresel bir bilinç oluşturmaktır. Sürdürülebilir turizm gelişiminde doğal çevrenin korunması, turizm endüstrisinde uzun vadeli ekonomik uygulanabilirliğin kilit bileşeni olarak görülmektedir. Sürdürülebilir turizm anlayışında çevre önceliklidir ve çevreye zararlı olmayan turizm şekilleri geliştirilir. Buna bağlı olarak doğal çevrenin korunması hakkında eğitilmiş ve/veya çevrenin korunmasında yer almış turistleri çekmeye odaklanır. Sürdürülebilir turizm anlayışında, doğal ve ekolojik bakımdan hassas olan bütün turizm bölgelerinde turistik faaliyetlerin kontrol önlem politikaları aracılığıyla sınırlandırılması gerekliliği vardır (Holden, 2016). Sürdürülebilir turizm, dinamik ve sürekli gelişen bir yapıya sahiptir. Evrimsel bir süreçte gerçekleştirilen sürdürülebilir uygulamalar, turizmden kaynaklanan çevresel ve sosyo-kültürel sorunları çözmede etkili bir araç olacaktır. Dolayısıyla toplumların nasıl kalkınması ve doğa ile nasıl etkileşime girmeleri gerektiği hususunda sürdürülebilir turizmin giderek daha fazla tercih edilen bir süreç olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ihtimal göz önüne alınarak sürdürülebilir turizm ilkeleri mevcut tüm turizm türlerine uygulanmalı, turistik destinasyonun fiziksel çevre değerleri korunarak yaşam döngüsü uzatılmalıdır.

2.3.2. Sürdürülebilir Turizm İlkeleri ve Hedefleri

Sürdürülebilir turizm, insan ihtiyaçları ile doğal kaynakların kullanımı arasında dengeli bir ilişki kurarak; çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bugünden geleceğe etkili bir plan yapılmasını öngören bir yaklaşımdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki yeri ve önemi dikkate alındığında, turizm sektörünün devamlılığının ve verimliliğinin sağlanması için sürdürülebilir turizm ilkelerine büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Çevreye yönelik artan duyarlılık bu ihtiyacı giderek arttırmıştır (Gündüz, 2016). Sonuç olarak kaynakların korunarak değerlendirilmeleri, yenilenebilir kaynakların kendilerini yenileme sınırları aşılmadan kalkınmaya yardımcı olabilecek şekilde yönetilmeleri için sürdürülebilir ilke ve hedefler ortaya konulmuştur.

Turistik bir bölgede gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir olabilmesi için düzenlemelerin ya da planlamaların belli başlı kriterlere göre yapılması gerekmektedir. Her ne kadar çevresel kaynaklar bölgelere göre farklılık gösteren unsurlar taşısa da bu kriterler belli başlı sürdürülebilir ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çerçevede oluşturulacak temel sürdürülebilir turizm ilkeleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kınacı, 2011):

- Turizm bölgelerindeki doğal, kültürel ve sosyal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı önemlidir. Uzun vadede iş imkanlarının yaratılmasına katkıda bulunur.
- Aşırı tüketim ve atık oluşumunun önüne geçerek turizm kalitesi yükseltilmeli ve çevresel tahribatın neden olduğu yenileme maliyetlerinden kaçınılmalıdır.
- Turizmin uzun vadede sürdürülebilirliği için doğal, sosyal ve kültürel çeşitliliğin devamlılığı ve gelişimi zorunludur.
- Turizm faaliyetleri yerel ve ulusal ölçekte uygun stratejik yönetim ve planlama sistemleri ile birlikte ele alınmalıdır.
- Sürdürülebilir turizm ile çevresel tahribatın önlenmesi sağlarken, yerel ekonomiler de korunup desteklenir.
- Sürdürülebilir turizm ev sahibi toplumların turizme katılmalarını teşvik eder. Böylece turizm deneyimlerinin kalitesini geliştirir.
- Her seviyede ihtiyaç duyulan ve sürdürülebilir turizm ile bütünleşmiş bir personel eğitimi teşvik edilmelidir.
- Sorumlu bir turizm pazarlaması anlayışı benimsenmelidir. Çünkü turizme tam ve güvenli bilgi sağlayan bir pazarlama anlayışı turistik destinasyonun çevresine yönelik saygınlığı ve müşteri memnuniyetini artırır.
- Bir turizm bölgesine yönelik araştırma ya da gözlemlerle toplanan verilerin veya analizlerin paydaşlar tarafından etkin kullanılması, turizm sektöründe yaşanan sorunların çözümüne katkı sağlar.

Holden (2016) sürdürülebilir turizmin yol gösterici ilkelerini, turizm ve çevre özelinde aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Önemli bir turizm çekim unsuru olarak çevre içsel bir değere sahiptir. Dolayısıyla gelecek kuşaklar tarafından yararlanılma hakkı ve uzun dönem varlığı, kısa dönemli hedefler ile yok edilmemelidir.
- Turizm, ziyaretçilere olduğu kadar destinasyona ve ev sahibi topluma da fayda sağlayan potansiyeli ile olumlu bir faktör olarak kabul edilmelidir.
- Turizm ve çevre arasındaki ilişki, çevrenin uzun vadede sürdürülebilir olmasını sağlayacak şekilde yönetilmelidir. Turizm faaliyetlerinin kaynakları tahrip

etmesine izin verilmemeli, gelecekteki kullanım hakkını yok etmesine ya da kabul edilemez etkiler ortaya çıkarmasına müsaade edilmemelidir.

- Turizm aktiviteleri ve gelişimi, ilgili destinasyonun kapasitesine, karakterine ve doğal çevresine uygun olacak şekilde gerçekleştirilmelidir.
- Herhangi bir turizm noktasında, ziyaretçi, destinasyon ve ev sahibi topluluk arasında bir uyum ve ahenk gözetilmelidir.
- Dinamik bir dünyada bir takım değişimlerin yaşanması kaçınılmazdır. Ancak bu değişimlere uyum sağlarken sürdürülebilirlik ilkeleri göz ardı edilmemelidir.
- Turizm endüstrisi, yerel yönetimler ve çevre koruma ajansları bir bütün olarak bu ilkeleri benimsemeli ve gerçek bir sonuca ulaşmak için birlikte çalışmalıdır.

Yukarıdaki ilkeler genel olarak değerlendirildiğinde, uzun vadeli planlamaların vurgulandığı görülmektedir. Çevrenin içsel bir değere sahip olduğu ve turizmin sürekliliği için bir ön koşul olduğu ifade edilmektedir. Kalkınmada dengeli bir yaklaşım ihtiyacı ve doğal çevreye saygı gösterilmesi ilkelerin temelini oluşturmaktadır. Doğal çevrenin içsel değeri ile turizm ve yerel toplum ihtiyaçları arasında bir dengenin yakalanması gerekliliği vardır. Bu ilkelere göre aslında turistler ile ev sahibi topluluğun ihtiyaçları homojenlik gösterir. Ayrıca turizm kararlarına yerel halkın katılımı sağlanarak turizm destinasyonunun uzun vadede devamlılığı ve yerel halkın memnuniyeti sağlanmalıdır. Diğer taraftan sürdürülebilirlik ilkelerinin uygulamaya konulması ve etkili bir sonuç alınması, bütün paydaşların sorumluluğundadır.

Turizm ve Kalkınma kitabında Southgate ve Sharpley (2002) sürdürülebilir turizm kalkınma ilkelerini aşağıdaki gibi özetlemiştir:

- Doğal, sosyal ve kültürel kaynakların muhafaza edilmesi ve sürdürülebilir kullanımı önemlidir. Bu yüzden turizm faaliyetleri çevresel sınırlar ve saygı çerçevesinde planlanmalı ve yönetilmelidir.
- Turizm planlama, kalkınma ve işletmeciliği, ulusal ve yerel sürdürülebilir kalkınma stratejilerine entegre edilmelidir. Özellikle mevcut arazi ve kaynak kullanımı ile sosyokültürel faktörler gözetilerek farklı turizm kalkınma biçimleri araştırılmalıdır.
- Turizm, çevresel maliyetleri ve faydalarını göz önüne alan ekonomik faaliyetleri desteklemelidir. Ancak bunu yaparken turizmin bir yörenin ekonomisini tamamen domine eden bir faaliyet haline gelmesine müsaade edilmemelidir.
- Hükümetin ve endüstrinin desteğiyle yerel toplumlar, turizm planlama, kalkınma ve kontrol kararlarına katılmaları için teşvik edilmelidir. Turizmden elde edilecek

faidaların eşit dağılımını garantiye almak için yerel halkın, kadınların ve azınlık gruplarının turizme dahil olmalarına özel ihtimam gösterilmelidir.

- Bütün bireyler ve işletmeler, ilgili destinasyonun kültürüne, ekonomisine, yaşam tarzına, çevresel ve politik yapısına saygı göstermelidir.
- Turizm sektöründeki bütün paydaşlar, daha sürdürülebilir turizm türleri geliştirmeleri konusunda eğitilmelidir. Ev sahibi toplumlar ile turistler arasında sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik personelin eğitilmesi ve farkındalığın artırılması sağlanmalıdır. Buna uygun olarak sorumlu turizm eğitim ve pazarlama stratejileri geliştirilmelidir.
- Etkilerin gözlemlenebilmesi, sorunların çözülmesi, yerel halkın ve diğerlerinin değişime yanıt vermelerinin ve fırsatlardan yararlanmalarının sağlanması için bütün turizm operasyon ve kalkınma aşamaları araştırılmalıdır.
- Tüm acenteler, organizasyon işletmeleri ve bireyler bir işbirliği yapmalı, birlikte çalışmalı, olası çatışmaları önlemeli, turizm kalkınma ve yönetim kararlarına katılan herkesin turizmin faydalarından optimum düzeyde faydalanmasını sağlamalıdır.

Sürdürülebilir turizm, her dönem uygulanabilirliği devam eden turizm biçimi olarak değerlendirilmektedir. Turizmi, sürdürülebilir kalkınma ilkelerini benimsemesi gereken bir sektör olarak kabul eden düşünceyi destekleyen Avustralya Hükümeti tarafından belirlenen ekolojik açıdan sürdürülebilir turizm ilkeleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Wight, 2002):

- Turizm ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte çevresel kaynak ve hizmetlerin akılcı kullanımını destekleyecek şekilde geliştirilmelidir.
- Doğal kaynakların biyofiziksel sınırları dahilinde şekillendirilmelidir.
- Farklı kuşaklara çok sayıda rekreasyonel, eğitsel ve kültürel fırsatlar sunulmalıdır.
- Ekolojik sistem ve süreçler ile biyoçeşitliliğin devamını sağlamalıdır.

Şu ana kadar gelineen noktada farklı araştırmalarda farklı şekillerde ifade edilmişse de çevresel değerlerin korunması, doğal kaynakların sınırlı olduğunun bilincine varılması, yaşanabilir bir ekosistemin varlığının turizm için hayati değer taşıdığı, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte sürdürülebilir kalkınma ilkelerine bağlı bir turizm gelişiminin benimsenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Gelecek kuşakların kullanım hakkını engellemek için turizm faaliyetlerinin ekolojik açıdan sürdürülebilir şekilde düzenlenmesi artık bir seçim değil bir zorunluluktur. Ekonomik sürekliliğin yani sıra sürdürülebilir turizm modeli ile destinasyonların fiziksel çevre bütünlüklerinin korunması, kültürel zenginliğin güçlendirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, kaynakların verimli kullanımı ve çevre kirliliğinin azaltılması hedeflerine bir adım daha yaklaşılması mümkün olacaktır. Bu hedeflere ulaşmak için ise bir

takım çevre yönetim araçlarının kullanılmasına ihtiyaç vardır. Bu araçlar bir sonraki başlıkta tek tek ele alınacak ve önemi üzerinde durulacaktır.

2.4. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE YÖNETİMİ

Çevre yönetimi kavramı doğa ile birlikte yaşayabilme becerisini ifade etmektedir. Herhangi bir faaliyetin planlama ve uygulama aşamasında ekonomik kalkınma ile çevreyi koruma hedeflerinin bir bütünlük oluşturacak şekilde düzenlenmesidir. Aşırı tüketimin önüne geçerek, taşıma kapasitesini aşmadan doğal kaynakları koruyarak ürün ve hizmet üretmeyi sağlar. Çevre yönetimi ile kuruluşların çevre ile ilgili konulara sistematik yaklaşımları ve çevre boyutları ile iş stratejilerini entegre etmeleri mümkün hale gelmektedir (Büyükgüngör, 2006). Bu yönüyle çevre yönetimi kaynakların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği için önemli bir rol üstlenmektedir.

1960 ve 1970'lerde yeni yeni oluşmaya başlayan çevrecilik anlayışı, turizmin gelişiminin çevresel sonuçlarına yönelik kaygılara da yansımıştır. Turizmin giderek daha fazla oranda çevre ile bir uyumsuzluk içerisinde olduğu düşünülmüştür. Belli başlı önlemler alınmadığı takdirde, turistik destinasyonların ve kaynakların aşırı kullanımı, çekiciliğini yitirmesi ve nihai olarak son bulması kaçınılmaz görülmüştür. Turizmin gelişmesinin doğal çevreyi olumsuz yönde dönüştürme potansiyeline sahip olduğu ve ekolojik dengeyi alt üst ettiği gerçeğinin farkedilmesiyle ekolojik sınır, sürdürülebilir kaynak kullanımı, taşıma kapasitesinin belirlenmesi gibi bir takım proaktif ve reaktif girişimler yaygınlık kazanmıştır (Southgate & Sharpley, 2002). Dünya üzerinde özellikle biyolojik açıdan farklı ekosistemleri içinde barındıran daha uzak ve az gelişmiş yerlere yönelik artan turistik talep, turizm alanında çevresel bir planlama ve yönetim gerekliliğini daha da belirgin hale getirmiştir. Bu durum hükümetler, sendikalar, yerel örgütler, hayır kurumları ve özel sektör gibi paydaşları, doğal çevre ile olumlu bir etkileşim içerisinde olan bir turizm planlama ve yönetim modeli geliştirmeye itmiştir (Holden, 2016). Şayet doğanın ve çevrenin aleyhine gelişen bir turizm modeli devam ederse, turizmin kendi kaynağını tüketiceği açıktır.

Sürdürülebilir bir algı ile turizm faaliyetlerini yönetebilmek, hem endüstrinin hem de turistik destinasyonların geleceği için önemli bir konudur. Bu alanda yapılan çalışmalar turizm faaliyetlerine açılan bir yörenin en fazla 15 yıl içinde çekiciliğini yitirdiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla turizme açılması planlanan yörelerin daha uzun süre turizmde hizmet sunabilmelerini sağlamak amacıyla koruma-kullanma dengesine dayanan uygun stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Böylece turizmin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerini asgari düzeye indirirken, olumlu etkilerini arttırmak mümkün olacaktır (Kozak, Kozak, & Kozak, 2017). Turizm ve çevre arasında hedeflenen sağlıklı gelişmeye

büyük ölçüde etkisi olan bir takım belirleyiciler bulunmaktadır. Bunlar, çevresel yaklaşımların turizm düzleminde yeniden düzenlenmesi ile ortaya çıkmıştır (Kahraman & Türkay, 2012). Bu düzenlemeler; taşıma kapasitesi, çevresel planlama, çevresel etki değerlendirmesi ve çevre mevzuatıdır.

2.4.1. Taşıma Kapasitesi

Taşıma kapasitesi pragmatik, teorik ve salt sezgisel olarak sürdürülebilir turizm bağlamında ele alınan bir kavramdır. Taşıma kapasitesi, koruma altındaki alanlarda, sık sık ziyaret edilen kültürel ve doğal çekim merkezlerinde yerel halkın yaşam tarzını ve genel olarak turizm destinasyon potansiyelini sürdürmek amacıyla uygulanır (Zelenka & Kacetl, 2014). Taşıma kapasitesi, turistik bir destinasyonda turist yoğunluğunu, sahillerin ve turistik alt yapının kullanımını, faaliyetlerin ve ulaşım alt yapısı yoğunluğunu, deniz kirliliğini, katı atık üretimini vs göz önünde bulundurmaya zorunlu hale getirir. Taşıma kapasitesi, turizmin geridönülmez hasarlara neden olmadan sonsuza dek gelişimini devam ettiremeyeceği algısına karşılık ortaya çıkmıştır (Maggi & Fredella, 2010). Bir başka çevre değerlerini dikkate alan bir turizm anlayışı ile hareket etmeyi teşvik eder.

Bir kavram olarak taşıma kapasitesi, 1960'lardan bu yana turizm ve rekreasyon araştırmalarında geniş ölçüde yer almaktadır, ancak ortaya çıkış tarihi 1930'lara kadar uzanır. Taşıma kapasitesi, sürdürülebilirlik söylemlerinin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahip gibi görülsede sürdürülebilirlik ve diğer ilişkili kavramlar, turizm etkileri ve yönetimi üzerindeki tartışmalarda daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden de taşıma kapasitesi popülerliğini kısmen yitirmiştir. Oysaki taşıma kapasitesi, akademik ve politik çevrelerde turizmin olumsuz etkilerine yönelik kaygıların artmasıyla, büyüyen turizm sınırlarını tanımlamak için atılan ilk adımlardan biridir. Yerel ve küresel arasında bağlantılar kurmaya çalışan sürdürülebilir turizmin aksine taşıma kapasitesi ilkeleri, turizmin gelişmesinin sınırlarını ve kaynakların kullanımını değerlendirirken yerel faktörler üzerinde yoğunlaşır (Kennell, 2015).

Dünya Turizm Örgütü (WTO)'nın 1981 yılında yayınladığı raporuna göre taşıma kapasitesi, en basit tanımıyla, bir destinasyondaki insan sayısı ile bu sayıyı destekleyecek mevcut kaynaklar arasındaki ideal ilişkiyi ifade eder. Eğer destinasyonun kapasitesi aşılmış ise, bozulmalar meydana gelebilir. Bu yüzden bir destinasyonun kaldırabileceği ideal yükü hesaplayabilmek için bir takım indikatörlerin oluşturulması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle geniş anlamda taşıma kapasitesi, ziyaretçilerin deneyim kalitesini azaltmadan, ekolojik ve sosyoekonomik yapıya ciddi zararlar vermeden, bir destinasyonun taşıyabileceği maksimum turist sayısıdır (World Tourism Organisation, 1981). Bu tanımdan da anlaşılacağı

üzere turizme açılması düşünülen bir destinasyon için önceden turistik faaliyetler, rekreasyonel aktiviteler ve ziyaretçi sayısı ile ilgili kapasite hesaplaması yapılması gerekmektedir.

Günümüzde pek çok destinasyon için sürdürülebilirliğin önemli bir rekabet aracı olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde turizm temelli çevre tartışmalarında, çevre sorunlarının büyük oranda turizm ve seyahat endüstrisinin büyümesine bağlı olarak arttığı da kabul edilmiştir. Sonuç olarak olumsuz çevresel etkileri azaltmak amacıyla pek çok çevresel uygulama geliştirilmiş ve uygulanmıştır (Mihalic, 2000). Taşıma kapasitesi de bu anlamda yapılmış en önemli düzenlemelerden biridir. Ancak taşıma kapasitesi ile ilgili bazı temel sorunlar bulunmaktadır. Bunlar (Abernethy, 2001; Miller G. , 2001; Simon, Narangajavana, & Marques, 2004):

- Taşıma kapasitesi farklı kesimler için farklı anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla evrensel bir ölçütü yoktur.
- Ölçülmesi gereken standartlar çok çeşitlidir. Örneğin çevre kapasitesi, turist kapasitesi vs.
- Taşıma kapasitesi dinamik ve değişken bir kavramdır. Sabit ya da durağan değildir. Değişimin hızına bağlıdır.
- Etkilerin tahmin edilmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Yanı sıra bir etki ancak hissedildiği zaman bilinmektedir. Ancak sezim eşiği büyük oranda çeşitlilik gösterir.
- Yönetim etkileri ve süreci değiştirebilir. Bu yüzden etki değerlendirmesi, gelişim faaliyetleri öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılmalıdır.
- Farklı uzmanlar tarafından önerilen çözümler, çoğunlukla ortak bir noktada buluşmamaktadır.
- Bazı yazarlar ise kavramın kendisini eleştirmektedir. Bu yazarlara göre kavram, teoride eksik, uygulamada gerçek dışı ve ölçümü imkânsızdır.

Sıralanan maddelerden anlaşılacağı üzere taşıma kapasitesi, çok boyutlu bir kavramdır ve tanımlamanın pek çok yolu vardır. Bütün destinasyonlara ve çekim merkezlerine eşit şekilde uygulanabilecek standart bir taşıma kapasitesi ölçütü yoktur (Kennell, 2015). Ancak genel itibarıyla göz önüne alındığında tanımlamaların ekolojik ve sosyolojik boyutları olduğu görülmektedir. İlgili bölgenin çevresel değerleri ve yerel halkın turistlere karşı hoşgörü düzeyi göz önüne alınarak sınırlar belirlenmektedir (Kahraman & Türkay, 2012). Turizmde taşıma kapasitesini konu alan bir çalışmada, taşıma kapasitesi üç temel grupta sınıflandırılmıştır. Bunlar; fiziksel taşıma kapasitesi, sosyal taşıma kapasitesi ve ekonomik taşıma kapasitesi olarak sıralanmıştır (O'Reilly, 1986). Getz (1983) taşıma

kapasitesini fiziksel, ekonomik, algısal, sosyal, ekolojik ve siyasal taşıma kapasitesi olmak üzere 6 kategoride ele almıştır. Bir başka çalışmada psikolojik/algısal, fiziksel, sosyokültürel, ekonomik ve örgütsel taşıma kapasitesi olarak kategorize edilmiştir (Zelenka & Kaceti, 2014). Demir ve Çevirgen (2006) kitabında ise bu sınıflandırma; fiziksel, ekolojik, kültürel, ekonomik, turistlerin ve yerel toplumun sosyal taşıma kapasiteleri şeklinde yer almaktadır.

Özetle sürdürülebilir turizm yönetiminde önemli bir basamak olarak görülen taşıma kapasitesi, turistik alanlara yönelik fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Çevresel düzenleme aracı olarak belirlenen taşıma kapasitesi, turizmin gelişme aşamasında önleyici, koruyucu ve ileriye dönük bir yaklaşım olarak benimsenmelidir. Çevresel bozulmaya neden olabilecek muhtemel etkileri önceden belirleyerek ve önlem alarak, sonradan ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçilmiş olur. Dolayısıyla taşıma kapasitesi ile çevresel kaynakların yaşam döngüsü kavramlarının birlikte ele alınması önemlidir. Dolayısıyla bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeteneklerine imkân tanınmış olacaktır.

2.4.2. Çevresel Planlama

Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesine yönelik bir diğer düzenleme çevresel planlamadır. Turizmde çevresel planlama, uzun dönem varlığını sürdürerek başarıya ulaşmak için önemli bir araçtır. Çevresel planlama ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte uygulanabilmektedir. Bunun dışında özel olarak konaklama işletmelerine, tatil köylerine ve turistik faaliyetlerin her birine uygulamak da mümkündür. Çevresel planlama, bölgesel kalkınma planlarının bir parçasıdır ve bilhassa fiziksel çevre ve sosyokültürel gerekliliklere vurgu yapmaktadır. Çevresel planlama uygulamalarının başarıya ulaşmasında yerel, bölgesel ve merkezi yönetimlerin bir bütünlük anlayışı içerisinde hareket etmeleri ve işbirliği yoluna gitmeleri büyük önem taşımaktadır. Turizme açılması planlanan bölgelerde kurulacak havaalanları, karayolları, çeşitli alt ve üst yapı yatırımlarının çevresel planlama çerçevesinde düzenlenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan turizm bölgesinde turistik faaliyetler için kullanılmayan alanlar da çevresel planlama yapılırken dikkate alınmalıdır (Kahraman & Türkay, 2012). Böylece kontrollü bir turizm gelişimi sağlanabilir.

Son yıllarda nitelikli ve kirletilmemiş bir çevreye yönelik turistlerin talebi artmıştır. Hatta çevresel kalite beklentileri karşılanmayan turistlerin seyahat modellerini değiştirmeleri beklenmektedir. Bu yüzden çevre ile uyumlu projelerin geliştirilmesi, hem planlamacıların hem de hükümetlerin uzun dönem mali çıkar hedeflerinde yer almalıdır. Bu yüzden çevresel planlama teknikleri, politika ve ilkelerinin daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bir turistik bölgede çevresel planlama yapılmadan önce bölgesel planlama tamamlanmış kabul edilir.

Taşıma kapasitesinin önceden hesaplanmış olması beklenir. Daha sonra gelişim modeline karar verilir. Ayrıca detaylı bir çevre analizi yapılır ve haritalanır. Son olarak turizm gelişimi, bölgesel ulaşım ağı bilgilerinin de içinde yer aldığı planlama ve geliştirme uygulamalarına entegre edilir (Inskeep, 1987). Böylece turistik destinasyonun, çevre koşullarına uygun olarak hizmete açılması sağlanır.

2.4.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi

Turistik gelişmenin yarattığı çevresel bozulmanın önüne geçmenin bir başka yolu da Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)'dir. Çeşitli akademik araştırmalarda kavram ile ilgili çeşitli tanımlamalar geliştirilmiştir. ÇED, genel anlamda, planlanan bir faaliyetin olumlu ve olumsuz yönlerinin önceden tespit edilmesi işlemidir. Bir başka ifadeyle planlanan turistik faaliyetlerin çevre kalitesi üzerindeki olası etkilerinin hesaplanması yöntemidir (Kösebalaban, 1996). Turizm yatırımlarını projelendirme aşamasında devlet ve yatırımcılar tarafından çevresel etki değerlendirmesinin yapılması, uzun vadede çevre dostu turizm faaliyetlerine olumlu katkı sağlayacaktır.

ÇED 1970'ten bu yana mevcut olan bir düzenlemedir ve o tarihten bu yana dünyanın her yerine çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bazı ülkelerde kısmen yeni sayılsa da hemen hemen bütün ülkelerde yasal veya kamusal bir gerekliliktir. Çevresel etki değerlendirmesi, geliştirme süreçlerinin karar alma aşamalarında çevre ile ilgili bilgileri elde etmeyi ve değerlendirmeyi amaçlayan yapılandırılmış bir yaklaşımdır. Bu bilgiler, bazı alternatif eylemlerin uygulanması durumunda çevrenin ne ölçüde değişebileceğine ilişkin tahminleri, eğer bir eylem seçilir ve uygulanırsa çevresel değişimlerin en iyi nasıl yönetilebileceğine ilişkin tavsiyeleri içermektedir. ÇED karayolları, enerji santralleri, su kaynakları projeleri ve büyük ölçekli endüstriyel faaliyetler gibi önerilen fiziksel gelişmelere odaklanmaktadır. Çevresel etki değerlendirmesi çevresel etkiler kadar ekonomik, sosyal ve sağlık etkilerine ilişkin de tahmin ve değerlendirmeleri içerir. Kapsamının bu kadar geniş olmasının iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi, çevresel sonuçlardan etkilenme potansiyeli olan yerel toplumların bunu talep etmesidir. İkincisi ise çevresel etkilerin doğrudan bir eylemin sosyal ve ekonomik etkilerinden kaynaklanmasıdır (Abaza, Bisset, & Sadler, 2004).

Çevresel etki değerlendirmesi, çevrenin etkin yönetiminde etkili bir araçtır. Ancak bu etkili araçtan daha iyi faydalanabilmek için temel ilkelerin uygulanması gerekmektedir. Bunlar (Karacan, 2002):

- Muhtemel çevresel etkiler yaratacak tüm girişimlere ÇED uygulanmalıdır.
- ÇED, işinin ehli olan müşavirler tarafından yapılmalıdır.

- ÇED çalışmalarına ait değerlendirilme, çevre kuruluşlarınca yapılmalı ve halkın bu süreçte yer alması sağlanmalıdır.
- Çevresel etki değerlendirmesi ve çevre kuruluşu tarafından yapılan değerlendirme uygulanabilir olmalıdır.

ÇED raporu turistik destinasyonlarda çevrenin korunmasına önemli katkılar sağlasa da uygulama sürecinde bir takım zorluklar yaşanmaktadır. Bunlardan birincisi verilen sürenin yetersizliği ile ilgilidir. Diğer bir sorun ÇED sürecinde valilikler ve bakanlıktaki personellerin proje sahiplerini tam ve doğru bir şekilde bilgilendirememeleri olarak görülmektedir. Ayrıca resmi kurumlarda iş birliğinden dolayı çalışan personel gereken süre içerisinde harekete geçemeye bilmektedir. Diğer taraftan ÇED bürolarında çalışanlar bir faaliyetin etki değerlendirmesini yapabilecek bilgi ve deneyime sahip değil. Dolayısıyla valilik ve bakanlıkta kontrol edilen raporlarda eksiklikler fark edilmekte ve bu da işin zamanında sonuçlanmasını engellemektedir. Bu süreçte yaşanan bir başka sorun da bazı yatırımcıların gerçekleştirecekleri faaliyetlerin çevresel etkilerini değerlendirecek olan ÇED bürolarıyla irtibatı kesmeleri ve onlardan bağımsız hareket etmeleridir (Üstün & Büyükgüngör, 2003). Bütün bu etkenler de arzu edilen sonuçların alınmasını güçleştirmektedir.

2.4.4. Turizm Mevzuatında Çevre

Turizm açısından çevrenin önemini turizm mevzuatında görmek mümkündür. Özellikle turizm-çevre ilişkisinde ortaya çıkacak muhtemel etkilerin ortaya konulmasında ve turizm işletmelerinin çevre ile ilgili düzenlemelerinde hukuki bir çerçeve çizilmiştir. Hukuk kurallarında turizm faaliyetlerinin çevresel bir duyarlılık ile düzenlenmiş olması ve çevresel değerlerin dikkate alınması, turistik mal ve hizmet üreticilerini çevre konusunda duyarlı olmaya zorlamaktadır (Kahraman & Türkay, 2012). Bu yaptırım ile turizm bölgelerinde çevrenin korunması yasal güvence altına alınmıştır.

Turizm bölgeleri, alanları ve merkezlerinin belirlenmesi ve geliştirilmesine, turizm yatırım ve işletmelerinin teşvik edilmesine, düzenlemesine ve denetlenmesine ilişkin hükümleri barındıran 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun 6 maddesinde doğal kaynakların korunması ve kullanımına ilişkin düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre, turizm bölgelerinde ve merkezlerinde doğal ve kültürel değerlerin bozulmaması, imar planlarına uyulması, deniz, göl ve akarsular ile kıyıların yıpratıcı bir biçimde kullanılmaması vurgulanmıştır. Turizm mevzuatında çevre ile ilgili bir diğer yönetmelik, turizm tesislerinin belgelendirilmesi ve niteliklerine ilişkindir. Yönetmeliğin 13. maddesinde tesislerin yapı ve dekorasyon bakımından yöre, çevre ve doğa ile uyumlu olması; tesislerin bahçelerinin çevrenin doğal yapısıyla uyumlu düzenlenmeleri; dış çevre ve aydınlatmaların doğal

yaşamın etkilenmesini önleyecek şekilde düzenlenmesi konuları yer almaktadır. Yönetmeliğin 17. maddesine göre ise turizm tesisleri atıklarını çevreye zarar vermeyi önleyecek gerekli önlemleri almalıdır ve atık sular standartlara uygun şekilde arıtılmadan akarsulara, göllere ve denizlere akıtılmamalıdır. Tesislerin ürettiği çöplerin koku, pislik ve haşarat yaratmadan muhafaza edilmesi ve sağlığa uygun şekilde bertaraf edilmesi önemlidir (Kınacı, 2011). Turizm mevzuatında çevreye yönelik önlemlerde, temizlik ve sağlık kavramları ön planda tutulmuştur.

2.5. TURİZM İŞLETMELERİNDE ÇEVRE DOSTU UYGULAMALAR

Ekonominin önemli alt sektörlerinden biri olarak turizm, milyonlarca faaliyetin etkileşiminden ortaya çıkan, kendine özgü tarihi ve dili ile çok sayıda insanın içerisinde yer aldığı kitlesel bir harekettir. Turizm; havayolu, denizyolu, demiryolu ve karayolu şirketleri, seyahat pazarlamacıları, sorunlara çare arayan kişiler, konaklama, yiyecek ve içecek işletmeleri, toplantı merkezleri vs. olmak üzere kimi küçük kimi büyük toplamda 41 farklı iş kolundan oluşan ve bünyesinde çok sayıda yan kuruluşu barındıran bir şemsiye görünümündedir. Bunlara ek olarak turizm, telekomünikasyon ve enformasyondan sonra 21. yüzyıla damgasını vuran üç temel hizmet sektöründen biri konumundadır (Bahar, 2003). Bu özelliklerinden dolayı turizm sektörü, sağladığı ekonomik fayda ile ön planda tutulmuştur. Bu nedenle beraberinde getirdiği çevresel baskı günümüzde dahi göz ardı edilmektedir. Çünkü çevresel baskılarından muzdarip olan toplumlar dahi turizmi ekonomik kalkınmada önemli ve öncelikli bir araç olarak görmektedir (Akış, 1996). Bu durum, turizm sektörünün dayandığı çevresel kaynaklar üzerinde aşırı tüketime bağlı bozulma meydana getirmekte ve çeşitli destinasyonlarda turizm faaliyetlerini bitme noktasına getirmektedir.

Doğal çevre değerlerinin ve doğal kapasitenin göz önüne alınmadığı bir turizm gelişmesinin, turizm olgusunu bir gün ortadan kaldıracılabileceği ihtimali çevresel değerleri turizm açısından önemli bir hale getirmiştir (Kızılırmak, 2011). Çünkü turizmi tüketebilir bir kaynak haline getirebilecek en temel etken, geri döndürülemeyecek çevresel bir bozulmadır. Turistik bir destinasyonda sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel ilke, doğal çevrenin korunması, turizm arz ve talebinin dengelenmesidir. Ancak çevresel değerler korunup geliştirilerek, turistik çekiciliklerin devamı sağlanabilir (Bahar, 2003). Diğer taraftan son yıllarda turist tutum ve davranışlarında çevreci eğilimler gözlemlenmektedir. Önemli turist atraksiyonları arasında doğa koşulları, çevre temizliği, otantik olma, saflık, vahşi yaşam, yabancı bitki örtüsü, hayvanlar, yaratılan atmosfer ve imaj bulunmaktadır. Çevresel bozulmalar, bu faktörler üzerinde olumsuz etki meydana getirmekte ve/veya yok etmektedir. Sonuç olarak bölgeye veya yöreye yönelik turizm talebi olumsuz etkilenmektedir (Pınar, 1993).

Turizm-çevre ilişkisinin ortaya çıkardığı sorunlar, değişen turist eğilimleri, alışkanlıklar, gereksinimler, artan çevresel hassasiyet, çevresel duyarlılık gibi faktörler bir dizi önlemler almayı gerekli hale getirmiştir. Turizm faaliyetlerinden doğan çevresel zararı asgari düzeye çekmek, yükselen bir değer olan alternatif turizm pazarından daha fazla pay alabilmek, rekabette avantajlı konuma geçmek ve değişen taleplere yanıt verebilmek için turizm işletmeleri çevreci yaklaşımlar benimsemiş ve çevre dostu uygulamalara turizm pazarlama politikalarında yer vermeye başlamıştır. Çevre dostu pazarlama faaliyetleri dünya çapında turizm sektöründe yaygınlık kazanmıştır (Kızıllırmak, 2011). Uluslararası bir seyahat acentesinin 2010 yılında ortaya koyduğu “On Seyahat Eğilimi” içerisinde “seyahat ve turizm endüstrisi için belirlenen politikaların çevre dostu olması; turistlerin çevrenin korunmasına ilişkin farkındalıklarının artması” yer almıştır. Dolayısıyla çevreye duyarlı turist eğilimlerinin iyi yorumlanması ve talebe uygun hizmet ortaya konulması, işletmelerin varlığını sürdürülebilmesi açısından hayati önem taşımaktadır (Güneş, 2011). Turizm işletmelerinin çevre dostu uygulamaları, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma ve amaçlarına hizmet etme açısından da önem arz etmektedir. Zira sürdürülebilir kalkınma ile amaçlanan sürdürülebilir üretim, işletmelerin çevre dostu faaliyetleri ile sağlanacaktır. Turizm endüstrisi içerisinde yer alan işletmelerin, turizmin olumsuz etkilerini azaltan ve işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan uygulamaları konaklama, seyahat, yiyecek-içecek, ulaşım ve rekreasyon işletmeleri açısından ele alınacaktır.

2.5.1. Konaklama İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar

Konaklama, turizm faaliyetlerinin en önemli parçalarından biridir. Konaklama işletmelerinin çevre üzerindeki etkileri çok çeşitli ve karmaşıktır. Konaklama işletmeleri tarafından ziyaretçilere sunulan ısınma, soğutma, aydınlatma, yeme-içme, temizlik, duş, havuz, golf vb. hizmetler düşünüldüğünde dünya genelinde otellerde kalanların günlük kaynak tüketimleri oldukça fazladır. Araştırmalara göre bir turistin tükettiği kaynakların % 90'ı destinasyondan sağlanmaktadır. Ayrıca bir otel işletmesinde iki hafta tatil yapan bir turist, 100 kg'dan fazla fosil yakıt tüketmektedir (Mastny, 2001). Konaklama işletmelerinde en çok israf edilen ve yenilenemeyen enerji kaynağı, aşırı su tüketimi olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan konaklama işletmeleri katı atık üretiminin en önemli sorumlusu olarak görülmektedir (Alexander, 2002). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmetlerin doğal kaynaklara bağımlı olması, ekolojik ayak izini arttırmak gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Konaklama işletmelerinin çevre üzerindeki söz konusu baskısı nedeniyle bu işletmelerde çevreye duyarlı bir yönetim anlayışı ile hareket edilmesi önemlidir. Daha önceleri çevrenin korunması yönünde yatırımlar yapmak konaklama işletmelerince maliyet olarak değerlendirilirken, günümüzde çevreyi dikkate alan ve faaliyetlerini bu yönde

gerçekleştiren turizm işletmelerinin uygulamaları işletme başarısına önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca konaklama işletmelerinin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmelerinin önemli bir yolu, yeşil yönetim faaliyetlerini uygulayarak minimum girdi ile işletme başarı göstergelerinde maksimum düzeyde fayda sağlamalarından geçmektedir. Konaklama işletmelerinde çevreye duyarlı bir yönetim anlayışının, bütüncül bir yaklaşımla işletmenin bütün uygulamalarına entegre edilmesi gerekmektedir. Bir başka ifadeyle işletmenin satın alımından üretimine, pazarlamasından insan kaynaklarına kadar tüm faaliyetlerinde çevrenin odak noktaya alınması önemlidir. Özellikle çevreci turistler tarafından tercih edilebilirliklerini arttırabilmek için konaklama işletmelerinin çevre dostu uygulamaları benimsemeleri gerekmektedir (Kara, 2019).

Konaklama işletmelerinde uygulanmak üzere doğal çevreyi korumaya yönelik pek çok uygulama geliştirilmiştir. Bunlardan biri Yeşil Yıldız (Çevreye Duyarlılık Kampanyası)'dır. Bu uygulama ile sürdürülebilir turizm çerçevesinde çevrenin muhafazası, çevre bilincinin geliştirilmesi, turistik tesislerin çevreye olumlu katkılarının artırılması ve özendirilmesi amaçlanmaktadır. Yeşil Yıldız Simgesi alacak tesislerin hizmet kalitesinden ödün vermeksizin, işletmelerine ve ülke ekonomisine tasarruf yoluyla katkıda bulunabilecekleri ve çevrenin korunmasında üstlenecekleri roller ile ilgili yörede örnek tesisler olabilecekleri düşünülmektedir. Çevre dostu bir uygulama olarak Yeşil Yıldız su tasarrufu, enerji verimliliğinin artırılması, çevreye zararlı madde tüketiminin ve atık miktarının asgari düzeye indirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi, konaklama işletmelerinin yatırım aşamasından itibaren çevre ile uyumlu olarak planlanması gibi uygulamaları kapsamaktadır. Ayrıca çevreye duyarlılık konusunda bilinçlendirmeyi, eğitim sağlamayı, diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmayı içermektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020; Düşmezkalender, 2020). Yeşil yıldız simgesini sadece turizm işletme belgesine sahip konaklama işletmeleri almaktadır. Yeşil yıldızla sahip işletmeler her 2 yılda bir denetlenmekte ve uygun bulunması halinde yeşil yıldızın devamı sağlanmaktadır (Ünlüönen, Kızanlıklı, & Arslan, 2011). Yeşil yıldız uygulaması gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu yıldızla sahip olmak isteyen tesisler “Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri İçin Sınıflandırma Formu”nda yer alan temel kriterler için belirlenen asgari puanları almak zorundadır. Bu puanlar konaklama tesisinin türü ve sınıfına göre farklılık göstermektedir. Söz konusu formda 10 ana başlık altında toplamda 122 kriter yer almaktadır. Bu kriterler arasında su ve enerji tasarrufu, çevre politikası, deterjan ve atıklar, tesislerin periyodik bakım-onarımı gibi konuların yanı sıra öğünlerde en az iki yerel yemeğin sunulması, otellerde tek kullanımlık ürünlerden vazgeçilmesi gibi konular yer almaktadır (Kınacı, 2011). Bu ilkeleri yerine getiren konaklama tesisleri çevreye duyarlı birer işletme haline gelmektedir.

Konaklama işletmelerinde yer alan bir diğer çevre dostu uygulama “Beyaz Yıldız”dır. Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED) çevre ve kaynakların korunmasında daha fazla katkı sağlayabilmek adına Yaşanabilir Çevre Projesi’ni başlatmıştır ve bu projeyi Beyaz Yıldız ile sembolize etmiştir. Temel hedefi konaklama işletmelerinde kullanılan su, elektrik, enerji, kimyasal ve katı atı miktarının kontrol altına alınması olan Beyaz Yıldız projesi, Türk turizmini uluslararası alanda “Çevreye Duyarlı Turizm Destinasyonu” seviyesine yükseltmeyi amaçlamaktadır. Beyaz Yıldız Projesi ile kontrolsüz tüketimin bilinçli bir tüketime dönüştürülmesi, tesislerin misafirlerinin konforundan taviz vermeden onların da çevresel duyarlılığa katılımcı olmaları hedeflenmektedir. Beyaz Yıldız sertifikası toplamda 55 kriterden meydana gelmektedir. Konaklama işletmelerinden birinci yıl çevreyi korumaya yönelik ilk 25 kriteri, ikinci yıl ise diğer 30’unu yerine getirmeleri beklenir. Beyaz Yıldız projesinde yer alan tesisler, aynı zamanda Avrupa Birliği ekolojik etiketleme kriterini de yerine getirmiş sayılırlar (Kızılırmak, 2011). Bu proje ile hem işletmelerin, hem çalışanların hem de ziyaretçilerin çevre konusunda daha fazla bilinçlenmesi ile olumlu kazanımlar elde edilecektir.

Konaklama işletmelerinin, sürdürülebilir uygulamalara destek veren tüketicilerin algısında olumlu bir imaj oluşturmak ve onların satın alma davranışlarını etkilemek amacıyla sahip olmaya çalıştıkları bir diğer eko-etiket Mavi Bayrak’tır. Temel amacı kıyıların, marinaların korunması, sürdürülebilir kılınması, çevre bilincinin artması olan Mavi Bayrak Projesi, Türkiye Çevre Eğitim Vakfı eşgüdümünde yürütülmektedir. Temelde bir çevre ödülü olmakla birlikte uluslararası standart bir özellik taşıması, uygulama alanlarının kıyılar ve marinalar olması nedeniyle son derece önemlidir. Sürdürülebilir turizm anlayışına paralel olarak plajlar için 2013 yılı itibariyle 33 kriter; marinalar için ise toplamda 24 kriter belirlenmiştir. Bu kriterleri sağlayan işletmelere 1 yıl için Mavi Bayrak etiketi verilmektedir (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksoy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Konaklama işletmelerini çevre dostu olmaya teşvik eden bir diğer önemli uygulama Greening Hotels Projesi’dir. Bu proje tüm dünyada küresel ısınma ve çevre duyarlılığının artması amacıyla sunulmuştur. Konaklama işletmelerinin Greening Hotels belgesini alabilmek için yerine getirmesi gereken asgari şartlar bulunmaktadır. Bunlar; güneş ışığından daha fazla yararlanmak, ısı kayıplarını önlemek, tefriş malzemelerinde ekolojik ve yenilenebilir ürünleri kullanmak, atıkları geri dönüşüme kazandırmak, A sınıfı enerji verimliliği bulunan cihazları kullanmak, entegre ofis ekipmanları kullanmak, yağmur sularından faydalanmak, klima yerine tavan pervanelerinden faydalanmak vb. şekilde sıralanmaktadır. Bu projede yer almak isteyen aday tesisler, enerji yönetimi, su yönetimi, atık azaltımı ve geri dönüşüm, iç hava kalitesinin artırılması olmak üzere 4 temel alan üzerinden değerlendirilmektedir. Konaklama tesisleri Kontrol Listesi’nde yer alan kriterleri sağlama durumuna göre sırasıyla Bronze, Silver ve Gold Greening Hotels sertifikaları almaya hak kazanır. Belgenin geçerlilik süresi iki yıldır (Greening Hotels, 2020).

Bu uygulama çevrenin korunmasını sağlarken, sunulan hizmetin daha az maliyetle ortaya çıkmasını sağlar.

Konaklama işletmelerinin çevre dostu olmalarının bir başka göstergesi de Green Globe (Yeşil Küre) Sertifikası'dır. Bu sertifika seyahat ve turizm işletmelerinin ve paydaşlarının sürdürülebilir performansını ölçmeye yöneliktir. Green Globe, toplamda 380 uygunluk göstergesi ile desteklenen 44 adet temel ölçüt içermektedir. Green Globe Standartları yılda iki kere gözden geçirilir ve güncellenir. Bu sertifikaya sahip olan işletmeler rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilmektedir. Green Globe Standartları; Küresel Sürdürülebilir Turizm Kriterleri, Sürdürülebilir Turizm Kriterlerine Yönelik Küresel Ortaklık, Amerika Sürdürülebilir Turizm Sertifikasyon Ağı Temel Kriterleri, Gündem 21 ve 1992 Dünya Zirvesi Sürdürülebilir Kalkınma İlkeleri ve ISO 9001/14001/19011 gibi uluslararası standartlar ve anlaşmalara dayanmaktadır. Green Globe Sertifikası sürdürülebilir yönetim, sosyal/ekonomik, kültürel miras ve çevre olmak üzere 4 temel konu üzerinde yoğunlaşır (Green Globe, 2020). Böylece işletmelerin çevre konusunda daha hızlı bilinçlenmeleri ve değişen trendlere uygun hizmet vermeleri hız kazanmaktadır.

Dünya ve Türkiye'deki konaklama işletmelerinin sahip olduğu veya sahip olmaya çalıştığı diğer çevre yönetim sertifikaları LEED (Leadership in Energy & Environmental Design), ISO 14000, ISO 14001, ISO 14004, GTSB (Green Tourism Business Scheme), Travelife (Sustainability in Tourism), Greenkey, TUI Umwelt Champion&Eco Resort'tür. Söz konusu sertifikalar, diğer sertifikalar gibi işletmelerde çevreye ve insan sağlığına etki etmeyen malzemelerin kullanımını teşvik etmektedir. Yanı sıra çevre kalitesini yükseltmeyi, turizmin ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmeyi, hava kalitesi için atık miktarını azaltmayı, işletmelerin çevresel yükümlülükleri paylaşmasını, çevre dostu sürdürülebilir teknolojilerin konaklama işletmelerinde kullanılmasını arttırmayı, yerel ve organik ürünleri teşvik etmeyi (Ertaş, Can, Yeşilyurt, & Koçak, 2018) vs. amaçlamaktadır.

Sonuç olarak konaklama ve bu hizmetin sunulmasını sağlayan işletmeler tarafından çevre dostu yönetim uygulamalarının önemi daha fazla anlaşılmaktadır. Çevreye duyarlı bir turizm anlayışı sadece doğaya değil, işletmelere de kazanç sağlamaktadır. Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet çevre dostu yaklaşımlarla ele alınırsa, geçmişte yaşanan olumsuzlukların boyutu azalacaktır. Dolayısıyla turizm faaliyetlerine katılan bireylerin, sektörde çalışanların ve işletme sahiplerinin çevre konusunda eğitilmeleri, bilinçlenmeleri ve bu doğrultuda hareket etmeleri çok önemlidir. Çünkü turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi, kendisine kaynak oluşturan değerlerin göz ardı edilmemesine bağlıdır. Bu noktada çevre dostu bir yönetim benimsenmesi, çevresel kaynaklardan tasarruf etmeyi mümkün hale getirirken ekonomik kazanç da sağlayacaktır (Güneş, 2011). Hangi turizm

çeşidi olursa olsun turizmin doğru yönetilmesi, koruma-kullanma dengesine dikkat edilmesi ve gelecek kuşakların kullanım haklarının göz önünde bulundurulması gerekir.

2.5.2. Seyahat Acenteleri ve Tur Operatörlerinin Çevre Dostu Uygulamaları

Seyahat işletmeleri (seyahat acenteleri ve tur operatörleri), turizmden kaynaklanan çevre sorunlarının ortaya çıkmasında kritik bir noktada durmaktadır. Çünkü bu işletmeler, çevreye etki eden turistik ürünlerin tasarımcısı konumundadır (Kahraman & Türkay, 2012). Turizm sektöründe aracı olarak operasyon yürüten tur operatörleri, turizm için arz ve talebin buluşma noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla arz ve talep arasında bilgi ve ürün sirkülasyonunu kolaylaştıran önemli bir rol üstlenmektedir. Üreticilerin ve tüketicilerin birbirlerine ulaşmak için tur operatörlerine bağımlı olması, bu işletmeleri ürünlerin dağıtımında ve satışında çok etkili hale getirmektedir. Seyahat acentelerinin ve tur operatörlerinin etkisini özellikle sınırlı veya yetersiz dağıtım ağına sahip izole toplumlar veya küçük şirketler üzerinde görmek mümkündür. Bu işletmeler veya destinasyonlar turist pazarına erişebilmek için tur operatörlerine bağımlı hale gelmektedir. Kıbrıs gibi bazı küçük adaların ve gelişmekte olan ülkelerin turist çekmek için neredeyse tamamen tur operatörlerine bağımlı olduklarını görmek mümkündür (Budeanu, 2005). Bu bilgilere dayanarak tur operatörlerinin bir destinasyonun turistik çekim merkezi haline gelmesinde ve pazarlanmasında merkezi bir rolü ve işlevi olduğu ifade edilebilir.

Tur operatörlerin, bu merkezi rollerini ve etki güçlerini çoğu zaman kabul etmedikleri görülmektedir. Tur operatörlerine göre turistik bir ürünü ortaya koyan unsurların tamamı aynı ölçüde önemlidir ve bunlardan biri olmadan diğerlerinin de var olamayacağını ileri sürerler. Böylece sorumlulukları turizm sektöründeki paydaşlarla paylaşma yoluna gitmektedir. Yani sıra kendileri tarafından hazırlanan paket turların doğrudan oteller tarafından talep edildiğini ile sürerek turizm pazarının bugünkü durumu ve turizmin olumsuz çevresel etkileri konusunda sorumluluk almaktan kaçan bir tavır sergilemektedir. Bazı tur operatörleri ise kendi etki gücünün farkında olup bunu kabul etmektedir ve bu gücünü çevresel anlamda olumlu bir baskı aracı olarak kullanmayı tercih etmektedir. Bunun için tur operatörleri ve acenteler, farklı ve planlı bir gelişme için yeni ürün geliştirmeye odaklanmaktadır. Kitle turizminin çevre üzerindeki olumsuz baskılarına karşı alternatif paket turlar üretmektedir. Bilindiği üzere kitle turizm faaliyetleri, turizmin en ciddi olumsuz etkilerinin sorumlusu olarak görülmektedir. Sonuç olarak geniş ölçekli turizm, sürdürülebilirliğin gerekliliklerini karşılayamamaktadır. Aksine kitle turizm, yerel halkın inisiyatif kullanmadığı tek yönlü bir bağımlılık oluşturarak, turistik destinasyonlarda hızlı, akıl dışı ve kuralsız bir gelişme meydana getirmektedir. Yerel kültür standartlaştırılırken, ilgili destinasyon bütün özelliğini yitirmektedir. Kitle turizminde ekolojik ve çevresel değerler yerine, uygun fiyat ve kolay

ulaşılabilirlik ön plandadır (Budeanu, A tour to sustainability: A discussion on tour operators' possibilities for promoting sustainable tourism, 1999) (Curtin & Busby, 1999). Dolayısıyla kitle turizm düzenleyen tur operatörleri, çevresel bozulmaların ortaya çıkmasından sorumludur. Tur operatörleri ve oteller de daha fazla satış yapmaya odaklandığından, yüksek sayıda turisti destinasyona yığmaktadır. Yerel toplum ise ekonomik sıkıntılara bağılı olarak turizm gelirlerinin artmasına odaklandığından çevrenin korunması konusu geri planda kalmaktadır.

Kitle turizminin aksine, küçük ölçekli turizm faaliyetleri ("doğa turizmi", "alternatif turizm", "eko-turizm") çevre açısından daha faydalı ve sorumlu görölmektedir. Çünkü sürdürülebilirlik ilkeleri ile bir bütünlük oluşturmaktadır (Budeanu, 2005). Bir araştırmaya göre hangi turizm çeşidi olursa olsun temel hedef, turizm faaliyetlerinin ölçeğinin belirlenmesinde ve uygulanmasında sürdürülebilirlik itici güç olmalıdır (Clarke, 1997). Bu ilkeyi temel alan yeni turizm türleri (yeşil turizm türleri), yerli toplum ve çevresel değerler üzerinde kitle turizminin meydana getirdiğı zararlı etkileri yok edici özelliklere sahiptir (Curtin & Busby, 1999). Bu durumun farkında olan bazı büyük tur operatörleri son zamanlarda daha önleyici bir tutum sergilemiş, yeşil satın alma stratejileri ve çalışanlara yönelik çevre eğitimi içeren çevresel plan ve politikalar geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca turistik destinasyonlarda çevre koruma sponsorluğu ve eğitimi için sık sık inisiyatif almaktadırlar (Forsyth, 1996). Diğer bazı büyük ölçekli tur operatörleri ise oteller ve havayolu şirketleri için çevre yönetim sistemleri geliştirmeye başlamıştır. Bu faaliyetler satılan turizm hizmetlerinin sadece % 10-15'ini kapsasa da olumsuz etkilerini azaltmaya çalışan tur operatörlerinin bağlılıkları açısından önemli bir adımı temsil etmektedir. Bir sonraki adım ise sorumluluk almak ve kalan % 85-90'lık hizmetlerin tedarikçilerinden iyi bir çevre performansı garantilemek olacaktır (Budeanu, 2005). Dolayısıyla doğa dostu alternatif tur üreten tur operatörlerinin çevre üzerindeki etkileri daha olumlu düzeydedir. Bu tür seyahat acentelerinin ve/veya tur operatörlerinin çevresel değerlerden beslenen yapısı, çevresel bozulmaya daha dikkatli yaklaşımlarının temel nedenidir. Özel ilgi turizmi operatörlüğü yapan işletmeler inelastik fiyat sunan, geri dönüşü büyük oranda mümkün kılan ve daha az sayıda turiste hizmet vererek daha fazla kar eden bir yapıya dönüşmüştür. Bu özellikleri ile bu tür işletmeler yerel ekoloji, yerel toplumlar, çevresel değerler ve kontrollü turizm alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir (Kahraman & Türkay, 2012). Çevresel etkiler konusunda tutarlı bir yol bulabilmek amacıyla çevre organizasyonları ile birlikte hareket eden seyahat işletmelerinin sayısı gittikçe artmıştır.

Bunların en önemli örneklerinden biri Travelocity'dir. Dünyanın ilk büyük çevrimiçi seyahat şirketi olan bu işletme, yapmış olduğı faaliyetler ile dünya seyahat sektöründe çevresel duyarlılığını kanıtlamış ve Travel For Good adlı yeşil pazarlama programını

oluşturmuştur. Bu işletme, dünyayı değiştirmek adına önemli adımlar atmak amacındadır. Bu amaca ulaşmanın en önemli unsurunun seyahat etmek olduğunu ifade etmektedir. Ancak seyahat olayının bilinçli bir hareketle sorumlu bir şekilde yapılması gerektiğini savunur. İşletme misyonu “ Seyahat, her defasında dünyayı daha iyi bir yer yapar.” sloganı ile tanımlanmıştır. Travelocity sorumlu/yeşil seyahat programları dâhilinde müşterilerine çevre-dostu seyahat seçenekleri sunmakta ve onları çevresel değerler konusunda teşvik etmektedir. Şirket ayrıca 23 binin üzerinde ağaç dikerek yaklaşık 28 bin ton karbon dioksit gazı salınımına denk gelen oksijen kaynağı yaratmıştır. Travelocity adı geçen yeşil seyahat programını; gönüllü turizm, çevresel sorumluluklar, zaman ayır, küresel sağlık sorunlarına karşı bağış ve yeşil garanti olmak üzere 5 konu üzerinde konumlandırmıştır (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksoy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Bu açıdan şirket yapmış olduğu yeşil turizm faaliyetleri ile yeşil pazarlama anlayışını kendisine düstur edindiğini ve diğer bütün seyahat şirketleri için önemli bir örnek olduğunu göstermektedir.

Travelocity dışında Alter-Native Brazil de sürdürülebilir turizm anlayışı ile hareket eden bir başka seyahat şirketidir. En temel hedefi, yerel tedarikçileri kullanmak ve çevre koruma kılavuzuna bağlı kalmaktır. Diğer taraftan aktif olarak turizm endüstrisindeki diğer katılımcıları eğitmeyi hedeflemektedir. Malezya’da bir seyahat acentesi olan Downbelow Marine & Wildlife Adventures, bölgelerindeki marinaların korunmasına yönelik bir takım çevre koruma projelerinde yer almaktadır. Projeler kapsamında sahillerin temizlenmesi, balık ağlarının ortadan kaldırılması, ağaç dikilmesi vb. çevre dostu uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bütün bu çabalar, hem doğal çevrenin korunmasını hem de işletmenin gelecekte sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. 2001 yılından bu yana seyahat şirketi olarak hizmet veren Frogs in NZ ise doğal kaynakların ve çevresel değerlerin korunmasına yönelik farkındalığı arttırmak amacıyla Yeni Zelanda çapında elektrikli bir araç ile gerçekleştirilen karayolu gezilerinin sponsorluğunu yapmaktadır. Namibya’da bir tur operatörü olan Ultimate Safaris, yerel bölgelerinde doğal yaşamı korumaya ve sürdürülebilirliğe odaklanan ve kar amacı gütmeyen bir kurum oluşturmuştur. Tüm gelirlerin bir kısmı, gergedanların korunması girişimleri ve eğitim alt yapısının geliştirilmesi fonu gibi projelere ayrılmaktadır (Tourwriter, 2020). Bu girişimler, seyahatleri sırasında çevre üzerinde meydana getirdikleri olumsuz etkileri azaltmak isteyen turistler için yeni bir seyahat türü sunmaktadır. Aynı zamanda daha fazla insanın bu tür işletmeleri tercih etmelerini teşvik etmektedir.

Ne var ki diğer taraftan bazı eko-turizm üreticisi olan tur operatörleri sadece talebi karşılamak için çevre dostu görünmektedir. Bu tür seyahat şirketlerinin en büyük kaygısı, çevre duyarlılığı talebinden pay almaktır. Bu işletmelerin uzun vadede uygulama taslakları ve planları bulunmamaktadır. Çevresel duyarlılık çoğu zaman politik bir kullanımdan ibaret olup, pazarda rekabet üstünlüğü için bir aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca kazanç kaybına

uğrama ihtimali de seyahat işletmelerini çevre dostu aksiyonlar almaktan alıkoymaktadır. Aksine büyük tur operatörleri kar marjını arttırmak için turist sayısını, destinasyonun kapasitesini aşacak ve çevre üzerinde olumsuz baskı oluşturacak şekilde en yüksek düzeyde tutmaktadır (Kahraman & Türkay, 2012). Sonuç olarak sunulan önerilerin ancak küçük bir kısmı uygulanabilmektedir.

2.5.3. Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar

Turizm endüstrisinde önemli bir yer tutan yiyecek-içecek olgusu, seyahat ve konaklamayı tamamlayan önemli bir unsurdur. Turizm sektörü temelde seyahat ve geçici konaklama faaliyetlerinden oluşsa da sürecin başından sonuna kadar insanların gidermesi gereken zorunlu bir ihtiyaç doğmaktadır. Bu da yeme ve içme ihtiyacıdır. Her geçen gün yeme içme olgusu, turizm içerisinde daha da önemli hale gelmektedir. Öyle ki yiyecek içecek sektörü, konaklamadan sonra gelen en önemli ikinci sektör konumundadır. Yerel küçük işletmelerden uluslararası zincir yiyecek-içecek işletmelerine, kamu yararı gözetilen ve kar amacı gütmeyen işletmelerden özel ticari işletmelere kadar çok geniş yelpazedeki işletmeleri bünyesinde barındırır. Toplam turizm harcamaları içerisinde yiyecek ve içeceğin payı büyüktür. Bir tatil süresince yapılan turistik harcamaların % 20-25'inin yiyecek-içeceğe yapıldığı tahmin edilmektedir (Benli, 2019). Diğer taraftan sosyal ve ekonomik refahın artması, dışarıda daha fazla yemek yeme için güdüleyici bir faktör olmuştur. Buna bağlı olarak yiyecek içecek sektörü yıldan yıla büyük gelişim göstermiştir. Aynı zamanda önemli bir istihdam alanı olan yiyecek-içecek sektörü, GSMH içerisinde önemli bir yere sahiptir (Yang & Yang, 2019; Taşdağıtıcı & Güçer, 2016; Davies & Konisky, 2000). Dolayısıyla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkılarla, yiyecek içecek işletmelerine olan rağbet her geçen gün artmaktadır.

Yiyecek-içecek işletmelerinin giderek artması ile birlikte bu sektörün varlığından kaynaklanan çevresel sorunlar da giderek artmıştır. Yiyecek-içecek işletmelerinde aşırı enerji ve su kullanımı, büyük miktarda katı atık oluşması gibi nedenlerden dolayı çevreye büyük zararlar verdiği görülmüştür. Özellikle yiyecek içecek işletmelerinin perakende sektöründe en fazla enerji harcayan işletmeler olduğu tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu, Özata, & Yarış, 2018). Havalandırma, soğutma, aydınlatma, sanitasyon, yiyecek hazırlama ve temizlik gibi faaliyetler için yiyecek içecek işletmeleri, diğer ticari işletmelere nazaran daha fazla enerji tüketirler (Davies & Konisky, 2000). Su tüketiminin en fazla restoran ve mutfaklarda gerçekleştirdiği vurgulanmaktadır. Bu durumun su kaynakları üzerinde ciddi baskı oluşturduğu ifade edilmektedir. ABD'de 3 eyaletteki toplam 87 restoran üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, işletmelerin günlük ortalama su tüketimleri yaklaşık 30 bin litre ve günlük her öğün için tüketilen su miktarı ise 60 litre olarak tespit edilmiştir. ABD'nin Florida

eyaletinde yapılan bir araştırmanın sonuçları, yiyecek içecek işletmelerinin günlük ortalama olarak 22 bin litre su harcadıklarını ortaya koymuştur. Yiyecek-içecek işletmelerinde çevre sorunlarına neden olan bir diğer durum katı atık oluşumudur. Yine ABD’de yapılan bir araştırma, yiyecek-içecek işletmelerinin toplam katı atık üretiminin yaklaşık yüzde 33’ünden sorumlu olduğunu ve yiyecek-içecek işletmelerindeki gıda israfının evlerdeki gıda israfından sonra ikinci sırada yer aldığını ortaya koymuştur (Yazıcıoğlu, Özata, & Yarış, 2018). Yiyecek-içecek faaliyetleri gıda atıkları ve ambalajlama malzemeleri olmak üzere iki temel alanda katı katık üretmektedir. Ambalajlama malzemeleri açısından düşünüldüğünde, gıda işletmelerinin ürettiği en önemli katı atık türleri oluklu mukavva ve kâğıtlardır. Gıda sektöründen kaynaklanan diğer katı atık türleri cam ve ahşap atıklar, metal ve plastik atıklar, çelik ve alüminyum atıklar şeklinde sıralanabilir. Yiyecek içecek işletmelerinden kaynaklanan bir diğer çevre sorunu hava kirliliği olarak ifade edilmektedir. Özellikle kapalı alan hava kirliliği, gıda hizmeti endüstrisi faaliyetleri ile ilişkilendirilen bir sorundur. Gıda güvenliği ve gıda kaynaklı hastalıklar da yiyecek-içecek işletmelerinin çevre üzerindeki doğrudan etkileri arasında sayılmaktadır. Soğutma işlemleri sırasında kullanılan kloroflorokarbon, çevreyi olumsuz etkileyen sentetik kimyasallardır (Davies & Konisky, 2000). Bu bilgiler ışığında yiyecek-içecek sektöründeki temel çevresel zorluklar önemli miktarda katı atık üretimi, gıda güvenliği, yüksek düzeyde enerji tüketimi, soğurma işlemlerinde kloroflorokarbonların kullanılması şeklinde sınıflandırılabilir.

Yiyecek-içecek hizmetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri fark edildikçe, ilgili olumsuz etkileri ortada kaldırmaya ve/veya en aza indirmeye yönelik çözüm arayışları içerisine girilmiştir (Büyükşalvarlı & Çınarlı, 2019). Ayrıca tüketicilerin yeşil tüketim farkındalıkları arttıkça, yiyecek içecek işletmeleri rekabet edebilmek ve talebe karşılık verebilmek amacıyla çevre dostu olmaya çalışmaktadır. Yeşil pazarlama konseptini işletmelerinin hizmet, üretim, tüketim ve tasarım alanlarına uygulayarak yeşil tüketicilerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmektedir (Yang & Yang, 2019). Bu doğrultuda yiyecek-içecek işletmelerinde uygulanmak üzere pek çok çevre dostu uygulama harekete geçirilmiştir. Çevre dostu tasarım, su ve enerji tüketimini azaltmaya yönelik uygulamalar, kimyasalları ve kirliliği azaltmaya yönelik uygulamalar, sürdürülebilir gıda uygulamaları ve diğer çevre dostu uygulamalar bu alanda örnek verilebilecek ana başlıklardır (Büyükşalvarlı & Çınarlı, 2019). Yeşil restoranların ortaya çıkması ve gelişmesi de yeşil tüketime yönelik çabaların bir sonucudur. Yeşil restoranlar, çevre dostu ve enerji tasarruflu bir şekilde tasarlanmış ve sürdürülebilir bir anlayışla inşa edilmiş yapılar olarak tanımlanmaktadır (Şahingöz & Güleç, 2019). Diğer taraftan gıda hizmeti sektörünün çevresel etkilerini azaltmak ve yeşil restoranların sayısını arttırmak amacıyla çeşitli sertifikasyon programları da geliştirilmiştir. Bunlardan en bilineni Yeşil Restoranlar Birliği (GRA)’dır. Misyonu, “çevresel ve sürdürülebilir

bir restoran sektörü yaratmak” olan bu kuruluş, uygun maliyet fırsatı sağlayacak araçlarla restoranların çevre üzerindeki etkilerini azaltma konusunda yardım sağlamayı hedeflemektedir. Yiyecek içecek sektöründe yer alan işletmelerin çevresel etkilerini olumlu yönde arttırmak amacıyla işletmelere çevresel etki değerlendirme, çevre danışmanlığı ve belgelendirme gibi hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetler ile restoranlar ve çalışanları için ödül ve verimlilik sistemi kurarak etkili bir değişim süreci yaratmayı başarmıştır (Şanlıöz-Özgen, Dilek, Türksoy, & Kaygalak-Çelebi, 2016). Dünya genelinde yiyecek-içecek sektöründe giderek artan çevre dostu uygulamaların ve değişim süreçlerinin yansımalarını görmek mümkündür.

Küçük işletmelerden büyük işletmelere kadar her ölçekten işletmenin pazarlama stratejilerinde sürdürülebilirlik uygulamalarına geçiş belirgin bir hale gelmiştir. Örneğin bir içecek işletmesi olan Calsberg, 2030 yılına kadar sıfır-karbon ayakzine ulaşmayı amaçlamaktadır ve mayalama işlemlerinde tamamen yenilenebilir enerji kullanımına geçmeyi planlamaktadır. Aynı anlayış ile hareket eden bir diğer işletme de MillerCoors’dur. Su yönetimine odaklanan işletme ayrıca atık miktarını azaltmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan konu sürdürülebilir ambalajlama olduğunda, plastik kullanımının en büyük düşman olduğu bilinmektedir. Purchase şirketinin küresel gıda başkanı Simon Lowden; “plastik şişe kullanımına yönelik olumsuz söylentiler, içecek markalarının basit alüminyum kutular kullanmasını arttırması için önemli bir fırsattır.” şeklinde bir açıklama yaparak alüminyum için parlama zamanının geldiğini ima etmiştir. Su üreten işletmelerde benzer atılımları görmek mümkündür. Çok uluslu gıda ve içecek şirketi olan PepsiCo’nun da geri dönüşümü mümkün olan ambalajlama yöntemlerine geçmek ve plastik kullanımından vazgeçmek amacıyla alüminyum kullanımına yönelmiştir (Rosso, 2020). Gıda hizmeti sektöründe küresel bir marka olan Ben and Jerry’s, 2019 yılında ilk kez tek kullanımlık plastik kullanımını azaltma yoluna gitmiş, tahta kaşık ve kâğıt pipet kullanımına geçmiştir. İşletme bu şekilde, özellikle genç ve bilinçli tüketiciler arasında marka sadakati yaratmayı amaçlamaktadır. Yanı sıra işletme, yerel toplumlarda temiz enerji kullanımını teşvik etmek ve iklim değişikliğine karşı mücadele etmek için etkinlikler düzenlemekte ve bu anlayışla hareket eden işletmelerle işbirliği yapmaktadır. Sürdürülebilirlik reformlarına öncülük eden bir diğer gıda işletmesi olarak Barilla Grubu karşımıza çıkmaktadır. Bu gıda işletmesi, tedarik zincirini yerel tarım ürünlerinden oluşturmaya odaklanmaktadır. Bu amaçla İtalya’da yaklaşık 5 bin çiftlikle birlikte çalışmaktadır. Barilla Grubu 2019 sürdürülebilirlik raporunda, on yıllık bir çabanın sonucunda işletmenin su tüketimini % 21 ve karbon yayılımını ise % 30 oranında azalttığı yer almıştır. Bazı örneklerde ise işletmelerin, çevresel sorunlara dikkat çekmek için yiyecek ve içecek alanlarının ötesine geçtikleri görülmektedir. Gıda sektöründe faaliyet gösteren Tyson Foods, iklim değişikliği etkilerinin azaltılması, ekosistemin iyileştirilmesi, devam eden

evre sorunlarına karşı çözüm niteliğinde ekonomik girişimlerin araştırılması gibi konular üzerinde araştırma yapan ve kar amacı taşımayan bir kuruluş olan evre Savunma Fonu (E.D.F.) ile 2019 Haziran’da stratejik ortaklık kurduklarını duyurmuştur. İşletme bu ortaklık ile evre uzmanları ile çalışarak belli başlı ürünlerin verimliliğini arttıran ve evre üzerindeki olumsuz etkileri asgari düzeye indiren etkili tarım uygulamaları yaratmayı amaçlamıştır (Yehezkel & Ben-Moussa, 2019). Bu ve benzeri işletmelerin sayısının artması, sürdürülebilir inovasyon ve girişim kavramlarının gıda sektörü için giderek daha fazla anlam taşıdığını göstermektedir. Özellikle evre dostu işletme uygulamalarına artan tüketicisi talebi işletmeleri, evre korumaya olan bağılılıklarını göstermeye zorlamaktadır.

Son dönemlerde ülkemizde de doğıal dengenin korunması, üretici ve tüketicilere farkındalık kazandırılması amacıyla pek çok sosyal sorumluluk hareketine imza atılmıştır. Yeşil Nesil Restorancılık bunlardan biridir. Yeşil Nesil Restorancılık, Boğıazii niversitesi ve WWF-Türkiye işbirliğı ile oluşturulmuş Türkiye’ye özgü bir sertifika sistemidir. İstanbul’da pilot olarak seçilen restoranlarda uygulanmaya başlanan Yeşil Nesil Restoran Hareketi yiyecek içecek sektöründe bilinçli tüketim farkındalığıyla işletmelerdeki atık oranını azaltarak ve oluşun atığı da dönüştürerek enerji verimliliğı sağılamayı amaçlamaktadır (Şahingöz & Güleç, 2019). Bunun dışında biracılıкта su ve enerji tasarrufu sağılayan sürdürülebilir üretim yapmak, atık yağıları toplayarak evre kirliliğini önlemek ve bu yağıların biyodizel yapımından kullanılmasını sağılamak, gıda ambalaj atıklarının geri dönüşüme kazandırılması, bazı gıda işletmelerinde güneş enerjisini elektrik enerjisine eviren sistemlerin kurulması için projeler geliştirilmesi gibi evre dostu uygulamalara rastlamak mümkündür. Pınar A.ř. sürdürülebilirlik raporunda, ürün ambalajlarının % 98’inin geri kazanılabilir malzemelerden yapıldığı, enerji tasarrufunu sağılamak ve kirliliğın önüne geçmek amacıyla uyguladıkları projelerle su miktarını % 15,75 oranında azalttığı bilgilerine yer verilmiştir. Lipton firması ise sürdürülebilir çay tarımı projesi adı altında çay üreticilerine atık yönetimi, doğıal hayatı koruma, gübreleme gibi pek çok konuda eğıitim verdiğini ve Karadeniz Bölgesi’nde Katı Atık Toplama Projesi uyguladığını duyurmuştur (Güneş, Keskin, & Kıymaz, 2014). Bunların dışında Ankara özelinde restoranlara yönelik yapılan bir araştırmada restoranların genel olarak aydınlatma ve ısıtma-soğıutma işlemlerinde enerji tasarrufu yaptığı, su tasarrufuna yönelik sensörlü musluk kullandıkları, musluklara perlatör taktıkları, tasarruflu su amatr kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca gri su uygulaması, atık yağıların biriktirilmesi, yemekleri artan müşterilere paketleme teklif edilmesi, geri dönüşüm, mevsiminde gıda tercihi, yerel üreticilerden tedarik etme, “İyi Tarım Uygulaması” sertifikalı ürünlerin tercih edilmesi de işletmelerin benimsediğı diğeri evrecisi uygulamalar olarak sıralanmıştır (Yazıcıoğılu, zata, & Yarış, 2018). Ancak diğeri sektörlerde olduğı gibi gıda sektöründe de hem ulusal hem uluslararası düzeyde istenilen başarı sağılanamamıştır. Bazı işletmelerin yanıltıcı bilgiler

vermesi, fiyat yüksekliği, yeşil ürünlere yönelik bilgilere sınırlı erişim, sadece rekabet aracı olarak görülmesi, uygulamada aksaklıklar gibi nedenlerden dolayı arzu edilen sonuca ulaşmak mümkün olamamaktadır. Çevre dostu önlemler daha ziyade işletmelerin bireysel çabasıyla sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin çevresel algılarının yeterli düzeyde olmaması, bu alanda kaydedilecek ilerlemeleri yavaşlatmaktadır. Özellikle işletmelerde maliyet ve ekonomik kazanç hala ön planda tutulmaktadır.

2.5.4. Ulaştırma İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar

Turizm endüstrisinde faaliyet gösteren bir diğer önemli endüstri kolu ulaştırma dır. Turizm hareketlerinin temelde ulaştırma faaliyetlerine dayalı olmasından dolayı, turizmde ulaştırma işletmelerinin ayrı bir yeri vardır (Kozak, Kozak, & Kozak, 2017). Ulaşım, turizm endüstrisinde önemli bir faktördür. Öyle ki seyahat olgusunun ön koşuludur, çünkü turistlerin sürekli ikamet ettikleri yerden turizm destinasyonuna hareketini kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan ulaşım ve turizm arasında güçlü bir ilişki vardır ve biri olmadan diğeri meydana gelemez. Karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Tarihsel süreçte turizmin gelişimi göz önüne alındığında, bunun ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağılı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Böylece kitle turizm hareketleri ulusal ve uluslararası ölçekte mümkün hale gelmiştir. Ulaşım teknolojisindeki sıçrama, dünyanın turistik seyahatler anlamında nasıl daha ulaşılabilir bir hale geldiğini de açıklamaktadır. Dolayısıyla ulaşım turizm için önemli bir hizmet unsurudur ve bazı durumlarda (örneğin deniz yolculuğu, doğal manzaralı tren yolculuğu vb.) aslında turizm deneyiminin odak noktasını oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UN WTO)'ne göre çeşitli ulaşım şekilleri turizm hareketleri üzerinde etkilidir. Örneğin; uluslararası uçak yolculukları, uluslararası turist seyahatlerinin % 43'nü oluşturmaktadır. Kara ulaşımı, seyahatlerin % 42'sini; demiryoluyla yapılan yolculuklar, toplam yolculukların % 8'ini ve denizyolu ulaşımı ise toplam seyahatlerin % 7'sini kapsamaktadır (Page & Ge, 2009). Bu bilgilere bakıldığında turizmin boş zamanın yanı sıra ulaşım imkânlarının gelişmesinin doğal bir sonucu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Turizm sektöründe ulaşımın bu kadar önemli bir yer tutması, turizm-çevre ilişkisini de büyük ölçüde açıklamaktadır. Zira çevre-sürdürülebilirlik tartışmalarının temelini ulaşım oluşturmaktadır. Ulaşıma olan talebin artması ile birlikte ileri teknoloji yol ağı ve yüksek standartlı yollar hizmete girmiştir. Ancak bu gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak taşıt trafiği hacmi artmış, yoğun enerji tüketimi meydana gelmiş, seyahat sıklıkları artmış, seyahat mesafeleri uzamış ve daha da önemlisi fosil yakıtlar doğal çevre üzerinde onarılamaz hasarlar meydana getirmiştir (Katanalp, Yıldırım, Eren, & Uz, 2018). Dünya genelinde toplam sera gazı yayılımının yaklaşık % 24'ü ulaşım faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (Zengin & Akunal, 2017). Ulaşım faaliyetleri hava kirliliği, iklim değişikliği, gürültü kirliliği

üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Özellikle ulaşım sektöründe izlenen yanlış politikalar çevre ve insan sağlığını iyiden iyiye tehdit eder hale gelmiştir. Ulaşım araçları yarattığı sera gazı ile küresel bir tehdit oluşturmaktadır. Ulaşım sektörü dünyadaki toplam enerjinin yüzde 25'ini, petrolün ise yarısını kullanmaktadır. Bugünkü haliyle ulaşım sektörü, elektrik üretiminden sonra dünyadaki en büyük sera gazı kaynağıdır. Özellikle kentlerde artan taşıt trafiği talebini karşılamak amacıyla bilinçsizce yapılan yeni yollar, yol genişletmeleri, katlı kavşaklar ve tüneller kentlerin ve onları çevreleyen kırsal alanların giderek betonlaşmasına neden olurken, iklim değişikliği, hava kalitesinin düşmesi, gürültü kirliliği, su kalitesinin azalması, biyo-çeşitliliğin azalması ve toprak kirliliği gibi çevresel sorunlar boy göstermektedir. Ulaşım endüstrisine bağlı olarak her yıl bir baş milyon ton gaz atmosfere yayılmaktadır. Özellikle bu gazlardan bazıları ozon tabakasını tüketen en önemli etkenlerdendir (Akı, 2015). Ulaşım sektöründen kaynaklanan çevresel bozulmaların büyük boyutlara ulaşması 1980'lerden sonra sürdürülebilirlik ve "yeşil" kavramlarını ulaşım sektörü açısından önemli hale getirmiştir.

Ulaştırma sektöründe çevre dostu uygulamaların küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevre sorunlarını kontrol altına almakta önemli bir rol oynayacağı ve bu noktada teknolojinin vazgeçilmez olacağı öngörülmektedir. 9 Eylül Üniversitesi Lojistik Bölümü'nde yapılan bir araştırmanın sonuçları, çevresel düzenlemelerin katılık derecesi ve sektörün CO₂ salınım miktarının, ulaştırmada yenilikçi kapasitenin belirlenmesinde etkili olduğunu ortaya koymuştur (Tuna, 2018). Ayrıca dünyada ve Türkiye'de çevre sorunlarına karşı bilinç ve duyarlılığın artması, ulaşım sektöründe de "yeşil" uygulamalara yönelik yatırımları önemli hale getirmiştir. Bu kapsamda uluslararası dev şirketler, sivil toplum örgütleri ve çevre aktivistleri karbon verimliliğini arttırmaya yönelik dev adımlar atmıştır. 2000'li yıllarda çevre dostu ürün ve hizmetler üretilmiş ve geliştirilmiştir. Avrupa Birliği'nde de bu anlamda önemli adımlar atılmıştır. Avrupa Birliği ulaştırma politikalarının çevre merkezli olması ve deniz ulaşımının ön plana çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. 2050 yılı için ulaştırma alanında temel hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler arasında taşımacılıktan, özellikle havayolu taşımacılığından kaynaklanan emisyonlarda % 40'lık bir düşüş; karayolu taşımacılığından demiryolu taşımacılığına ya da diğer modlara % 50 oranında bir geçiş sağlanması yer almaktadır. Türkiye'de ise Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2020) ile oluşturulan yasal alt yapıyla sera gazlarının izlenmesi, doğrulanması ve raporlanması kapsamında Sera Gazı Emisyonları'nın Takibi Hakkında Yönetmelik 2012 yılında yayınlandı. Bu uygulama ile ulaşım sektöründe yeşil uygulamaların önünün açılması düşünülmüştür. Diğer taraftan elektrik ve diğer alternatif enerjilerle çalışan araçların ulaşım sektöründe yaygınlaşmasını sağlayarak (Soydan, 2015) ulaşım araçlarının çevre üzerindeki etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır.

Temel kaynakları petrol, mazot ve gaz olan ulaşım sektöründen kaynaklanan zehirli gaz salınımını ve çevreye verdiği zararı önlemek adına atılan adımlardan diğer bazıları karbon depolama-yakalama tekniklerinin kullanılması, karbon vergisi ve ticareti uygulamalarının getirilmesidir. Karbon depolama-yakalama, özellikle karbondioksit emisyonlarının azaltılmasında kayda değer bir potansiyele sahiptir. Söz konusu bu işlemin ulaşım sektörünün her alanında uygulanması halinde, dünya genelinde karbondioksit yayılımının üçte ikisinin azaltılması mümkün görülmektedir. Bununla birlikte ulaştırma alt yapısında bir dönüşüm yaratacağı düşünülen elektrik ve hidrojenin karbonsuzlaştırılmasını sağlayan merkezi planların uygulanması halinde ise ulaşım sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonlarının ciddi ölçüde azalacağı tahmin edilmektedir. Karbondioksitin azaltılmasında ve enerji tasarrufunun sağlanmasında bir diğer önemli araç karbon vergisidir. Bu vergi, her geçen gün atmosferdeki miktarı artan sera gazlarının yol açtığı küresel ısınma sorununa çözüm getirmeyi ve yakıt tüketiminin ortaya çıkardığı olumsuz dışsallıkları azaltmayı hedeflemektedir. 1990'lı yılların başlarında Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış olup ilk kez Finlandiya'da uygulanmıştır. Karbon ticareti ise karbon yayılımına üst sınır getirmeyi uygun gören teknik bir uygulamadır (Işık & Kılınç, 2014). Elbette etkili sonuçların alınabilmesi bu uygulamaların dünya genelinde kabul edilmesine ve eşit şartlarda uygulanmasına bağlıdır. Ulaştırma sistemlerinde enerji verimliliğinin sağlanması ve karbon-yoğun seyahatlerin azaltılmasının teşvik edilmesi de büyük önem taşımaktadır.

Gelişmiş ulaşım sistemlerinin beraberinde getirdiği olumsuz etkileri ortadan kaldırmak veya azaltmak amacıyla ortaya çıkan bir diğer kavram "Yeşil Liman/Eko Liman"dır. Dünya çapında deniz kirliliğinin % 15-20'sinin denizcilik faaliyetlerinden kaynaklandığı ve denizyolu taşımacılığının sera gazı salınımlarının en temel kaynaklarından biri olduğu göz önüne alındığında, bu alanda yapılacak olan çevreci uygulamalar daha büyük önem taşımaktadır. Zira liman faaliyetlerinden ortaya çıkan riskler hava kirliliği, yaşam alanlarının bozulması ya da yok olması, biyolojik türlerin zarar görmesi, atık kirliliği, petrol sızıntısı, toprak ve su kirliliği gibi çok sayıda çevresel soruna yol açmaktadır. Dolayısıyla bu durum limanlar açısından enerji yönetimi, atık yönetimi gibi kavramları önemli hale getirmiştir. Bu proje ile limanlara yönelik çevre politikalarının oluşturulması, entegre bir kalite yönetim sisteminin oluşturulması, etkin bir atık yönetimin sağlanması, yenilenebilir enerji projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması, operasyonlar sırasında çevreci araç ve ekipmanların kullanımının teşvik edilmesi, sera gazı ve emisyonlarının ölçümünün yapılması, ses kirliliğine karşı kontrol ve önlem alınması vb. amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak "Yeşil Liman" yaklaşımı ile çevresel duyarlılığın artırılması ve liman operasyonlarına yenilikçi teknolojilerle sürdürülebilir uygulamalar entegre edilmesi hedeflenmektedir. Dünya genelinde çok sayıda liman bu proje ile çevresel sürdürülebilirliğe önemli katkılar sağlamıştır. Bu proje Türkiye'de

de uygulama alanı bulmuş ve toplamda 17 liman bu sertifikayı almaya hak kazanmıştır. Bu limanlarda çok sayıda sürdürülebilir ve çevre dostu uygulama bulunmaktadır. Gemi emisyonlarının neden olduğu hava kirliliğini önlemek adına uygulanan cold ironing yöntemi, liman içi taşıyıcılarda dizel yakıt yerine LNG kullanmak, elektrik ihtiyacının bir bölümün solar panellerden sağlanması, hibrit teknoloji ile yakıt tüketiminin azaltılması ve karbondioksit salınımının düşürülmesi bu uygulamalardan bazılarıdır (Alnıpak & Yorulmaz, 2019). Benzeri uygulamaları geliştirilmesi ve uygulanmasıyla su kaynaklarının korunması mümkün olacaktır.

Ulaştırma sektöründeki en önemli diğer unsur havayolu ulaşımıdır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli' ne göre atmosfere yayılan karbondioksit miktarının % 2'si havayolu faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu oranın 2050 yılına kadar % 3'e ulaşması beklenmektedir. Havayolu taşımacılığının sera gazı salınımları, hava kirliliği, aşırı enerji tüketimi vb. olumsuz çevresel etkileri hükümetleri ve işletmeleri çözüm arayışına itmiştir. Sürdürülebilir havaalanı, sürdürülebilir ulaşım gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. ABD'de 1997'de Uluslararası Havacılık ve Çevre Merkezi (ICAE) gibi havaalanlarını hedefleyen uluslararası çevre programları geliştirilmiştir. Küresel ölçekte çevresel biyoetiğin şekillendiği ve öncelik kazandığı sürdürülebilir havaalanlarının inşaatı ve işletmesinin önemi vurgulanmıştır (Oto & Çobanoğlu, 2011). Bu doğrultuda çeşitli projeler geliştirilmiştir. Ülkemizde bu anlamda atılan adımlarda gecikmeler yaşanmışsa da Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin en önemli nedenlerinden biri olan karbon salınımının azaltılması amacıyla bir proje hayata geçirilmiştir. Bu da Yeşil Hava Yolu Projesi'dir. Bu proje kapsamında Türk havayolu işletmelerinin tükettikleri yakıt miktarı ve bu tüketim sonucunda oluşan karbondioksit emisyonunun düşürülmesi ve çevre bilinci oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) ve Avrupa Birliği'nin Hava Taşımacılığında Emisyon Azaltılması konusundaki çalışmalarına paralel olarak yürütülen bu proje ile iklim değişikliği ile mücadele kapsamında başarılı firmaların teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Tüketilen yakıt ve karbondioksit emisyon miktarını en çok azaltan havayolu şirketleri Yeşil Havayolu Logosu ile ödüllendirilmektedir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020).

Türkiye'nin en büyük sivil havayolu şirketi olan Türk Hava Yolları'nın havacılık sektöründen kaynaklanan çevresel etkilerin azaltılması için yeni teknolojiler geliştirdiğini ve uyguladığını görmek mümkündür. Bu yeni teknolojileri işletmenin hem uçuş hem de yer operasyonlarında uyguladığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda geliştirilen projelerden biri DCMS Projesi'dir. Bu proje ile kabin ekipleri tarafından doldurulması gereken formların elektronik ortama geçişi sağlanarak önemli ölçüde kâğıt tasarrufu sağlanmıştır. Çevresel etkilerin en aza indirilmesi konusunda dikkat edilen bir diğer husus yakıt tasarrufudur. THY, çevreci yakıt politikası kapsamında başlıca yakıt tasarrufu uygulamaları ile 2019 yılında

55.492 ton yakıt tasarrufu sağlamış ve 174.800 ton karbon emisyonu oluşumu önlemiştir. 2018 yılına göre % 0,55, 2008 yılına göre ise % 20 yakıt verimliliği elde edilmiştir. Bu tasarruf; Uçuş İşletmeleri Uygulamaları, Dispeç Uygulamaları, Teknik Bakım Uygulamaları ve Yer İşletme Uygulamaları ile sağlanmıştır. THY'nin uygulamaya koyduğu bir diğer proje de Yeşil Kuruluş Projesi'dir. Yeşil Havaalanı (Green Airport) projesi kapsamında THY 2018 yılında 'Yeşil Kuruluş Sertifikası' almaya hak kazanmıştır. İşletme ayrıca personelinin daha aktif rol almasını sağlamak, çalışanlarda çevre sorunları ve gaz emisyonları ile ilgili farkındalık oluşturmak amacıyla 2016 yılında Çevresel Farkındalık Eğitimi ve Sera Gazı Farkındalık Eğitimi hazırlamıştır. Genel konuların yanı sıra çevresel etkilere göre özel konulara da değinilerek "Uçuş Personeli Çevresel Farkındalık Eğitimi", "Kargo Personeli Çevresel Farkındalık Eğitimi", "Yönetici Çevresel Farkındalık Eğitimi" hazırlanmış ve 2017 yılında uzaktan eğitim şeklinde sunulmuştur. Katı ya da sıvı atıkların yönetimi konusunda da çeşitli iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. 2019 yılında Sıfır Atık Projesi kapsamında "Sıfır Atık Deklerasyonu"na taraf olmuştur. 2018 yılında geri dönüşüme gönderilen 258 ton ambalaj atığı 2019 yılında 174 tona düşürülmüştür. Doğaya büyük zarar veren plastik atık oluşumunu azaltmak amacıyla "ambalajlama-biyolojik parçalanma ve kompostlama ile geri kazanılabilir ambalaj özellikleri" standardına tam uyumlu ve doğaya karıştığında yok olan biyo-plastik poşet" kullanımına geçilmiştir. Çocuk yolcular için plastik oyuncaklar yerine "Orman Yönetim Konseyi (FSC)" sertifikalı orman ürünlerinden yapılan ahşap oyuncaklar" sunulmuştur. İşletme iklim değişikliği ile mücadelede aktif rol almaktadır. Uluslararası Havacılığa Yönelik Karbon Denkleştirme ve Azaltma Tasarısı (CORSA) kapsamında Emisyon İzleme Planı oluşturularak uluslararası uçuşlarda CO₂ emisyonu izlenmeye başladı. Diğer taraftan işletme, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasını ve doğal kaynakların korunmasını sağlamak amacıyla Carbon Disclosure Project (CDP) İklim Değişikliği Programı'na dâhil olmayı hedeflemektedir. İşletme ayrıca 2023 yılında teslim edilmesi beklenen yeni nesil uçaklar ile gürültü emisyonunu daha da aşağı çekmeyi planlamaktadır (Türk Hava Yolları, 2019). Türk Hava Yolları'nın kendi bünyesinde yürüttüğü projeler ya da uluslararası ortaklıklar ile gerçekleştirdiği çevre dostu uygulamalar ile hem Türkiye'de hem de dünyada önemli bir örnektir. İlgili havayolu işletmesinin her yıl yayımladıkları sürdürülebilirlik raporlarında detaylı olarak bu proje ve uygulamaları görmek mümkündür.

Sonuç olarak ulaşım sektöründe gerçekleştiren ya da gerçekleştirilecek olan sürdürülebilir projeler, planlamalar ve politikalar gelecek kuşakların yaşam kalitesi üzerinde etkili olacaktır. Genel olarak bakıldığında ulaşım hizmetlerinin çevre üzerinde önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Dünya üzerinde toplam karbondioksit emisyonunun % 23'ünün ulaşım sektöründen kaynaklandığı göz önüne alındığında alınacak tedbirler daha da önemli hale gelmektedir. Bu doğrultuda ulaşım sektöründe yer alan bütün işletmelerin büyüme

stratejilerinde çevreye yer vermesi bir gerekliliktir diyebiliriz. İşletme yönetimlerinin enerji verimliliği, atık yönetimi, iklim değişikliğiyle mücadele, biyo-çeşitliliğin ve vahşi yaşamın korunması, hava, su, toprak ve gürültü kirliliğinin vb. önlenmesi noktasında sorumluluk üstlenmeleri, çevresel sorunların asgari düzeye inmesinde ciddi katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla ulaşım sistemleri geliştirilirken taşımacılık ve altyapı sistemleri çevre ile bütünlük oluşturacak şekilde tasarlanmalıdır. Alternatif yakıt teknolojileri geliştirilmeli, özellikle gürültü kirliliğini önleyici teknolojik iyileştirmeler yapılmalıdır.

2.5.5. Rekreasyon İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar

Turizm ürününü oluşturan ve turizm sektörü içinde önemli bir yere sahip diğer işletme türü rekreasyon işletmeleridir. Rekreasyon işletmeleri, kişilerin boş zamanlarını değerlendirmek, eğlence-dinlenme ve tatmin dürtülerini karşılamak amacıyla katıldıkları etkinlikleri sunarlar. Rekreasyon işletmelerinin sunduğu faaliyetler doğal, sportif, kültürel ve eğlenceye yönelik verilerin karışımından meydana gelmektedir (Kozak, Kozak, & Kozak, 2017). Dolayısıyla bir destinasyonda rekreatif faaliyet imkanı sunan değerlerin varlığı, turizm için önemli bir çekicilik unsuru oluşturmaktadır. Temelde boş zaman değerlendirme şekli olan rekreasyon ve turizm, bu anlamda bir bütünlük oluşturmaktadır.

Rekreatif faaliyetler, turizmi geliştirme ve pazarlama stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki bu olayı ifade etmek amacıyla “Etkinlik Turizmi” kavramı kullanılmakta ve “turistik bir çekim unsuru yaratmak için etkinliklerin sistematik bir şekilde geliştirilmesi, planlanması, pazarlanması ve düzenlenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Rekreasyonel etkinlikler, turizm yöresinin veya bölgesinin tanıtımına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Yanı sıra rekreatif faaliyetler, bölge imajının yükseltilmesinde de önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (İskender, 2019). Rekreasyonel faaliyetler genel olarak açık alan faaliyetleri şeklinde yapılmakta olup büyük oranda doğa içerisinde gerçekleşmektedir. Herhangi bir yarış içerisine girmeden doğayı deneyimleme ve kendini iyi hissetme düşüncesi üzerinde temellendirilmektedir. Bir başka deyişle hem kentsel hem de kırsal bölgelerde doğal ve yeşil alanlara erişmek için açık alan faaliyetlerine katılım söz konusudur. Bu yüzden “Doğa-temelli Turizm” adı ile de anılmaktadır. Zira doğa temelli turizm doğal parklara, ormanlık alanlara, göllere ya da benzeri yerlere seyahat etmeyi, oralarda konaklamayı ve oralardaki doğal nitelikleri kullanarak çeşitli aktiviteler gerçekleştirmeyi sağlayan bir turizm türüdür. Bu noktada doğa temelli turizm ve rekreasyon kavramlarının tanımları birbirine çok yakındır ve çoğu zaman doğacı turistleri, amacı açık alan faaliyetlerine katılmak olan kişilerden ayırmak zor olmaktadır (Pouta, Neuvonen, & Sievänen, 2006). Dolayısıyla zaman içerisinde açık alan rekreasyon faaliyetleri birer turizm ürünü haline gelmekte ve giderek artan oranda paket turlar şeklinde sunulmaktadır.

Çevresel bir perspektiften bakıldığında bu tür sosyal trendler ve gelişmeler bir takım olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Özellikle buralara ulaşım araçlarıyla ve bir takım malzemelerle gidilmesi, gözle görülür çevresel etkiler yaratmaktadır. Diğer taraftan açık alan rekreasyon planlamaları, sürdürülebilirlik ilkelerine uymayan özellikler taşımaktadır. Açık alan rekreasyon ve çevrenin korunması konusuna yeterli öncelik verilmemektedir. Ayrıca aktivitelerin dağılımı ve düzenlenme şekli çevresel sorunlara davetiye çıkarmaktadır. Özellikle açık alan rekreasyonel aktiviteler doğal kaynakların kullanımını gerektirdiğinden, etkinliklerin boyutu ve yoğunluğu çevreyi olumsuz etkilemektedir. Örneğin gol sahalarının inşa edilmesi vahşi yaşam alanlarını tehlikeye atarken bölgenin doğal manzarasını da bozmaktadır. Çok sayıda ziyaretçinin konaklaması için yapılar inşa edilmesi, ısınma ve aydınlatma ihtiyaçlarının sağlanması, çok miktarda enerji kullanımını gerekli hale getirmekte ve sera gazı emisyonlarının artması ile sonuçlanmaktadır. Enerji tüketiminin en fazla yaşandığı alanlar sıralamasında geleneksel açık alan rekreasyon üçüncü sırada yer almaktadır. Doğal parklarda veya alanlarda ya da yakınlarında rekreatif faaliyetlerin ve gece konaklamaların artması, buralara yönelik ziyaret sayısını ve sıklığını arttırdığından, yaşam alanlarının ve biyo-çeşitliliğin yok olmasına neden olmaktadır. Arazi yarışları (off-road), doğa yürüyüşleri, oryantiring, kuş gözlemciliği, kır kayağı gibi doğal çevrede yapılan rekreasyonel faaliyetler, vahşi yaşam ve doğal bitki örtüsü üzerinde hasar meydana getirmektedir. Yeni aktivitelerin ortaya çıkarılması, yeni deneyimler için daha uzak mesafelere hatta ıssız bölgelere seyahatler yapılması yeni çevresel sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda rekreatif faaliyetler, atık madde oluşumuna ve atık kirliliğine neden olmaktadır. Bu da ekosistemleri olumsuz etkilemektedir. Turizm kapsamında gerçekleştirilen rekreatif faaliyetlerin çevre üzerindeki diğer olumsuz etkileri toprak kayması, savunmasız canlı türlerinin ve yaşam alanlarının zarar görmesi, doğal alanların yok olması ve değişen arazi kullanımı, seyahatlerden ve artan motorlu taşıtlardan kaynaklanan gürültü kirliliği, yapay kar üretimi, yakıt sızıntıları, deniz yolculuklarından kaynaklanan atık sular nedeniyle su kaynaklarının kirlenmesi şeklinde sıralanabilir (McCullough, Bergsgard, Collins, Muhar, & Tyrväinen, 2018). Dolayısıyla çevresel anlamda daha sürdürülebilir rekreasyon faaliyetlerinin planlanması ve uygulanması, yeni geliştirilecek olan rekreatif aktivitelerin çevresel etkilerinin hesaplanması önemli bir hale gelmiştir. Olumsuz etkileri minimize etmek ve sürdürülebilir faydaları en üst seviyeye çıkarmak için çeşitli stratejiler ve projeler geliştirilmiştir.

Doğal çevrede gerçekleştirilen rekreasyon faaliyetlerini çevre ile uyumlu düzenlemede kilit nokta, arazi kullanımı ve yapısal düzenlemelerdir. Bunların dışında yeterli ulaşım altyapısı, az etkili enerji çözümleri ve atık yönetim sistemleri gerekmektedir. Açık alan rekreasyon hizmetlerinin iyi düzenlenmesi ve planlanması, sürdürülebilir uygulamaların arttırılması, çevre dostu davranışların teşvik edilmesinde etkili olacaktır. Ayrıca doğal

çevrede taşıma kapasitesinin hesaplanması, deneyim kalitesi ve fiziksel çevre açısından bir denge kurulması büyük önem taşımaktadır (McCullough, Bergsgard, Collins, Muhar, & Tyrväinen, 2018). Bu öneme binaen rekreasyonel faaliyetlerin çevre üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik bir takım çevre dostu uygulamalar geliştirilmiştir. Bunlardan biri Çevresel Etki Değerlendirmesi'dir. Diğer taraftan doğrudan ve dolaylı olumsuz çevresel etkileri ortaya çıkarmak amacıyla ekolojik ve karbon ayak izi ölçümleri yapılmaktadır. Rekreasyonel ürünlerin ya da hizmetlerin çevresel etkilerini belirlemek ve önlemler almak amacıyla yapılan bir diğer uygulama Yaşam Döngüsü Analizi (LCA)'dır. Bu uygulama ile rekreasyon faaliyetlerinin potansiyel iklim değişikliği etkilerini ölçmek de mümkün hale gelmiştir (Dolf, et al., 2011). Arazilerde ve kent içindeki doğal parklarda motorlu araçlar yerine bisiklet kullanımının arttırılması da bu alanda yapılmış bir diğer çevre dostu uygulamadır. (McCullough, Bergsgard, Collins, Muhar, & Tyrväinen, 2018). Rekreasyon faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan çevresel etkileri minimize etmek için geliştirilen bir diğer projeler ve uygulamalar Yeşil Yıldız Uygulaması, Green Globe vb. şeklinde örneklendirilebilir.

Görüldüğü üzere rekreasyon ve turizm birbirini tamamlayan iki kavramdır. Turizm, rekreatif faaliyetler sayesinde çekicilik kazanmaktadır. Bu yüzden rekreasyon işletmeleri turizm sektöründe önemli bir konuma sahiptir. Ancak rekreasyonel faaliyetlerin artması ve birer kitlesel hareket haline dönüştürülmesi, çevresel sorunların boyutunu arttırmaktadır. Özellikle rekreatif faaliyetlerin ormanlık alanlarda, koruma altındaki ulusal parklarda ve kırsal bölgelerde gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz sonuçları daha ziyade doğal kaynaklar üzerinde meydana gelmektedir. Özellikle motorlu araçlarla yapılan aktiviteler ve bu aktiviteler katılan sayıları binleri aşan bireylerle doğal alanlarda ekolojik ayak izinin artması kaçınılmaz hale gelmektedir. Sadece karada değil, denizlerde yapılan rekreatif faaliyetler doğal kaynaklar üzerinde ciddi baskı oluşturmaktadır. Buna yönelik ulusal ve küresel ölçekte çevre dostu çeşitli uygulamalar, projeler, inovasyonlar ve yasalar yürürlüğe konulmuş olsa da günümüzde geline nokta yeterli kabul edilmemektedir. Dolayısıyla küresel ölçekte artan çevresel farkındalık, çevresel tutum ve davranışlara yönelik talebi karşılamak amacıyla rekreasyon işletmeleri ve faaliyet önderleri sürdürülebilir uygulamaları arttırmalı ve gelecekteki kuşakların kendi ihtiyacını karşılayabilme yeteneğine katkıda bulunmalıdır.

2.6. TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞI

Bugünün dünyasında turizm, hem en büyük hizmet sektörü, hem de en hızlı gelişen ekonomik faaliyetlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ticarete en hızlı gelişmelerin kaydedildiği turizm sektörünün temeli tüketime dayanmaktadır. Geçmişte

sadece zamanı olan ve mali açıdan gücü yetenlerin katıldığı lüks ve keyfi bir aktivite olan turizm, zaman içerisinde artan boş zaman, gelir ve hareket imkânlarının geliştirilmesi sayesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geniş kitlelerin katıldığı bir faaliyete dönüşmüştür. Böylece turizm, küçük bir grubun tekelinden çıkıp sayıları giderek artan insan kitleleri için yaşamın doğal bir parçası haline gelmiştir (Wall & Mathieson, 2006). Küreselleşme ile beraber daha fazla insan seyahat etmeye başlamış ve dünya genelinde yaygın bir turizm hareketi ortaya çıkmıştır. Dünya Turizm Örgütü 2019 yılında uluslararası turist hareketinin % 4 büyüyerek 1,5 milyara ulaştığını kaydetmiştir (World Tourism Organisation (WTO), 2020). Turist hareketlerinin artması, dünya nüfusunun önemli bir oranda turizm tüketicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Turizmin küresel gücünü temsil eden kitlesel turist hareketleri, kitlesel tüketim temeline dayanması açısından çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Ovalı, 2007). Bu noktada turizm, tüketim ve sürdürülebilirlik denklemi, önemli bir gündem ve araştırma konusu olmaktadır.

Yeni dünya düzeni ile birlikte gerçekleşen toplumsal dönüşüm, etkisini en çok çevresel alanda hissettirmiştir. Kaynak tüketiminin çarpıcı boyutlara ulaşmasıyla çevreci bir imaja bürünen bu dönüşüm, turizmin esas olayının tüketim ve öznesinin de tüketici olmasından dolayı turizm sektörünü de etkilemiş ve turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir ilkelerle ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir (Çalışkan, 2017). Nitekim tüketim, bir tür son bulma, bitirme, yok etme eylemidir. Tüketim, motivasyonel faktörlerin etkisiyle başlayan bir süreçtir ve tüketicilerin yerine getirdiği ya da getirmesi beklenen bir eylemdir. Bu noktada tüketilebilir turizm kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliği önemlidir. Zira tüketim ve tüketici kavramları birbiriyle olduğu kadar sürdürülebilirlik kavramıyla da yakından ilişkilidir. Dünya genelinde çevresel endişelerin artması ve sürdürülebilirlik kavramının ön plana çıkması, yeşil ve etik tüketim biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bilinçli tüketici, sürdürülebilir tüketim gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Mevcut kaynakların hem bugün hem de gelecekte kullanılabilmesi noktasında korumacı tüketici davranışı büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde sürdürülebilir bir turizm için kaynakların tasarruflu, etkin ve bilinçli kullanılmasında korumacı tüketim davranışı önemli bir rol oynar. Turizm kaynaklarının korunmasını hedefleyen bir tüketici davranışı, yaşam kaynaklarının uzun vadede korunmasına dikkat çeker (Şen-Demir, 2014). Bu bilgiye dayanarak çevreci bir turizm modelinde, sürdürülebilir tüketimin ya da tüketim davranışlarını daha sürdürülebilir bir biçime dönüştürmenin (Karalar & Kiracı, 2011) bir gereklilik olduğu söylenebilir. Dolayısıyla turizmde çevre dostu tüketim ve tüketici davranışları, sürdürülebilir turizm konusunun bütünlüğü açısından üzerinde durulması gereken noktalardır.

2.6.1. Sürdürülebilir Tüketim ve Turizm

Sürdürülebilir tüketim kavramı ilk kez, sürdürülemez tüketim kalıplarının küresel çevre sorunlarının başlıca nedenlerinden biri olarak ileri sürüldüğü 1992 Dünya Zirvesi'nde dünya gündemine girmiştir. Bu zirvede, gelişen dünyadaki aşırı tüketim kalıpları, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma için bir bariyer olarak görülmüştür. Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerdeki tüketim kalıplarının değişmesine ilişkin bir takım programlar geliştirilmiş ve turizm sektörü de bunlara dâhil edilmiştir. Zira dünyanın en hızlı büyüyen ekonomik sektörü olan turizm, ciddi ölçüde doğal kaynaklara bağımlıdır ve turizmin sürdürülebilir gelişimi de büyük ölçüde sürdürülebilir tüketimle ilişkilidir. Turizm sektörünün performansının sürekli gözden geçirilmesi ve optimumlaştırılması, turizmde büyüme sağlanırken doğal kaynak kullanımının artmasının önüne geçilmesi açısından önemlidir. Dahası turizmde sürdürülebilir tüketimin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi, turizmin olumlu çarpan etkilerinden faydalanma potansiyelini artırır ve turizmi, değişimin öznesi haline getirebilir (UNWTO, 2019). Turizm sektöründe ve politikalarında sürdürülebilir tüketimi teşvik eden uygulamalar sayesinde turizmin, sürdürülebilir kalkınmadaki payı artırılabilir. Sürdürülebilir tüketim anlayışı ile temel çekicilik unsuru olan çevrenin ömrü uzatılabilir, böylece turistik bir destinasyonun ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirliği sağlanabilir.

Sürdürülebilir tüketim, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin tüketim alanına yansımaları olarak ifade edilmektedir. Son yıllarda dünya genelinde, bilhassa gelişmiş ülkelerde, tüketimin sürekli artması, doğal kaynaklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve aşırı tüketimin çevresel etkileri sorgulanmaya başlamıştır. Mevcut tüketim alışkanlıklarının, çevre dostu tüketim davranışlarına dönüştürülmesi vurgulanmıştır. Özellikle hızlı nüfus artışı ve ekonomik gelişme ile birlikte artan tüketim oranının, doğrudan ya da dolaylı olarak doğal kaynakların/biyolojik çeşitliliğin azalması, küresel ısınma, sera gazı emisyonu gibi ciddi çevre sorunlarına katkı sağladığı doğrulanmıştır (Karalar & Kiracı, 2011). Sonuç olarak sürdürülebilir turizm ve kalkınma hedeflerinin başarıya ulaşılmasında, tüketim kalıplarının da değişmesi ve dönüşmesi hayati önem taşımaktadır.

Tüketim kalıplarının ve davranışlarının sürdürülebilirlik çatısı altında yer almasıyla birlikte sürdürülebilir tüketimle ilişkin çeşitli tanımlamalar ortaya konulmuştur. Bazı tanımlamalar sadece sürdürülebilir tüketimle yer verirken, bazılarında sürdürülebilir tüketim ve üretim aynı anda ele alınmıştır. Öyle ki çoğunlukla sürdürülebilir üretim ve tüketim eylemlerinin, sürdürülebilir tüketim çatısı altında birleştiği görülmektedir (McLaren, 2008). OECD sürdürülebilir tüketim kavramı üzerinde çalışırken, pazarlama stratejilerinin de önemini vurgulayarak bir tanım yapmıştır. Buna göre sürdürülebilir tüketim, hükümetlerin üreticileri daha eko-verimli ürünler ortaya çıkarmaya ve tüketicilere “yeşil” ürün seçenekleri

sunmaya teşvik etmesidir (OECD, 2008). Sürdürülebilir tüketim, sürdürülebilir kalkınma fikri üzerine inşa edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma fikri, istikrarlı ve devam eden bir ekonomik büyümenin gerekli olduğunu, bu büyümenin etkili bir çevre koruma ve doğal kaynakların sorumlu kullanımı düşüncesi ile uyumlu olması gerekliliğine dayanır. Sürdürülebilir tüketim de dünya ekosistemi sınırlarını dikkate alan, daha iyi bir yaşam kalitesi için bugün ve gelecekte herkesin istek ve ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik ve sosyal ilerleme şeklinde tanımlanmaktadır. Uygulamada sürdürülebilir tüketim, kirlenen öder ilkesi, karbon vergisi, kamu satın alma girişimleri, tüketici eğitim kampanyaları, gönüllü eko-etiketleme şemaları oluşturmak gibi bir dizi pazarlamaya dayalı önlemleri vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle sürdürülebilir tüketim, kaynak verimliliğinin artırılmasına; düşük enerjili aydınlatma, yakıt-verimli araçların kullanımı, çevreye zarar vermeden toprakta çözülebilen kimyasalların kullanımı vb. gibi “yeşil” ya da “etik” ürünlerin kullanımına odaklanmaktadır (Seyfang, 2005). Buna dayanarak sürdürülebilir tüketim, kelimenin tam anlamıyla üretilen malların daha verimli bir şekilde tüketilmesi ve satın alma kararlarında sosyal ve çevresel endişelerin göz önüne alınmasıdır. Bu tüketim kalıbı ile eko-verimliliğin desteklenmesi, pazarlama araçlarının tüketim kalıplarının değişmesi yönünde kullanılması, yaşam biçimlerinin dünyanın sınırlı kaynaklarına daha az bağımlı olacak şekilde değişmesi ve dünyanın taşıma kapasitesi ile daha uyumlu bir hale gelmesi gibi bir takım çözüm önerileri sunulmaktadır. Çevresel kaynakların turizm faaliyetleri için en önemli kaynak olduğu göz önüne alındığında, tüketim ve pazarlama alanındaki bu dönüşümün sürdürülebilir turizm için de hayati önem taşıdığı tartışılmaz bir gerçektir.

Sürdürülebilir tüketim, sürdürülebilir gelişmenin başarılmasında bir strateji olarak yükselmektedir. Tüketime çevresel etkilerini azaltmak amacıyla toplumun her kesiminden bireylerin davranışlarında değişime gidilmesini öngörmektedir. Son on beş yılda sürdürülebilir tüketim, uluslararası çevre gündeminin temel konusu haline gelmiştir (Seyfang, 2007). Farklı kurumlar bu kavrama farklı yorumlar getirmiştir. Tanımlar arasındaki farklılıklar, daha çok sürdürülebilir tüketime “farklı tüketmek mi?”, “sorumlu tüketmek mi?” yoksa “daha az tüketmek mi?” anlamlarına gelip gelmediğiyle ilgilidir. Bugün geline nokta, daha az tüketmekten ziyade farklı tüketimi teşvik eden tanım üzerinde fikir birliğine varıldığı görülmektedir. Daha sürdürülebilir ürünlerin üretilmesi ve satışı ile daha sürdürülebilir bir tüketime sağlanması hedeflenmektedir (Jackson & Michaelis, 2003). Turizm endüstrisinde de çevre dostu uygulamalar ve ürünler geliştirilerek sürdürülebilir tüketime, dolayısıyla da sürdürülebilir turizm gelişimine katkıda bulunulabilir. Son dönemlerde kitle turizmine karşıt olarak çıkan alternatif turizm türleri, sürdürülebilir tüketimi destekler niteliktedir. Sürdürülebilir bir tüketim anlayışı ile turistik destinasyonlardaki doğal ve kültürel kaynaklar bugünün kuşaklarına hizmet ederken, aynı zamanda gelecek kuşakların hakkı için de korunmaktadır.

Sürdürülebilir turizm gelişimi, hammadde ve enerjinin kendini yenileme ve absorbe etme kapasitesini aşmadan gerçekleştirilen turizm gelişim modelidir. Hizmet sektörü olarak adlandırılan turizmin gerçekte etkileri soyut değildir. Dolayısıyla ekolojik ayak izinin azaltılabilmesi için turizm, doğrusaldan ziyade döngüsel bir ekonomi modelinin parçası haline gelmelidir. Böylece turizm sektöründen kaynaklanan salınım ve katı atık miktarı azaltılabilir. Bu da sürdürülebilir tüketim ile mümkündür. Turizm alanında sürdürülebilir tüketimi teşvik eden iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi, kaynakları verimli bir şekilde kullanarak tüketim oranını azaltmaktır. Örneğin ekolojik verimlilik, iktisadi faaliyetlerde değer yaratma ile çevre kalitesi arasındaki bağı vurgulamaktadır. Bu yaklaşım geri dönüşüm, enerjinin daha etkili kullanımı, ekolojik inovasyon, emisyon azaltma gibi çevreci faaliyetlere odaklanır. Ayrıca yakıt verimli hava yolu taşıtları da örnek gösterilebilir. İkinci yaklaşım ise “yavaş tüketim” ile ifade edilebilir. Bu kavram içerisinde çevresel standartların bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte gelişimini, etik ve sorumlu turizm aracılığıyla etik tüketimin teşvik edilmesini ve yeni tüketim politikalarını barındırmaktadır. Bu yaklaşımları turizm plan ve politikalarına dâhil ederek, turizmin yeşil ekonomideki payı artırılabilir. Diğer taraftan turistik faaliyetlere katılan bireylerin seyahatlerinden doğan çevresel etkiler, sera gazı salınımları, enerji tüketimi ve çevresel hasar bakımından azaltılmış olacaktır. Ancak sürdürülebilir tüketimle ilişkin şu nokta unutulmamalıdır: Sürdürülebilir tüketim, insanların daha az tatile çıkması ya da daha az seyahat etmesi anlamına gelmemektedir. Aksine insanların daha yerel ölçekte, yüksek verimli ulaşım araçlarıyla seyahat etmesi ve/veya daha da önemlisi yaptığı seyahatten doğan çevresel etkileri azaltmak için daha fazla ödemeye gönüllü olmasıdır (Hall, 2009). Buna dayanarak, algılanan çevre sorunlarının turizm faaliyetlerine katılan bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını ve seyahat eğilimlerini etkileyip etkilemediği önemli bir araştırma sorusu olmaktadır. Bu bilgi aynı zamanda sürdürülebilir turizmde çevre dostu (sürdürülebilir) tutum ve davranışların önemini ön plana çıkarmakta, turistlerin bu yöndeki eğilimlerini gündeme getirmektedir. Nitekim bir araştırmaya göre (Veenhoven, 2008), atıklarla başa çıkma stratejileri ve çevre dostu ürün niş pazarında bir ilerleme kaydedildiyse de, tüketimin çevresel yükü artmaya devam etmektedir. Bunun altında yatan temel sebepler ise sürdürülebilir tüketimin evvela bireylerin kararlarına bağlı olması ve ekonomik kaygılar yaşayan karar vericilerin bu konuda yeterince istekli olmamasıdır.

2.6.2. Sürdürülebilir Turist Davranışı ve Belirleyici Faktörler

Çevresel sorunlara bir çözüm olarak geliştirilen sürdürülebilir kalkınmanın turizm sektörüne yansması olan sürdürülebilir turizm, turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini asgari düzeye indirecek biçimde yönetildiği bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir turizm,

sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada bir araç olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir turizm, ekonomik kalkınmanın devam etmesini sağlarken, aynı zamanda ekosistemin korunmasını hedeflemektedir. Sürdürülebilir turizmde ekolojik ilkeler, ekonomik kalkınma sürecinde önemli görülmektedir (Fennell, 2003). Çevrenin korunmasını ekonomik kalkınma planlarıyla birleştirmeyi hedefleyen sürdürülebilir turizm, tüketici tutum ve davranışlarının da bu yönde evrilmesine odaklanmaktadır. Çünkü sürdürülebilir turizmin gelişmesinde ve teşvik edilmesinde, tüketicilerde çevre duyarlılığının gelişmesi önemlidir. Nitekim kaynakların korunmasında yönetimler ve işletmeler sorumlu olduğu kadar, tüketiciler de dikkatli olmak durumundadır. Sürdürülebilir turizmde arz tarafı kadar talep tarafı da önemlidir. Turizmin çevre boyutu tüketiciler tarafından anlaşılmadığı, çevresel bilinç oluşmadığı ve gereklilikler yerine getirilmediği takdirde, turizm paydaşlarının bu yöndeki faaliyetleri, uyguladıkları programlar sonuçsuz kalacaktır (Şen-Demir, 2014). Bu nedenle turizm tüketicilerinin (turistlerin) bilinçlenmesi, çevre dostu tutum ve davranışlar geliştirmeleri ve turizm pazarına yön vermeleri önemlidir.

Turizm ölçeğinde ele alındığında sürdürülebilir tüketici, sürdürülebilir turisti; sürdürülebilir tüketici davranışı ise sürdürülebilir turist davranışını temsil etmektedir. Sürdürülebilir turist ve/veya sürdürülebilir turist davranışını anlamak için, öncelikle sürdürülebilir tüketici ve/veya tüketici davranışını kavramak önemlidir. Sürdürülebilir tüketici, “yeşil tüketici”, “çevre dostu tüketici”, “çevreye duyarlı tüketici”, “sorumlu tüketici” vb. kavramlarla ifade edilmektedir. Bu tüketici kitlesi, çevrenin korunmasında dikkatli ve hassastır. Bu tüketici kitlesi, satın alma güçleri sayesinde hem kendilerini hem de çevreyi korumayı hedeflemektedir. Bu bireyler, çevreye yönelik endişelerini ve sorumluluklarını satın alma davranışlarına yansıtarak çevre dostu ürünleri tercih etmektedirler. Toplumsal konulara daha duyarlı olan sürdürülebilir tüketiciler, satın alma kararlarında doğaya ve insanlığa yararlı olma ya da zararlı olmama kriterini ön planda tutmaktadır (Demir-Erbil & Babaoğlu, 2017). Sürdürülebilir tüketici davranışı, çevreyi olumlu yönden etkileyen ya da çevre üzerinde daha az olumsuz etki yaratan mal ve hizmetlerin satın alınması davranışdır (Mehmetoğlu, 2009). Sürdürülebilir tüketicilerin çevrenin korunmasına yönelik amacı, tatil ve seyahat deneyimlerinde de kendisini göstermektedir. Bu da sürdürülebilir turist davranışı olarak ifade edilmektedir. Sürdürülebilir turistler, tatil için gerçekleştirdikleri seyahatlerin ya da seyahat için tercih ettikleri ulaşım araçlarının çevreye zarar vermemesinin önemli olduğunu düşünmektedir. Bir başka deyişle çevreci tatil deneyimlerini önemli bulmaktadır. Bu yüzden faaliyetleri ve ürünleriyle çevre dostu olan konaklama işletmelerini tercih ederek, maliyetli olmasına karşın daha fazla ödeyerek, sürdürülebilir tüketim hareketine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir turist davranışı, sürdürülebilir kalkınma ve turizm ilkelerinin hedefine ulaşmasında önemli bir davranış biçimidir diyebiliriz. Zaman içerisinde

bu konuda farklı alanlarda çeşitli akademik araştırmalar yapılmış ve sürdürülebilir davranışı etkileyen bir dizi belirleyici faktörler ortaya konulmuştur. Bu faktörler iki alt başlık altında toplanmış ve açıklanmıştır.

2.6.2.1. Psikolojik ve Davranışsal Faktörler

Algı, inanç, tutum, normlar, davranışsal niyetler, isteklilik gibi psikolojik ve davranışsal faktörler bireyin sürdürülebilir davranışlarında önemli rol oynar.

Çevreye yönelik algı; çevre dostu tutum ve davranışların gelişmesinde etkili rol oynamıştır. Zaman içerisinde çok sayıda tüketici, satın alma davranışlarının pek çok ekolojik sorun üzerinde etkili olduğunun farkına varmıştır. Tüketiciler bu tehdit edici duruma, alışveriş yaparken çevresel sorunları düşünerek ve sadece çevreye uyumlu ürünler satın alarak karşılık vermiştir. Çevre dostu ürünlere daha fazla ödemeye istekli olan tüketici sayısı artmıştır. Sürdürülebilir tüketiciler, bu korumacı satın alma davranışı ile hem geleceklerini hem de dünya kaynaklarını koruyabileceklerine inanmaktadır (Laroche, Bergeron, & Barbaro-Forleo, 2001). Psikolojik ve davranışsal faktörlere bağlı olarak gelişen sorumlu tüketici davranışlarının yaygınlaşmasıyla birlikte turistler, çevre dostu ürün sunan, çeşitli çevre dostu etiketlere sahip olan ve bünyesinde enerji tasarruflu uygulamalara yer veren turizm işletmelerini tercih etme eğilimi göstermektedir. Çevre bilinci ve farkındalığı yüksek olan turistlerin, gitmek istedikleri destinasyonlara ilişkin sosyal, kültürel ve çevresel bilgi talebinde bulundukları görülmektedir (Şen-Demir, 2014). Bu turist grubu, gerçekleştirdikleri seyahatler ile çevreyi olumsuz yönde etkilememeyi arzulamakta ve işletmeleri de bu yönde etkilemeyi hedeflemektedir. Çevreye yönelik algı, akademik araştırmalarda Yeni Ekolojik Paradigma (Dunlap & Liere, 1978; Dunlap, vd., 2000) ölçeği ile ölçülmüştür.

Çevresel duyarlılık; çevresel sorunların dünya genelinde konuşulmaya başlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın bir araç olarak dünya gündemine girmesiyle beraber, tüketicileri psikolojik ve davranışsal açıdan etkilemeye başlamıştır. 1992 yılında 16 ayrı ülkede yürütülen bir araştırma, tüketicilerin yarısından fazlasının çevre sorunlarıyla ilgilendiğini ortaya koymuştur. 1994 yılında Avustralya'da gerçekleştirilen bir başka çalışma ise tüketicilerin yaklaşık % 85'inin çevresel sorunların artmasına bağlı olarak tutum ve davranışlarını değiştirdikleri saptanmıştır (Demir-Erbil & Babaoğlu, 2017). Artan çevresel duyarlılık ve sosyal sorumluluk ile sürdürülebilir tüketiciler ekonomik hayata yön vermeye çalışmaktadır. Sürdürülebilir tüketiciler, çevre dostu tutum ve davranışları ile yenilenebilir kaynakların kullanımını ve üretimin ekosistem ile daha uyumlu olarak gerçekleştirilmesini talep etmektedir. Son dönemlerde çevreye duyarlı tüketicilerin, bu taleplerini daha şiddetli bir şekilde dile getirdikleri görülmektedir (Karaca, 2013). Görüldüğü üzere sürdürülebilir tüketim

ile insan ve toplum için sosyal, ekonomik ve kültürel sürdürülebilirlik; doğal kaynaklar açısından ise ekolojik sürdürülebilirlik amaçlanmaktadır (Demir-Erbil & Babaoğlu, 2017).

Çevresel kaygı düzeyi; psikolojik faktörlerin tutum ve davranış üzerindeki önemi üzerinde duran bir araştırma (Bei & Simpson, 1995), çevre ile ilgili konuların ön planda tutulmasının ve öneminin vurgulanmasının, tüketicilerin çevre dostu tutum ve davranışlarını güdülediğini ileri sürmüştür. Turizm ve seyahat ölçeğinde ele alınan ilk çalışmalardan biri sayılabilecek bir başka akademik çalışma (Chan, 1996), çevresel kaygı düzeyi ile çevre dostu satın alma davranışı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Aynı yıl yapılmış bir başka bilimsel çalışmanın (Roberts, 1996) sonuçları, bu çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Ödeme istekliliği; sürdürülebilir tüketici davranışının belirleyici psikolojik faktörlerini ortaya koymaya çalışan bir araştırmada (Lee & Holden, 1999) bilinçli çevre davranışını temsilen “ödeme istekliliği” bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, çevre davranışı, başkalarına karşı empati ve güven gibi faktörler ile çevre dostu çabalar ve girişimlere yönelik ödeme istekliliği arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bir başka benzer çalışmada (Laroche, Bergeron, & Barbaro-Forleo, 2001) ise araştırmacılar çevre dostu/yeşil ürünler için daha fazla ödemeye istekli olan bireyleri sınıflandırmıştır. Çeşitli istatistiksel analizler kullanılarak ilgili katılımcılar psikolojik ve davranışsal açıdan incelenmiştir. İlgili katılımcı grup, bugünün ekolojik sorunlarının şiddetli olduğunu, şirketlerin bu anlamda sorumlu hareket etmediklerini, çevre lehinde davranışlar geliştirmenin önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu kişilerin, bireysel değerler bakımından daha kolektivist bir bakış açısına sahip oldukları ve herhangi bir ürün satın alırken ekolojik sorunları göz önünde bulundurdıkları ifade edilmiştir.

Çevre bilgisi; sürdürülebilir turizm ve turist davranışı alanında yapılmış, örneklemi İngiliz turizm tüketicilerinin oluşturduğu bir araştırmada (Miller, 2003) katılımcılara çevre dostu günlük tüketim ya da tatil ürünlerine ilişkin bir dizi soru yöneltilmiştir. Sonuçlar, katılımcıların yaklaşık % 30'unun daima gitmeye niyetlendikleri destinasyonları çevresel açıdan incelediklerini; ancak çevre bilgisinin, katılımcıların sadece % 15'inin tatil tercihini etkilediğini ortaya koymuştur. Turizm ölçeğinde sürdürülebilir tüketimi inceleyen sınırlı sayıdaki bir diğer çalışma (Dolnicar, 2004), sürdürülebilir turistleri ele almıştır. 3,575 turistin katıldığı anket çalışmasında turistler “sürdürülebilir” ve “sürdürülebilir olmayan” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Sürdürülebilir turistler, “tatildeyken çevrenin temiz tutulması çabaları sizin için önemlidir” ifadesine güçlü bir şekilde katıldıklarını belirtirken, diğerleri bu ifadeye katılmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yapılan analizlerde, sürdürülebilir turistlerin diğerlerine nazaran kişi başı daha çok para harcadıkları, daha fazla geceledikleri saptanmıştır.

Turizmde çevresel değerler (doğa-merkezli ve insan-merkezli) ile tutum arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar (Fairweather, Maslin, & Simmons, 2005), bir takım çevresel değerlere göre katılımcıları iki temel sınıfta gruplandırmıştır: ekoloji merkezci ve kararsız olanlar. İlk gruptakiler çevreye karşı daha sağduyulu davranışlar; diğerleri ise daha karmaşık davranışlar sergilemiştir. İlk gruptakiler, seyahat ettikleri çevreye karşı endişe duyduklarını, ekoetiketlerin gerekli olduğuna inandıklarını ve çevre dostu sembolleri olan konaklama işletmelerini tercih ettiklerini, dolayısıyla gerçekleştirdikleri seyahatlerin çevreye daha az zarar verdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca seyahat ederken çevresel değerlerin göz ardı edilmesi fikrine de karşı olduklarını belirtmişlerdir. Ancak diğer taraftan hangi turist davranışlarının “sürdürülebilir” kabul edileceği ve gerçekte çevre dostu turistlerin kim olduğu mevzusunun yeterince anlaşılmadığını ileri süren bir araştırma (Dolnicar, Crouch, & Long, 2008), turizm alanında yapılmış teorik ve ampirik çevre dostu davranış çalışmaları ile diğer disiplinlerde yapılmış çalışmaları karşılaştırmıştır. Sonuçlar, çevre dostu turistlerin ele alınma biçimleri arasında bir tutarsızlık olduğunu ve hatta çalışmanın gerçekten çevre dostu turistlerle ilgili olup olmadığı konusunda bir ikilem oluşturduğunu göstermiştir. Araştırmacılar, bu durumun ise böyle hassas bir konuya ilişkin bilgi birikimi kalitesini düşürebileceğini ifade etmiştir. Çevre dostu turistler konusunun yeterince anlaşılmadığını savunan yazarlar, çevre dostu turist tipolojilerinin daha kapsamlı ve güvenilir bir şekilde araştırılması konusunda gelecek çalışmalara önerilerde bulunmuştur.

Öznel normlar; sürdürülebilir tüketim ve turist davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda psikolojik ve davranışsal faktörler olarak öznel normlar ön plana çıkan diğer bir önemli değişkendir (Doran & Larsen, 2016; Han, Hsu, & Sheu, 2010). Öznel normlar, bir davranışın benimsenmesi ve sergilenmesi aşamasında hissedilen sosyal baskı olarak tanımlanmaktadır. Öznel normlar, insan davranışlarını birkaç yönden etkileyebilir ve düzenleyebilir (Kallgren, Reno, & Cialdini, 2000). Bireyler öznel normlar ile etrafında önemli olduğunu düşündükleri kişilerin fikirlerini davranışlarına yansıtmaya çalışır (Han, Hsu, & Sheu, 2010). Örneğin, turistik bir destinasyonu ziyaret eden kişiler, çevrenin kirlenmesine yol açacak davranışlarının, önemsedikleri gruplar tarafından hoş karşılanmayacağını düşünerek daha dikkatli davranabilirler. Dolayısıyla algılanan sosyal baskı, davranışsal niyetlerin ya da gerçek davranışların şekillenmesinde, çevre dostu davranışlarda bulunma istekliliğinin hissedilmesinde temel belirleyici olabilmektedir (Doran & Larsen, 2016). Bu açıdan, sürdürülebilir davranış üzerinde önemli bir psikolojik faktördür.

Davranışsal inanç; sürdürülebilir turist davranışını etkileyen faktörler arasında yer alan diğer bir değişken, davranışsal inançtır. Davranışsal inanç, bir davranışın sonuçlarının sağlayacağı faydaya yönelik algıdır. Bir başka deyişle, ortaya çıkacak sonuçların öneminin değerlendirilmesidir. Örneklemini turistlerin oluşturduğu bir çalışmada, turistlerin yeşil otelleri

tercih etme davranışları üzerinde önemli etkisi olduğu ortaya konulmuştur (Han, Hsu, & Sheu, 2010). Bu sonuçlar davranışsal inancın, çevrenin korunmasına yönelik tatil davranışlarının oluşmasında etkili bir psikolojik ve davranışsal strateji olduğu ifade edilebilir.

2.6.2.2. Demografik Faktörler

Sürdürülebilir davranış çalışmalarında, davranışları belirleyen faktörler olarak demografik özellikler de üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda sürdürülebilir davranış üzerinde sosyo-demografik faktörlerin etkili olduğu ortaya konulmuştur. Chan (1996), yaş ve eğitim ile çevreci davranışlar arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, gelir düzeyi ile çevreye yaklaşım arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirtmiştir. Roberts (1996)'ın çalışması bu sonuçları doğrulamış, ek olarak cinsiyetin de önemli bir faktör olduğunu ve kadın katılımcıların daha çok bilinçli çevre davranışı sergilediğini ortaya koymuştur. Daha önce de bahsi geçen bir başka çalışmada (Laroche, Bergeron, & Barbaro-Forleo, 2001) katılımcılar demografik açıdan incelenmiş, Sonuçlar bu tüketici grubunun daha çok kadınlardan oluştuğunu, evli ve en az bir çocuk sahibi olduklarını ortaya koymuştur. Çalışmalarında katılımcıları demografik açıdan da inceleyen Fairweather, Maslin ve Simmons (2005) çevre dostu davranışların katılımcıların milliyetlerine, gelir ve eğitim düzeylerine göre değişiklik gösterdiğini belirlemiştir. Bu sonuçlar, sürdürülebilir turist davranışının özelliklerini anlamak açısından önemlidir. Sürdürülebilir tüketim davranışını ele alan bir başka çalışma (Bulut, Çımrın, & Doğan, 2017) cinsiyet ve jenerasyon ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki analiz etmiştir. Çıkan sonuç, X kuşağı ve önceki kuşağın (baby boomers) gereksiz tüketim davranışlarından büyük ölçüde kaçındığını ortaya koymuştur. Cinsiyet ve sürdürülebilir tüketim davranışı ilişkisini de ele alan çalışma, kadınların bu konuda ön plana çıktığını ortaya koymuştur. Kadınların, ürünleri yeniden kullanma bakımından daha yüksek eğilim gösterdikleri görülmüştür. Yeşil otellerde kalma niyeti ile yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve yeniden deneyimleme değişkenleri arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışma (Hun vd., 2011) sadece kadınların ve yeniden deneyimleyen katılımcıların yeşil otelleri tercih etmeye meyilli olduklarını ortaya koymuştur. ABD'de yürütülen bir çalışmada (Tasci A. D., 2017) cinsiyet ve eğitim düzeyi ile sürdürülebilirlik değerlendirme talebi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yakın zamanda yapılan bir araştırmada (Tasci, Fyall, & Woosnam, 2021) sürdürülebilir tüketicilerin etik görüşlere sahip oldukları, daha çok kadınlardan oluştukları, daha liberal oldukları, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik konusunda daha hassas oldukları, kitle turizmine karşı alternatif turizm türlerini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere demografik faktörlerin sürdürülebilir davranış üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır.

Sürdürülebilir davranış ile ilgili olarak ekolojik literatürde üzerinde en çok durulan konular, önem ve zorluk olarak belirlenmiştir. Çevreye yönelik algılanan önem, bireyin çevresel bozulmalara karşı duyduğu endişelerin boyutunu ifade eder. Bir başka ifadeyle tüketicinin, çevreyle uyumlu davranışları bir bütün olarak hem kendileri hem de toplum için önemli bir şey olarak görüp görmedikleridir. Zorluk ise bireyin gerçek anlamda çevreye uygun bir şekilde davranmasının zor olduğunu düşünmesi durumudur. Örneğin tüketiciler, çevre korumacı davranışların uzun vadede toplum için faydalı olduğunu düşünebilir; ancak kişisel olarak bunun zor olduğunu düşünebilir. Yani çevreyi korumak amacıyla yürütülen faaliyetlerin ve yeşil ekonominin ne kadar önemli olduğu kabul edilse de, bu durum doğrudan bilinçli çevre davranışı ile sonuçlanmayabilir. Çünkü çevre dostu ürünlerin maliyeti, aktivitelerin uygulanmasındaki zorluklar gibi faktörler, davranışlar üzerinde daha fazla etkili olabilmektedir. Bir diğer önemli nokta, pek çok insan çevresel kaygılar taşıyabilir, fakat çevrenin korunmasını hükümetin ya da özel şirketlerin sorumluluğu olarak görebilir. Ancak yine de çevresel koşulların giderek kötüleştiğine ve gezegenimizin ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğuna inanan bireylerin, diğerlerine göre sürdürülebilir davranışlar geliştirmeleri ihtimali daha yüksektir (Laroche, Bergeron, & Barbaro-Forleo, 2001). Nitekim toplumsal bilinç düzeyi yüksek tüketicilerin, çevre kirliliğini önlemek adına bir şeyler yapabileceklerine dair inançları güçlüdür ve satın alma davranışlarının sosyal etkileri üzerinde düşünmeleri muhtemeldir.

Turizmde sürdürülebilir tüketim ve tüketici davranışlarına ilişkin tartışmalar, henüz yeterli düzeyde değildir. Turizm ölçeğinde bakıldığında, daha sürdürülebilir tüketici tercihlerine imkân sağlayan çabaların, hala başlangıç düzeyinde olduğu görülmektedir. Çevre dostu seyahat alternatiflerine ilişkin girişimler, pek çok ülkede çevre dostu konaklama işletmeleri, sürdürülebilir turizm programları, bazı hava yolu şirketlerinin karbondioksit salınımını kompanse etmek için alıcılarına ağaç dikme sertifikası imkânı sunan “*Seyahat için Ağaç (Trees for Travel)*” isimli uçak biletleri satması gibi bir takım faaliyetlerle sınırlıdır. Ekolojik modernizasyonda turizmdeki bu yavaş ilerleyiş, tüketim alanının sürdürülebilirliği destekleyen değişimlere dirençli olmasıyla açıklanmaktadır. Tatil yapma veya diğer turizm faaliyetlerine katılma, daha çok alışkanlıklarla ilgili olarak değerlendirilmekte ve daha çok yeni finansal şartlara bağlı olarak değişim göstermektedir (Martens & Spaargaren, 2005). Dolayısıyla Şen-Demir (2014)’in de ifade ettiği gibi sektörün ve kurumların çabaları ile karşılaştırıldığında, tüketicilerin sürdürülebilir tüketim ve yaşam tarzıyla daha az ilgili oldukları sonucuna varılmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir turist davranışları alanında daha fazla çalışma yapılmasını önemli hale getirmektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere hem sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin hem de sürdürülebilir turizm etkilerinin başarıya ulaşmasında tüketicilerin rolü büyük önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALGILANAN ÇEVRE SORUNLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİST DAVRANIŞINA ETKİSİ

3.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Avcı-toplayıcı ve tarım toplumlarında, kendini doğanın önemli bir parçası olarak kabul eden insan davranışı, Sanayi Devrimi'nden sonra doğaya hükmetme ve doğal kaynakları sömürme yönünde evrilmiştir. Artan sanayileşme, teknolojik gelişmeler, nüfus, kentleşme gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan çevre sorunları, 1960'lı yıllardan sonra dünya gündeminde önemli yer tutmaya başlamıştır. İlk kez 1962 yılında kaleme alınan ve çevresel sorunları ele alan Sessiz Bahar (Rachel Louise Carson) adlı eser, Batı dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. 1970'li yılların başlarında uluslararası alanda çevre üzerindeki baskının azaltılmasına, ekonomik büyümenin sınırlandırılmasına, ekonomik büyüme ile çevresel kaynaklar arasındaki ilişkiye dikkat çekmek amacıyla çok sayıda adım atılmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı ortaya atılmış, takip eden yıllarda yaygınlık kazanarak çevre ve kalkınma konferanslarının ana temasını oluşturmuştur. Ekonomik sektörler için sürdürülebilir gelişme ilkeleri belirlenmiş ve bu ilkelerin, ülkelerin kalkınma politikalarında yer alması için çeşitli sözleşmeler yapılmıştır. Turizm de sürdürülebilir gelişme takip etmesi gereken ekonomik bir sektör olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Bugünün dünyasında turizm, hem en büyük hem de en hızlı büyüyen hızlı büyüyen hizmet sektörlerinden biridir. Turizm, bir lüks ve gönüllü yapılan bir aktivitedir. Çok boyutlu yapısıyla turizm, ekonomik ve sosyal etkileriyle olduğu kadar çevresel etkileriyle de çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Nitekim turizm ve çevre birbirinden ayrı düşünülemez. Turizm ve çevre, birbirini karşılıklı olarak büyük ölçüde etkiler. Turizm bir taraftan çevre sorunlarının en büyük kaynaklarından biriyken, diğer taraftan çevre sorunlarının sonuçlarının en büyük kurbanıdır. Zira turizm, varlığını büyük ölçüde çevreye borçludur ve gelecekte varlığını sürdürmesi, çevrenin korunmasına ve sürdürülebilirliğine bağlıdır. Bu durum dünya genelinde turizm paydaşlarını ciddi önlemler almaya itmiştir. Turizm işletmeleri sera gazı salınımlarının azaltılması, enerji tasarrufu, karbon azalımı, geri dönüşüm, katı atık miktarının azaltılması, su kaynaklarının korunması, çevre dostu turizm ürünlerinin üretilmesi, çevre dostu inovasyonların yapılması, çevre korumacı teknolojilerin kullanımı gibi çok sayıda çevre dostu proje ve uygulama hayata geçirilmiştir. Turizmin çevre üzerindeki etkilerinin azaltılmasında ilgili proje ve uygulamaların etkileri ve önemi, pek çok akademisyen için önemli bir bilimsel araştırma konusu olmuştur. Fakat turizmin arz yönü kadar, talep yönünün de olduğu unutulmamalıdır. Turizmin talep yönünü turistler, bir başka ifadeyle turizm

tüketicileri oluşturur. Turizmin çevre üzerindeki etkilerinin asgari düzeye indirilmesinde turizm paydaşlarının aldığı önlemler kadar turistlerin çevre yönündeki algıları, bilgileri, farkındalıkları, tutum/davranışların çevreyi korumacı yönde değişmesi ve yaygınlaşması da aynı ölçüde önemlidir. Bir başka deyişle, turizmin doğal çevreye ve iklim değişikliğine olumsuz katkılarına ilişkin turistlerin algısı, seyahatleri esnasında bu duruma tutum ve davranışsal açıdan nasıl tepki verdikleri büyük önem taşımaktadır. Turistlerin değişen seyahat motivasyonları gibi, seyahat tutum ve davranışları da birbirinden farklıdır. Diğer taraftan turizmin uzun vadede sürdürülebilir gelişiminde, sorumlu turizm davranışının önemli olduğu göz önüne alındığında turistlerin, turizmin iklim değişikliği ve çevre sorunları üzerindeki etkilerine ilişkin algıları ve sürdürülebilir turizm davranışlarının belirlenmesi önemli hale gelmektedir.

Çevre sorunlarına yönelik algı (tutum/yaklaşım) ile çevre sorunlarının azaltılmasında sürdürülebilir tüketici (turist) davranışlarının rolünün önemine istinaden bu tez çalışması, turistlerin çevre sorunlarına yönelik algıları ile sürdürülebilir davranışları arasındaki ilişki ve etkileşimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çevreye yönelik tutum ve sürdürülebilir turist davranışı pek çok araştırmaya konu olmuştur (Bei&Simpson,1995; Minton&Rose, 1997; Formica&Uysal, 2001; Laroche&Bergeron&Barbaro-Forleo, 2001; Dolnicar, 2004; Fairweather, Maslin&Simmons, 2005; Lee&Moscardo, 2005; Amelung, 2006; Dolnicar, Crouch&Long, 2008; Hall, 2009; Mehmetoğlu, 2009; Çalışkan, 2017; Qiao & Gao, 2017; İpar, 2018). Juvar ve Dolnicar (2016) yılında sürdürülebilir turist davranışına yönelik yapılan araştırmalara ilişkin bibliyometrik bir çalışma yapmış ve yapılmış çalışmalarda sürdürülebilir turist davranışının “davranışsal niyet” ya da “daha fazla ödeme istekliliği” ile temsil edildiğini; gerçek davranışların (actual behaviors) ise merkezi odak noktasına alınmadığını ortaya koymuştur. Oysa davranış bilimlerinde davranışsal niyetler veya isteklilik, gerçek davranışların ön koşulu olsa da her zaman için gerçek davranışa dönüşmediği ortaya konulmuş bir gerçektir. Juvar ve Dolnicar (2016) çalışmalarında fiili davranış (eyleme dönüşmüş) temsil eden Sürdürülebilir Çevresel Tatil Davranışı Ölçeği’ni geliştirmiş; bu ölçeğin farklı ve etkili değişkenler ile çalışılarak sürdürülebilir turist davranışı tanımının ve sınırlarının belirlenmesine katkı sunulmasını önermiştir. Bu öneriden hareketle tez çalışması, çevreye yönelik algının, sürdürülebilir turist tatil davranışı üzerindeki etkisini; bu etkileşimde öznel normların, davranışsal inançların ve yeşil ürün satın alma davranışının aracı etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Tez araştırmasının, bu amaç doğrultusunda özgün bir sonuç ortaya koyması beklenmektedir. Bu tez çalışması ile alanyazındaki turizm, çevre ve sürdürülebilir turist davranışı ilişkisine dair araştırmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir.

3.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bir araştırmanın, yürütülmesi ve bir sonuca bağlanması için kapsamının oluşturulması, yani sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Konunun sınırlandırılması ilkesi, incelenen konuyu başka konulardan ayırt eden özelliklerin belirtilmesine dayanır ve yanlış genellemeler yapmanın önüne geçer (Saruhan & Özdemirci, 2016). Bir araştırmanın kapsamı, araştırmanın neyi ele aldığı, neyi incelemek istediği ve/veya bir konuyu hangi açılardan ele aldığı, araştırmanın hedef kitle, araştırmanın sınırları gibi öğelerden oluşmaktadır. Elde edilen bulguların hangi sınırlar dâhilinde yorumlanacağı da araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Nitekim bir araştırma ele aldığı olay ya da oldu ile ilgili genel bir kanıya varmak istese bile belli başlı sınırlılıklara tabidir. Araştırmanın kapsamının belirlenmesi ile geniş çalışma alanlarının daraltılarak araştırmacıların ve okuyucuların araştırma konusuna odaklanmaları sağlanır. “Kapsam” ve “sınırlılık” kavramları birbirine yakın anlamlı olmaları nedeniyle Türk akademisyenleri arasında kavramlardan ikisinden biri tercih edilmektedir (Baltacı, 2020). Bir bilimsel araştırmanın kapsamı, aynı zamanda sınırlılıkları hakkında ipucu verir. Bu bilgiler ışığında, tez çalışmasında “kapsam” sözcüğünün kullanılması uygun görülmüş ve başlık bu şekilde atılmıştır.

Bu tez çalışmasında çevre sorunları ve sürdürülebilir tüketici davranışı konuları, turizm ölçeğinde ele alınmıştır. Dolayısıyla doğal çevre sorunlarına yönelik algı, sadece turizm tüketicileri açısından ölçülmüştür. Bir başka deyişle araştırmanın kapsamı, uluslararası turizm faaliyetlerine katılanlar ve onların olumsuz çevresel etkileri azaltmaya yönelik davranışları ile sınırlıdır. Tez çalışması kapsamında ulaşılması amaçlanan hedef kitle ise Türkiye’ye gelen uluslararası turistler şeklinde sınırlandırılmıştır. Katılımcıların uluslararası turist statüsünde olmaları, araştırma için yeterli görülmüştür. Ziyaret ettikleri turistik bölgeler ya da tercih ettikleri turizm türleri araştırmanın kapsamına alınmamıştır.

3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bir bilimsel araştırmada en önemli nokta, araştırma sürecinin tüm aşamalarını barındıran yöntemdir. Bilimsel bir araştırmadan akla dayalı, nesnel ve güvenilir bilgi edinebilmek için bilimsel bir yöntem kullanılır (Saruhan & Özdemirci, 2016). Bilimsel bir araştırmanın yöntem bölümünde, çalışmanın yapılış amacı açıklanır. Araştırmanın problemini çözmek için seçilen araştırma deseni, araştırmada kullanılan ölçme araçları, toplanan verilerin nasıl analiz edildiği gibi bilgiler yer alır. Okuyucular, yöntem bölümünde verilen bilgilere bakarak araştırmayı daha kolay bir biçimde değerlendirebilir, ileride benzer çalışmalar için bir ipucu edinebilirler. Bir araştırmada yöntem bölümünün detaylı olarak ele alınması, sonraki dönemlerde araştırma sonuçlarının yeniden üretilebilir nitelikte olduğunu

ve araştırmanın bilimsel bir değer taşıdığını gösterir (Baltacı, 2020). Bu açıdan araştırma yöntemi, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Bu tez çalışmasında, bilimsel araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Keşifsel, tanımlayıcı ya da açıklayıcı araştırmalar yapılırken nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılır. Söz konusu tez, açıklayıcı (hipotez içeren) araştırma türlerine bir örnektir. Açıklayıcı araştırmalar, bir durum ya da olguyla ilgili değişkenler arasındaki ilişki ya da gruplar arası farklılıkları incelemeye yönelik araştırmalardır. Açıklayıcı araştırmalarda evrenle ilgili çeşitli genellemelere ve neden sonuç ilişkisine yer verilir (Saruhan & Özdemirci, 2016). Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan veri toplama yöntemidir. Bunda uygulanma kolaylığı, işlevselliği ve bilimsel kabul görmesi (Saruhan & Özdemirci, 2016) etkili olmuştur.

Araştırmadaki konumlarına göre genel anlamda doğal çevre sorunlarına yönelik algı, bağımsız değişken; sürdürülebilir turist tatil davranışı ise bağımlı değişkendir. Öznel normlar, davranışsal inanç ve yeşil ürün satın alma davranışı aracı değişkenler olarak kullanılmıştır. Ankette turistlerin genel olarak çevre sorunlarına ilişkin algıları (tutum/yaklaşım) Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEPS) ile ölçülmüştür. Bu ölçek ilk kez Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra Dunlap, vd. (1992) tarafından revize edilmiş ve bildiri olarak sunulmuştur. Son olarak Dunlap, Van Liere, Mertig ve Jones (2000) tarafından orijinal halinin birkaç yönden geliştirilmesi amacıyla yeniden oluşturulmuştur. Ölçeğin son hali, 15 ifadeden oluşmaktadır (5=kesinlikle katılıyorum, 1=kesinlikle katılmıyorum). Ölçek, ekolojik sorunlara yönelik yaklaşımı temsil etme gücü açısından oldukça yüksek bulunmuş, pek çok araştırmacı tarafından farklı hedef kitleleri için kullanılmıştır (Uysal, vd., 1994; Stern vd., 1995; Furman, 1998; Chung ve Poon; 2001; Formica ve Uysal, 2001; Fairweather, Maslin ve Simmons, 2005). Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEPS), genel çevresel kaygıları ölçmede iyi test edilmiş ve yazılı olarak desteklenmiş olduğu için bu çalışmada kullanılması uygun görülmüştür. Sürdürülebilir turist davranışı, Juvan ve Dolnicar (2016)'dan alınan ve toplamda 7 ifadeden oluşan sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeği ile ölçülmüştür (5=daima, 1=asla). Ölçekte sürdürülebilir turist davranışı karbon dengesi için mali destek, ulaşım aracı tercihi, çevresel sürdürülebilir konaklama ve turizm tedarikçi tercihi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmada aracı değişken olarak kullanılan öznel normlar, literatürde bir davranışı sergileme ya da sergilememe aşamasında algılanan baskı olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle bireylerin kendilerine yakın gördüğü/önemsedikleri insanların düşüncelerini kendilerine rehber edinmesi, kararlarını bu insanların fikirlerine göre almalarıdır. Bu insanların fikirlerine göre ne yapıp ne yapamamaları gerektiğine yönelik bireylerin taşıdığı inanç olarak ifade edilmektedir. Kısacası kişinin, etrafında önemli olduğunu düşündüğü kişilerin fikirlerini davranışlarına yansıtması, yansıtmaya çalışmasıdır (Doran ve

Larsen, 2016). Öznel normlar ölçeği Doran ve Larsen (2016) tarafından yapılan bir araştırmadan alınmıştır (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum). Ölçekte toplam 5 ifade yer almaktadır. Aracı değişkenlerden davranışsal inançlar, bir davranışın sonuçlarına yönelik algı olarak tanımlanmaktadır. Kişinin, bir davranışı sergilemesi halinde ortaya çıkacak sonuçların önemini değerlendirmesidir (Han, Hsu, & Sheu, 2010). Ölçek, Han, Hsu ve Sheu (2010) tarafından yapılan bir araştırmadan alınmıştır (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum). Ölçek, toplamda altı ifadeden oluşmaktadır. Aracı değişkenlerden sonuncusu olan yeşil ürün satın alma davranışı ölçeği, Higham, Carr, & Gale (2001) tarafından yapılan bir çalışmadan alınmıştır (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum). Ölçekte dört ifade yer almaktadır. Kullanılan ölçekler, geçerlilik ve güvenirlik kat sayıları kabul edilen değerlerde olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ölçekler sadece İngilizce dilinde uygulanmıştır. Anket formunda ayrıca sosyal demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.4. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Bir çalışmada evren, araştırma bulgularının genellendiği ve içerisinden araştırma örnekleminin seçildiği büyük gruba ifade etmektedir. Ortak özellikler taşıyan her bir öge, evren içerisinde yer alır. Araştırmacı için ulaşılması kolay ve örneklemini seçebileceği ögelerin yer aldığı evren, araştırma evreni olarak tanımlanır (Gürbüz & Şahin, 2018). Araştırma evrenini temsil edebilecek kapasiteye sahip ve belli başlı kurallara göre saptanan, evrenin herhangi bir alt grubuna ise örneklem denir. Üzerinde çalışılan evrenden örneklem seçme işlemine de örnekleme denir (Karagöz, 2019). Araştırmanın niteliği açısından örnekleme sürecinin doğru adımlarla gerçekleştirilmesi önemlidir. Evrenin tanımlanması, örneklem büyüklüğünün tespit edilmesi ve uygun örneklem tekniğinin seçilmesi, geçerli ve güvenilir veriler elde etme açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tez çalışmasının evreni, Türkiye'ye gelen yabancı turistlerden oluşmaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı göz önüne alındığında bu rakamın, son bir yılda yaşanan Covid-19 pandemi olayı dışında yirmi beş milyonun üstünde (2015-2019) olduğu görülmektedir. Beş yılın genel bir ortalaması alındığında bu rakam bir milyonun üstünde bir rakam olmaktadır. Evrene dayanarak örneklem büyüklüğünün tespit edilmesinde, istatistiksel analiz kaynakları bazı öneriler sunmaktadır. Buna göre, yapılan araştırmada çoklu değişken analizi (faktör analizi, çoklu regresyon, yapısal eşitlik modellemesi vs.) yapılacak ise bu analizlerin gerektirdiği özel koşullar göz önüne alınmalıdır. Örneğin araştırmada açıklayıcı faktör analizi yapılacak ise örneklem büyüklüğünün en az 200 olması yeterli görülmektedir. Ayrıca bu tür analizlerde ankette yer alan ifade sayısının 10 katı kadar bir örneklem ile çalışılması da tavsiye edilmektedir. Ölçeklerin güvenirlik testleri yapılırken araştırmacı

madde çıkarımlarında faktör yükü olarak 0,3 kuralını esas alıyorsa, örneklemin asgari 300 olması önerilmektedir. Yapısal eşitlik modellemesinin yapılacağı araştırmalarda verilerin normal dağılım göstermesi koşuluyla örneklem büyüklüğü 200 olarak kabul edilmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018). Yine istatistiksel analiz kaynaklarına göre evrenin 100 bin, 1 milyon ya da 10 milyon olduğu araştırmalarda kabul edilen asgari örneklem büyüklüğü 384 olarak kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014; Karagöz, 2019). Bu tez çalışması için kullanılan ankette toplam 37 ifadenin yer aldığı, ifadelerin faktör yükü için 0,3 kuralının baz alındığı, regresyon analizi ve yapısal eşitlik modellemesinin yapılacağı, evren büyüklüğünün 1 milyonun üzerinde olduğu göz önüne alındığında, örneklem büyüklüğü için 384 rakamı baz alınmıştır. Araştırmadan güvenilir sonuçlar elde edilmesi için 400 deneğe ulaşılması hedeflenmiştir. Evreni temsil edecek birimlerin seçiminde, bir başka deyişle örnekleme tekniği olarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme kullanılmıştır. Olasılığa dayalı olmayan (resadüfi olmayan) örnekleme yöntemleri arasında kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu örnekleme yönteminde ankete katılan herkes örneğe dahil edilir ve en kolay ulaşılan denek, ideal denek olarak kabul edilir (Gürbüz & Şahin, 2018; Karagöz, 2019). Ankete katılması istenen yabancı turistler, rastgele seçilmiştir.

Tez araştırmasının anketi 1 Haziran-26 Temmuz tarihleri arasında, Adıyaman (Güneydoğu Anadolu turu), Antalya (Alanya, Kaş, Lara, Manavgat'ta turistlerin yoğun rastlandığı alanlarda), Kocaeli (Marmara turu), İzmir (Çeşme, Urla, Eski Foça turistik açık alanlar ve otel), İstanbul (Tarihi Yarımada/oteller), Mersin (otel ve kültürel tur) ve Muğla (Marmaris ve Bodrum'da otel ve yoğun turistik noktalar) illerinde yabancı turistlere uygulanmıştır. Anket, online ve yüz yüze olmak üzere iki yolla uygulanmıştır. Online anketler, turistlerin kendi talepleri üzerine gerçekleştirilmiştir. Online anket formu, turistlere mail ve sosyal medya üzerinden ulaştırılmıştır. Yeterli vakti olmayan turistler, online anket formunun verdikleri mail adresine gönderilmesini talep etmiştir. Bazı turistler ise sosyal medya hesaplarından ekleyerek kendilerine linkin buradan ulaştırılmasını tercih etmiştir. Yüz yüze olan anketler ise turistik alanlardan toplanmıştır. Her bir anket için ortalama 10 dk süre harcanmıştır. Uygulanma aşamasında, illerden birbirine yakın oranlarda anket toplanmasına özen gösterilmiştir. İlgili tarihler arasında 65'i online, 375'i ise yüz yüze olmak üzere toplamda 440 kullanılabılır veri toplanmıştır.

3.5. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLER

Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir turist davranışına etkisini konu alan bu tez çalışması, Ajzen tarafından 1985 yılında ortaya atılan planlı davranış teorisine dayanmaktadır. Buna göre tutum, inanç, algılar, davranışsal niyetler ile fiili davranışlar (eyleme dönüşmüş) arasında bir ilişki bulunmaktadır (Ajzen, 1991). Bu alanda yapılmış bir

çalışmada (Qiao & Gao, 2017) turizm tüketicilerinin genel çevre sorunlarına yönelik tutumu, enerji tasarrufu ve karbon azaltımı davranışının önemli bir ön göstergesi çıkmıştır. Bir başka çalışma turizm faaliyetlerine katılan bireylerin çevreye yönelik tutumları ile eko-etiketli ürünlere yönelik davranışları arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Buna göre, çevre merkezci grup ile çevre merkezci grubun eko-etikete yönelik sorulan sorulara verdikleri yanıt arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır (Fairweather, Maslin, & Simmons, 2005). Sürdürülebilir turist davranışını konu alan bir başka araştırmada turistlerin ekoturizm deneyimi ile çevresel tutum ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Buna göre turistlerin çevreye yönelik tutumları ve daha fazla ödeme isteklilikleri ile çevre dostu konaklama işletmelerini ve tur operatörlerini tercih etme kararları arasında anlamlı bir ilişki ortaya konulmuştur (Lee & Moscardo, 2005). Turizmden kaynaklanan karbon ayakizi ve iklim değişikliği sorunları üzerinde duran bir başka araştırma, turistlerin turizm ve iklim değişikliği arasındaki ilişkiye yönelik farkındalıkları ile çevresel etkileri azaltmak amacıyla tatil davranışlarını değiştirme istekleri arasındaki ilişkiyi ölçmüştür. Araştırmanın sonuçları, düzenli olarak seyahatlere katılan turistlerin küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlarının farkında oldukları, ancak davranışlarını değiştirme konusunda çok istekli olmadıkları ortaya çıkmıştır (Mckercher, Prideaux, Cheung, & Law, 2010). Planlı davranış teorisi ve bu teoriye dayandırılarak yapılan bahsi geçen çalışmaların sonuçlarına ve dayanarak, çevreye yönelik algının ilgili değişkenler üzerindeki ilişkisine dayanan kuramsal araştırma modeli ve hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₁: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir turist davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Çevre sorunlarına yönelik algının, öznel normlar üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Çevre sorunlarına yönelik algının yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

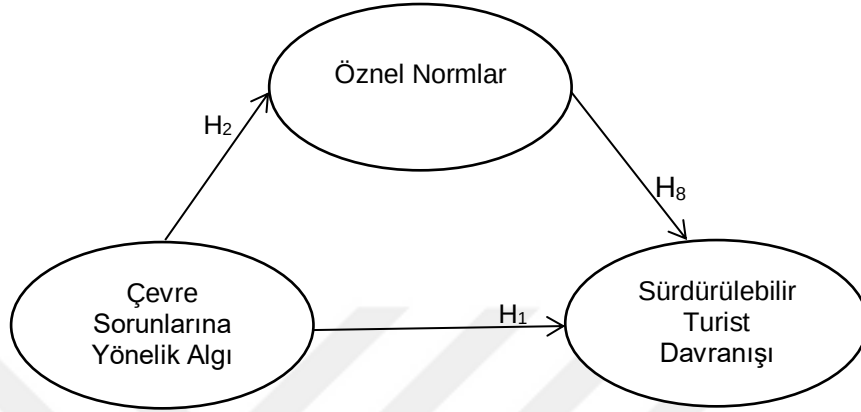
H₄: Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inançlar üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Çevre sorunlarına yönelik algının bağımlı değişkenler üzerindeki etkisinin yanı sıra öznel normların yeşil ürün satın alma ve davranışsal inanç üzerindeki; davranışsal inançların yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi de analize değer görülmüş ve aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur. Zira öznel normlar ve davranışsal inançlardan bahsederken, davranışları yönlendirme ve belirlemede etkili olduklarına değinilmişti. Bu değişkenler arasındaki etkiye ilişkin hipotezlere de yer verilmiştir. Bu değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik hipotezler model üzerinde yer almasa da hipotezlere ilişkin modeller, şekil ve tablolar üzerinde verilerin analizi kısmında bakılabilir.

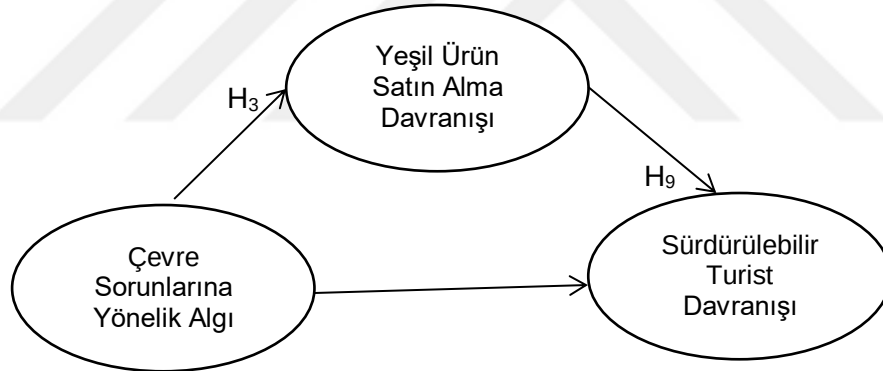
H₅: Özne normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₆: Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

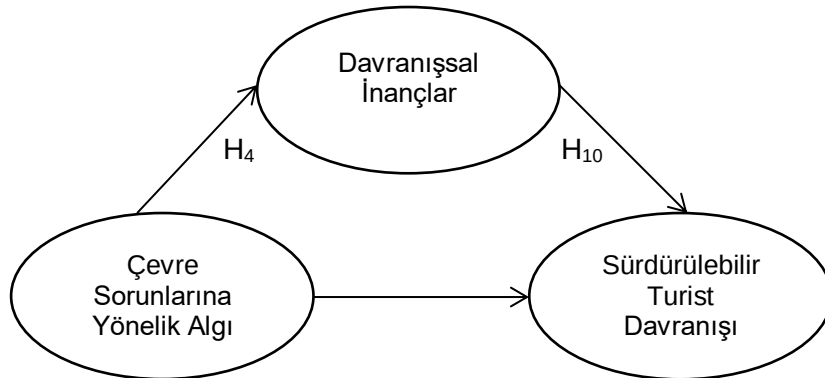
H₇: Özne normların, davranışsal inançlar üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Şekil 3. 1: Araştırma Modeli 1

Şekil 3. 2: Araştırma Modeli 2

Şekil 3. 3: Araştırma Modeli 3

Turistlerin yeşil otel tercihlerini konu alan bir başka araştırmada davranışsal niyetleri etkileyen faktörler belirlenmiş ve çevre dostu aktivitelerin aracı rolü araştırılmıştır. Bu araştırmada öznel normlar, yeşil otellere yönelik tutum ve algılanan davranışsal kontrol değişkenleri davranışsal niyetin belirleyicileri olarak ele alınmış; inanç yapılarını etkileyip etkilemedikleri analiz edilmiştir. İlgili değişkenlerin yeşil otellerde kalma niyeti ve birbirleriyle olan ilişkisine bakılmıştır. İlgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak çevre dostu aktivitelerin herhangi bir aracılık rolü üstlenmediği ortaya çıkmıştır (Han, Hsu, & Sheu, 2010). Davranışsal niyet ya da isteklilik durumunun aksine turistlerin gerçek davranışlarına odaklanan Juvan ve Dolnicar (2016), sürdürülebilir turist tatil davranışı ölçeğini geliştirmiş, sosyal istenirlik değişkeni ile arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Çalışmanın sonunda bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve turistlerin gerçek davranışlarını temsil eden sürdürülebilir turist tatil davranışının farklı değişkenler ile çalışılması önerilmiştir. Diğer taraftan daha önceki çalışmalarda algı ile fiili davranışlar arasında aracı değişken konusunun ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar dikkate alınarak öznel normlar, yeşil ürün satın alma davranışı ve davranışsal inanç, çevre algısı ile sürdürülebilir davranış aracında aracı rolleri bakımından incelenmesi uygun görülmüştür. Görüldüğü üzere bu tez çalışmasında üç aracı değişken bulunmaktadır. Her bir aracı değişken bağımsız olarak modellenmiştir. Her bir kuramsal model 3 ayrı şekil üzerinde gösterilmiş ve aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₈:Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir turist davranışı üzerindeki etkisinde öznel normların aracı rolü vardır.

H₉: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir turist davranışı üzerindeki etkisinde yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü vardır.

H₁₀: Çevre sorunlarına yönelik algının, yönelik algının sürdürülebilir turist davranışı üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rolü vardır.

Hipotezlerin araştırma modeline uygun olarak geliştirilmesinden sonra verilerin analizi aşamasına geçilmiştir. Uygun analiz yöntemleri ile toplanan veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

3.6. VERİLERİN ANALİZİ

Sahadan elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk aşamada katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik ifadelerin frekans analizi yapılmış ve aşağıda iki ayrı tablo üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 3. 1: Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Kadın	214	48,6
	Erkek	226	51,4
Yaş	18-25	177	40,2
	26-33	159	36,1
	34-40	39	8,9
	40 üstü	65	14,8
Medeni Hal	Bekar	320	72,7
	Evli	102	23,2
	Boşanmış	18	4,1
Eğitim Düzeyi	Ortaokul ya da altı	5	1,1
	Lise ya da teknik lise	55	12,5
	Yüksekokul veya lisans	243	55,2
	Yüksek lisans ve/veya doktora	137	31,1
Aylık Gelir	1.000 \$ altı	207	47,0
	1.000 – 5.000 \$ arası	187	42,5
	5.000 \$ üstü	46	10,5
Bir yıl içerisinde ne sıklıkta seyahat edersiniz?	1 kere	137	31,1
	2 – 5 kez	232	52,7
	5'ten fazla	71	16,1
Kaç çocuğunuz var?	Çocuğum yok	368	83,6
	Tek çocuk	32	7,3
	2 çocuk	26	5,9
	3 çocuk	14	3,2
	3 çocuktan fazla	-	-
Toplam		440	100,0

Araştırmaya katılanlar sosyo-demografik özelliklerine göre incelendiğinde, katılımcıların %48,6'sının kadın, %51,4'ünün erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde %40,2'sinin 18-25 yaş aralığında, %36,1'inin 26-33 yaş aralığında, %8,9'unun 34-40 yaş aralığında ve %14,8'inin 40 yaş üstü olduğu görülmektedir. Medeni duruma ait dağılımlar incelendiğinde, katılımcıların %72,7'inin bekâr, %23,2'sinin evli ve %4,1'inin ise diğer seçenekte yar aldığı görülmektedir (Bu kısımda “eşinden ayrı yaşıyor” seçeneğini sadece 4 kişi işaretlediğinden bu 4 kişi, bekâr sayısına eklenmiştir). Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, %1,1'inin ortaokul ve altı, %12,5'inin lise ya da teknik okul, %55,2'sinin yüksekokul ya da lisans ve %31,2'sinin yüksek lisans ve üstü olduğu görülmektedir. Aylık gelir dağılımları incelendiğinde, katılımcıların %47'sinin 1000\$ altı, %42,5'inin 1000-5000\$ arası ve

%10,5'inin 5000\$ üstü bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir yılda seyahat etme sıklıkları incelendiğinde, %31,1'inin 1 kere, %52,7'sinin 2-5 arası ve %16,2'sinin 5'ten fazla seyahat ettiği görülmektedir. Katılımcılar sahip oldukları çocuk sayısı bakımından incelendiğinde, %83,6'sının çocuk sahibi olmadığı, %7,3'ünün bir, %5,9'unun iki ve %3,2'sinin üç çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Ankette ayrıca katılımcılardan ulus bilgisi istenmiştir. 440 katılımcının toplamda 97 ulusa ait oldukları tespit edilmiş ve her ulus bir rakam ile temsil edilmiştir. Katılımcıların uluslarına ait frekans bilgileri Tablo 3,2'de gösterilmiştir.

Tablo 3. 2: Katılımcıların uluslarına göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Afgan	12	2,7	2,7	2,7
Alman	16	3,6	3,6	6,3
Amerikalı	20	4,5	4,5	10,8
Arjantinli	2	,5	,5	11,3
Arnavut	7	1,6	1,6	12,9
Avustralyalı	7	1,6	1,6	14,5
Azerbaycanlı	12	2,7	2,7	17,2
Belaruslu	4	,9	,9	18,1
Belçikalı	3	,7	,7	18,8
Bulgar	2	,5	,5	19,3
Bolivyalı	1	,2	,2	19,5
Bosna Hersekli	2	,5	,5	20,0
Brezilyalı	5	1,1	1,1	21,1
Cezayirli	6	1,4	1,4	22,5
Çek Cumhuriyeti	4	,9	,9	23,4
Çinli	2	,5	,5	23,9
Danimarkalı	1	,2	,2	24,1
Dominik Cumhuriyeti	1	,2	,2	24,3
Ermeni	1	,2	,2	24,5
Endonezyalı	8	1,8	1,8	26,3
Etiyopyalı	3	,7	,7	27,0
Faslı	6	1,4	1,4	28,4
Fildişi Kıyılı	3	,7	,7	29,1
Filipinli	2	,4	,4	29,5
Filistinli	1	,2	,2	29,7
Fransız	6	1,4	1,4	31,1
Gambialı	1	,2	,2	31,3
Ganalı	3	,7	,7	32,0
Gine Bissau Cumhuriyeti	1	,2	,2	32,2
Güney Afrikalı	2	,5	,5	32,7
Gürcistanlı	4	,9	,9	33,6
Haitili	1	,2	,2	33,8
Hicazlı	1	,2	,2	34,0
Hintli	5	1,1	1,1	35,1
Hollandalı	10	2,2	2,2	37,3

İraklı	6	1,4	1,4	38,7
İngiliz	33	7,5	7,5	46,2
İranlı	14	3,2	3,2	49,4
İspanyol	11	2,5	2,5	51,9
İsveçli	2	,5	,5	52,4
İtalyan	9	2,0	2,0	54,4
Japon	4	,9	,9	55,3
Kamerunlu	2	,5	,5	55,8
Kanadalı	4	,9	,9	56,7
Katarlı	1	,2	,2	56,9
Kazakistanlı	6	1,4	1,4	58,3
Kenyalı	1	,2	,2	58,5
Kolombiyalı	3	,7	,7	59,2
Komor Adalı	1	,2	,2	59,4
Kongolu	3	,7	,7	60,1
Kosovalı	6	1,4	1,4	61,4
Kosta Rikalı	1	,2	,2	61,6
Letonyalı	2	,5	,5	62,1
Litvanyalı	2	,5	,5	62,6
Lübnanlı	2	,5	,5	63,1
Macar	5	1,1	1,1	64,2
Makedon	3	,7	,7	64,9
Malezyalı	5	1,1	1,1	66,0
Meksikalı	2	,5	,5	66,5
Mısırlı	7	1,6	1,6	68,1
Mozambikli	1	,2	,2	68,3
Nepalli	2	,5	,5	68,8
Nijeryalı	9	2,0	2,0	70,8
Özbekistanlı	1	,2	,2	71,0
Pakistanlı	24	5,5	5,5	76,5
Perulu	2	,5	,5	77,0
Polonyalı	14	3,2	3,2	80,2
Portekizli	3	,7	,7	80,9
Romanyalı	10	2,3	2,3	83,2
Rus	13	3,0	3,0	86,2
Senegalli	1	,2	,2	86,4
Sırp	2	,5	,5	86,9
Slovakyalı	2	,5	,5	87,4
Somalili	1	,2	,2	87,6
Suriyeli	3	,7	,7	88,3
Tacikistanlı	1	,2	,2	88,5
Tatar	1	,2	,2	88,7
Taylandlı	3	,7	,7	89,4
Tayvanlı	1	,2	,2	89,6
Togo Cumhuriyeti	3	,7	,7	90,3
Tunuslu	1	,2	,2	90,5
Türk	6	1,4	1,4	91,9
Türkmenistanlı	1	,2	,2	92,1
Ugandalı	1	,2	,2	92,3
Ukraynalı	13	3,0	3,0	95,3

Uygur	2	,5	,5	95,8
Ürdünlü	6	1,4	1,4	97,2
Venezuelalı	2	,5	,5	97,5
Vietnamlı	1	,2	,2	97,7
Yeni Zelandalı	3	,7	,7	98,4
Yunanistanlı	6	1,4	1,4	99,8
Zimbabveli	1	,2	,2	100
Total	440	100,0	100,0	

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizleri tamamlandıktan sonra ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla “Güvenilirlik Analizi”, yapı geçerliliğini test etmek için “Açıklayıcı Faktör Analizi” ve Amos programı kullanılarak “Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA)” yapılmıştır. Kurulan model doğrultusunda yol analizleri ve aracılık rolü analiz edilmiştir. YEM ’in yapılabilmesi için veri setinin çok değişkenli normal dağılımı sağlaması gerekmektedir (Byrne, 2001). Bu noktadan hareketle çok değişkenli uç değerler Mahalanobis uzaklık değerleri ile incelenmiştir. Sıfıra yakın veya negatif değerli gözlemlerin bulunduğu çok değişkenli ve yüksek hacimli veri setlerinde aykırı değerlerin tespiti için gözlemler arası ilişkiye dayalı Mahalanobis ölçütü önerilmektedir (Richard Arnold Johnson, 2002). Aykırı değerler, hata varyansının değerini arttırdığından istatistiksel testlerin güçleri üzerinde de etkili olmaktadır (Esen & Timor, 2019). Bu nedenle istatistiksel testlerden önce aykırı değerler incelenmiş ve veri setlerinde mevcut olup olmadığına bakılmıştır. Aykırı-uç değerlerin varlığı Mahalanobis yöntemiyle tespit edilmiş ve bu değerler veri setinden çıkartılarak çoklu normallik kriteri sağlanmıştır. Kullanılan verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Normal dağılıma uygunluk Q-Q Plot çizimi ile incelenebilir. Ayrıca, kullanılan verilerin normal dağılım göstermesi çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olmasına bağlıdır (Karagöz, 2019). Bu bilgiler ışığında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulamalı faktör analizi (DFA) yapılmış, analiz sonuçları tablo üzerinde sunulmuştur. İlk adımda çevre sorunlarına yönelik algıyı ölçmek amacıyla kullanılan Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeğine ait güvenilirlik ve açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeği geliştiren araştırmacılar (Dunlap, Liere, Mertig, & Jones, 2000) ölçeğin çok boyutlu ya da tek boyutlu olarak kullanılmasına, her araştırmacının kullandığı veri setine göre karar vermesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Zira bu ölçeğin kullanıldığı araştırmalarda boyut sayısı birbirinden farklı çıkmıştır (bkz. Formica & Uysal, 2002; Fairweather, Maslin, & Simmons, 2005). Ölçeği geliştiren araştırmacılar temelde üç boyuttan (doğanın dengesi, büyümenin sınırları, insanın doğa üzerindeki hakimiyeti) söz etseler de ölçeğin boyutlarının bağımsız olarak da kullanılabileceğini belirtmiştir. Diğer taraftan araştırmalarında, bazı araştırmacıların boyut sayıları arasında bir tutarsızlık olduğunu ve ifadelerin tek boyutlu ölçek yapısına uygun olduğunu ortaya koyduklarını ifade etmiştir.

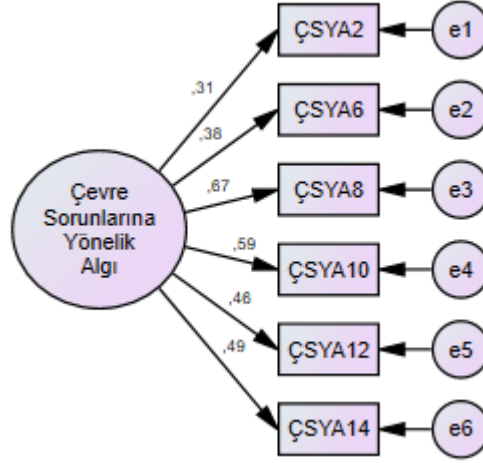
Örneklemin büyüklüğüne dayalı olarak 4 boyutlu kullanan araştırmacılar da olmuştur (örneğin Furman, 1998; Formica & Uysal, 2002). Boyutların örneklem hacmine göre farklılık gösterdiği göz önüne alınarak her araştırma için ölçeğe yönelik açıklayıcı faktör analizi yapılması tavsiye edilmiştir. Anlamlı faktör boyutları ortaya çıkmaması durumunda ise araştırmacılara ölçeği tek boyut olarak kullanmalarını önermiştir. Kısacası araştırmacılar ölçeğin boyutlara bölünüp bölünmemesini her araştırmacının bireysel çalışmasına bırakmıştır. Dolayısıyla tez çalışmasında bu bilgi göz önünde tutularak ölçeğe AFA, sonrasında DFA uygulanmıştır. Aynı işlem kullanılan diğer ölçeklere de uygulanmış, çıkan sonuçlara göre boyutlara karar verilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi uygulamasından önce, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.723 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür $\chi^2(15) = 303.604$; $p < 0,05$). Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, 15 maddeden oluşan ölçeğin 9 maddesinin (madde 1, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 13, 15) faktör yükü düşük çıkmıştır. Ayrıca açıklanan varyans değeri kabul edilebilir değerin altında çıktığından, bu maddeler ölçekten çıkarılmış ve geriye kalan 6 maddenin tek alt boyutu olduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde elde edilen tek boyut, varyansın %36.580'ini açıklamaktadır. Faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Çevre sorunlarına yönelik algı ölçeğinin güvenilirliği değerlendirildiğinde, ölçeğin geneli için 0.646 olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. 3: Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği'nin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Çevre Sorunlarına Yönelik Algı Ölçeği	Toplam Madde Korelasyonu
ÇSYA2	0.453	0.271
ÇSYA6	0.514	0.301
ÇSYA8	0.720	0.474
ÇSYA10	0.672	0.434
ÇSYA12	0.605	0.389
ÇSYA14	0.623	0.392
Güvenirlilik		0.646
Açıklanan Varyans (%)		36.580
KMO =0.723; $\chi^2(15) = 303.604$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000		

Açıklayıcı faktör analizi tamamlandıktan sonra, ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İlgili değerlere ait şekil ve tablo, aşağıda verilmiştir.

Şekil 3. 4: Yeni ekolojik paradigma ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 4: Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değerleri	p Değerleri
ÇSYA2	0.309	-	-	-
ÇSYA6	0.380	0.226	4.341	***
ÇSYA8	0.668	0.415	5.061	***
ÇSYA10	0.593	0.380	4.985	***
ÇSYA12	0.457	0.329	4.656	***
ÇSYA14	0.486	0.306	4.747	***

***p<0.05

Doğrulayıcı Faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) p=0.000 düzeyinde anlamlı çıkmış, ölçeği oluşturan 6 maddenin tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 3. 5: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	3.598	≤ 5
RMSEA	0.077	≤ 0.08
GFI	0.976	≥ 0.80
AGFI	0.943	≥ 0.80
CFI	0.920	≥ 0.80
NFI	0.894	≥ 0.80
TLI	0.866	≥ 0.80
SRMR	0.044	≤ 0.10
$\chi^2 : 32.385, df: 9, p: 0.000$		

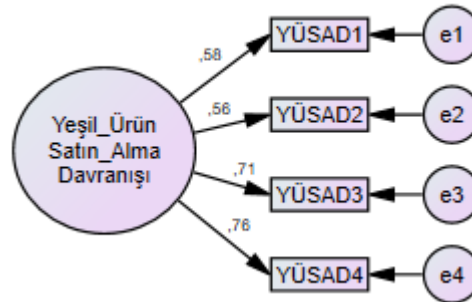
Çevre sorunlarına yönelik algıyı ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğe ait güvenilirlik ve faktör analizleri tamamlandıktan sonra yeşil ürün satın alma davranışı ölçeği aynı analizlere

tabi tutulmuştur. İlgili ölçek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmadan önce, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.757 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç doğrultusunda, örneklem sayısının faktör analizi yapmak için “yeterli” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KMO değeri olarak 0.5-1.0 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilirken, 0.5’in altındaki değerler faktör analizinin söz konusu veri seti için uygun olmadığının göstergesidir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2010). Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür $\chi^2(6) = 387.890$; $p < 0,05$).

Tablo 3. 6: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Ölçeği	Toplam Madde Korelasyonu
YÜSAD1	0.719	0.502
YÜSAD2	0.701	0.483
YÜSAD3	0.784	0.575
YÜSAD4	0.811	0.611
Güvenirlilik		0.748
Açıklanan Varyans (%)		57.028
KMO =0.757; $\chi^2(6) = 387.890$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000		

Ölçeğin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin 4 madde ile tek alt boyutu olduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde elde edilen tek boyut varyansın %57.028’ini açıklamaktadır. Tek faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %30 üzerinde olması yeterli olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2007; Tavşancıl, 2005). Faktör yüklerinin 0.30’un üzerinde olduğu görülmektedir. Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin güvenirliği değerlendirildiğinde, ölçeğin geneli için 0.748 olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Cronbach Alfa değerlerinin 0.60’tan büyük olması, kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu da çalışmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılıklarının iyi olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. 5: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Tablo 3. 7: Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değerleri	p Değerleri
YÜSAD1	0.593	-	-	-
YÜSAD2	0.556	0.108	8.627	***
YÜSAD3	0.708	0.122	9.904	***
YÜSAD4	0.764	0.133	10.043	***

***p<0.05

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçeğin yapısal denklem model sonucunun (Structural Equation Modeling Results) p=0.000 düzeyinde anlamlı olduğu ve ölçeği oluşturan 4 maddenin tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı, tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 8: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	1.083	≤ 5
RMSEA	0.014	≤ 0.08
GFI	0.998	≥ 0.80
AGFI	0.988	≥ 0.80
CFI	1.000	≥ 0.80
NFI	0.994	≥ 0.80
TLI	0.999	≥ 0.80
SRMR	0.013	≤ 0.10

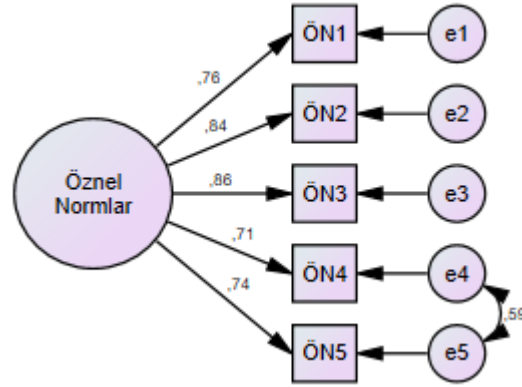
$\chi^2 : 743.324$, $df: 330$, $p: 0.000$

Bir sonraki adımda öznel normlar ölçeğinin analizlerine geçilmiştir. Açıklayıcı faktör analizinden önce, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.832 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür $\chi^2(10) = 1385.867$; $p < 0,05$).

Tablo 3. 9: Öznel normlar ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Öznel Normlar Ölçeği	Toplam Madde Korelasyonu
ÖN1	0.801	0.691
ÖN2	0.848	0.753
ÖN3	0.864	0.777
ÖN4	0.842	0.745
ÖN5	0.862	0.777
Güvenirlilik	0.898	
Açıklanan Varyans (%)	71.164	
KMO = 0.832; $\chi^2(10) = 1385.867$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000		

Öznel normlar ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, öznel normlar ölçeğinin 5 maddesinin tek bir alt boyut oluşturduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde elde edilen tek boyut, varyansın %71.164'ünü açıklamaktadır. Faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Öznel normlar ölçeğinin güvenirliği göz önüne alındığında, ölçeğin geneli için 0.898 olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. 6: Öznel normlar ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Tablo 3. 10: Öznel normlar ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değerleri	p Değerleri
ÖN1	0.759	-	-	-
ÖN2	0.843	0.064	17.679	***
ÖN3	0.863	0.062	18.046	***
ÖN4	0.709	0.067	14.680	***
ÖN5	0.738	0.065	15.344	***

***p<0.05

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçeğe ait yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) $p=0.000$ düzeyinde anlamlı bulunmuş, ölçeği oluşturan 5 maddenin tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Modelde iyileştirme yapılmıştır. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler belirlenmiş, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryans oluşturulmuştur. Sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında, uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 11: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

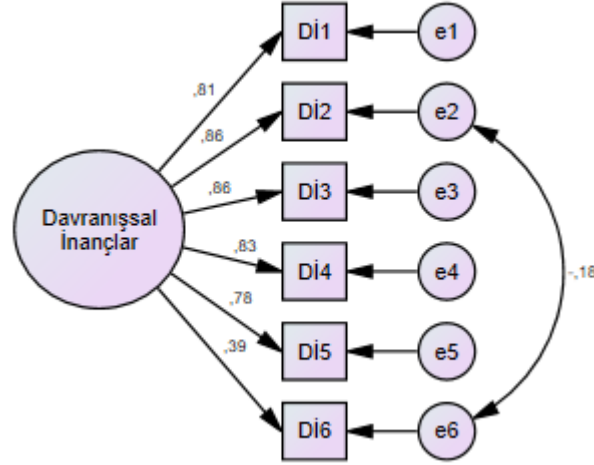
	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	1.975	≤ 5
RMSEA	0.047	≤ 0.08
GFI	0.993	≥ 0.80
AGFI	0.974	≥ 0.80
CFI	0.997	≥ 0.80
NFI	0.994	≥ 0.80
TLI	0.993	≥ 0.80
SRMR	0.010	≤ 0.10
$\chi^2 : 7.900, df: 4, p: 0.000$		

Araştırmanın bağımlı ve aracı değişkeni olan davranışsal inanç ölçeğine yönelik faktör analizine geçmeden önce örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.895 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür ($\chi^2(15) = 1550.766; p < 0,05$).

Tablo 3. 12: Davranışsal inançlar ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Davranışsal İnançlar Ölçeği	Toplam Madde Korelasyonu
Dİ1	0.848	0.743
Dİ2	0.871	0.765
Dİ3	0.882	0.794
Dİ4	0.862	0.764
Dİ5	0.839	0.748
Dİ6	0.451	0.352
Güvenirlilik	0.875	
Açıklanan Varyans (%)	65.088	
KMO = 0.895; $\chi^2(15) = 1550.766$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000		

Davranışsal inançlar ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, davranışsal inançlar ölçeğinin 6 maddesinin tek alt boyut altında toplandığı belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde elde edilen tek boyut, varyansın %65.088'ini açıklamaktadır. Faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Davranışsal inançlar ölçeğinin güvenirliği değerlendirildiğinde, ölçeğin geneli için 0.875 olduğu ve iyi derecede bir güvenirlik seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. 7: Davranışsal inançlar ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 13: Davranışsal inançlar ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değerleri	p Değerleri
Dİ1	0.810	-	-	-
Dİ2	0.862	0.047	20.965	***
Dİ3	0.860	0.048	20.958	***
Dİ4	0.826	0.048	19.827	***
Dİ5	0.785	0.047	18.476	***
Dİ6	0.387	0.069	7.943	***

***p<0.05

Davranışsal inançlar ölçeği doğrulayıcı faktör analizine göre, ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) $p=0.000$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ölçeği oluşturan 6 maddenin tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Modelde iyileştirme yapılmıştır. Sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 14: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

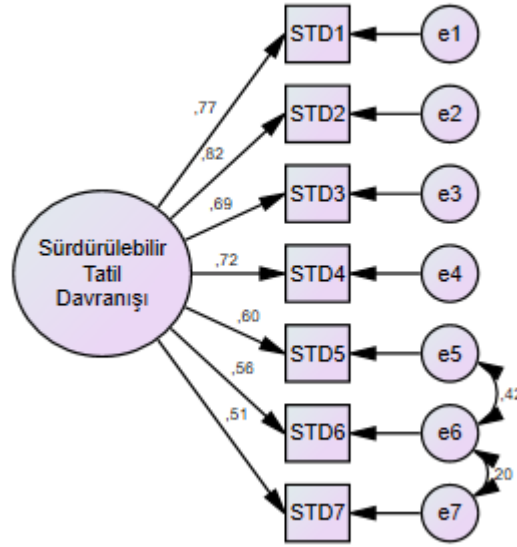
	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	2.708	≤ 5
RMSEA	0.062	≤ 0.08
GFI	0.984	≥ 0.80
AGFI	0.959	≥ 0.80
CFI	0.991	≥ 0.80
NFI	0.986	≥ 0.80
TLI	0.983	≥ 0.80
SRMR	0.019	≤ 0.10
$\chi^2 : 21.664, df: 8, p: 0.000$		

Hipotezlerin test edilmesi aşamasına geçmeden önce araştırmanın bağımlı değişkeni olan sürdürülebilir tatil davranışı ölçeği güvenirlik ve faktör analizleri açısından test edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizinden önce, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.856 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür $\chi^2(21) = 1246.827$; $p < 0,05$).

Tablo 3. 15: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Sürdürülebilir Tatil Davranışı Ölçeği	Toplam Madde Korelasyonu
STD1	0.768	0.649
STD2	0.800	0.688
STD3	0.750	0.637
STD4	0.755	0.636
STD5	0.738	0.634
STD6	0.723	0.624
STD7	0.614	0.498
Güvenirlik		0.856
Açıklanan Varyans (%)		54.354
KMO =0.841; $\chi^2(21) = 1246.827$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000		

Sürdürülebilir tatil davranışı ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi, sürdürülebilir tatil davranışı ölçeğinin 7 madde ile tek bir alt boyut oluşturduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizinde elde edilen tek boyut, varyansın %54.354'ünü açıklamaktadır. Faktör yüklerinin, 0.30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir tatil davranışı ölçeğinin güvenirliği göz önüne alındığında, ölçeğin geneli için 0.856 olduğu ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. 8: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 16: Sürdürülebilir çevresel tatil davranışı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değerleri	p Değerleri
STD1	0.760	-	-	-
STD2	0.843	0.063	16.911	***
STD3	0.686	0.072	14.274	***
STD4	0.699	0.066	14.569	***
STD5	0.665	0.083	12.954	***
STD6	0.552	0.076	11.101	***
STD7	0.497	0.071	10.114	***

***p<0.05

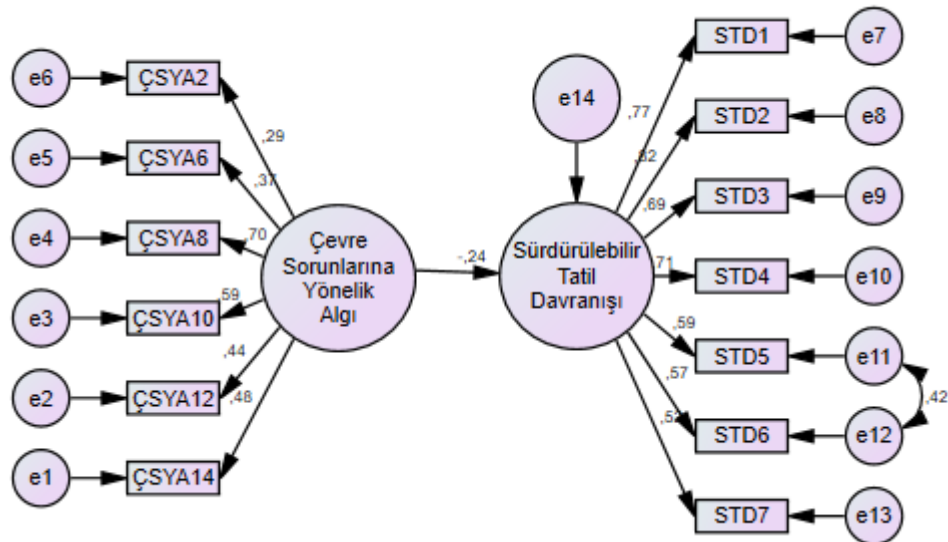
Doğrulayıcı Faktör analizi sonucuna göre ölçeğin yapısal denklem modeli (Structural Equation Modeling Results) $p=0.000$ düzeyinde anlamlı bulunmuş, ölçeği oluşturan 7 maddenin tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Modelde iyileştirme yapılmıştır. Sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 17: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	2.490	≤ 5
RMSEA	0.058	≤ 0.08
GFI	0.982	≥ 0.80
AGFI	0.955	≥ 0.80
CFI	0.987	≥ 0.80
NFI	0.978	≥ 0.80
TLI	0.975	≥ 0.80
SRMR	0.026	≤ 0.10
$\chi^2 : 27.389, df: 11, p: 0.000$		

Araştırmada kullanılan ölçeklere yönelik güvenirlik, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri tamamlandıktan sonra hipotezlerin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesinde programda model bir bütün olarak çalıştırılmaktadır. Fakat tez çalışmasında 3 aracı değişken bulunduğundan, model bir bütün halinde çalıştırıldığında istenen uyum değerleri kat sayıları elde edilememiştir. Dolayısıyla yol analizine ilişkin hipotezler ve her bir aracı değişken, yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere bağımsız olarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, hem şekil hem de tablo üzerinde detaylı olarak gösterilmiştir.

Birinci hipotez çevre sorunlarına yönelik algının, turistlerin sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerinde anlamlı bir etki olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla çoklu regresyon istatistiksel analiz biçimi olan yol analizi yapılmıştır. Birinci hipoteze ilişkin elde edilen değerler aşağıda şekil ve tablo üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 3. 9: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisi

Çevre sorunlarına yönelik algının, turistlerin sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisine ilişkin şekil incelendiğinde, çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=-0.237$, $p<0.05$). Analiz sonuçları Tablo 3.18’de detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3. 18: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisi

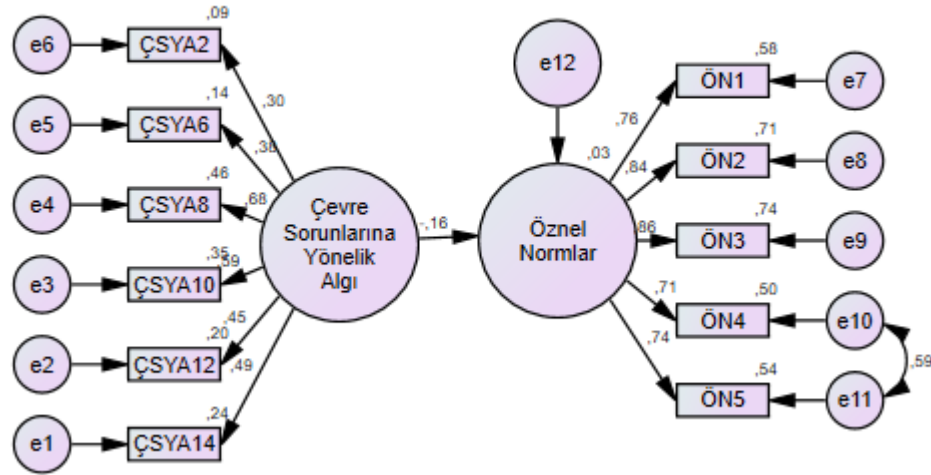
Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı → Sürdürülebilir Çevresel Tatil Davranışı	-0.237	0.091	-3.575	***	Kabul

Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 3.212, RMSEA: 0.071, GFI: 0.933, AGFI: 0.903, CFI: 0.912,
NFI: 0.879, TLI: 0.891, SRMR: 0.062

*** $p<0.05$

İlk hipoteze ilişkin analiz tamamlandıktan sonra ikinci hipotezin yol analizine geçilmiştir. Bu hipotez çevre sorunlarına yönelik algı ile öznel normlar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Analiz sonuçlarını içeren şekil ve tablo aşağıdaki gibidir.

Şekil 3. 10: Çevre sorunlarına yönelik algının, öznel normlar üzerindeki etkisi

Çevre sorunlarına yönelik algının, öznel normlar üzerindeki etkisine ilişkin yapılan yol analiz sonucu, istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkinin varlığını göstermektedir ($\beta=-0.160$, $p<0.05$).

Tablo 3. 19: Çevre sorunlarına yönelik algının, öznel normlar üzerindeki etkisi

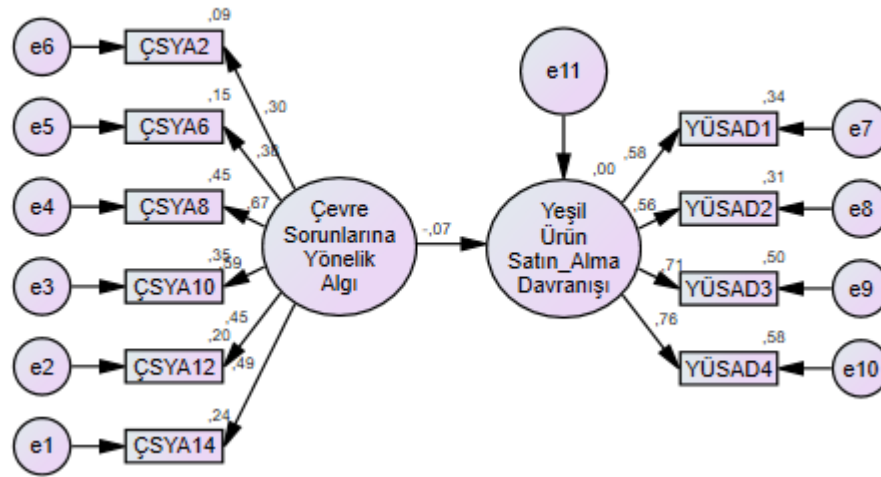
Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı → Öznel Normlar	-0.160	0.101	-2.538	***	Kabul

Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 1.999, RMSEA: 0.048, GFI: 0.965, AGFI: 0.945, CFI: 0.975,
NFI: 0.952, TLI: 0.968, SRMR: 0.053

***p<0.05

Tez çalışmasının üçüncü hipotezi, çevre sorunlarına yönelik algı ile yeşil ürün satın alma davranışı ilişkisini ele almaktadır. Çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan yol analizi sonuçları Şekil 3.9 ile Tablo 3.20'de gösterilmiştir.

Şekil 3. 11: Çevre sorunlarına yönelik algının yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

Çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi incelendiğinde, çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($\beta=-0.065$, $p>0.05$).

Tablo 3. 20: Çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

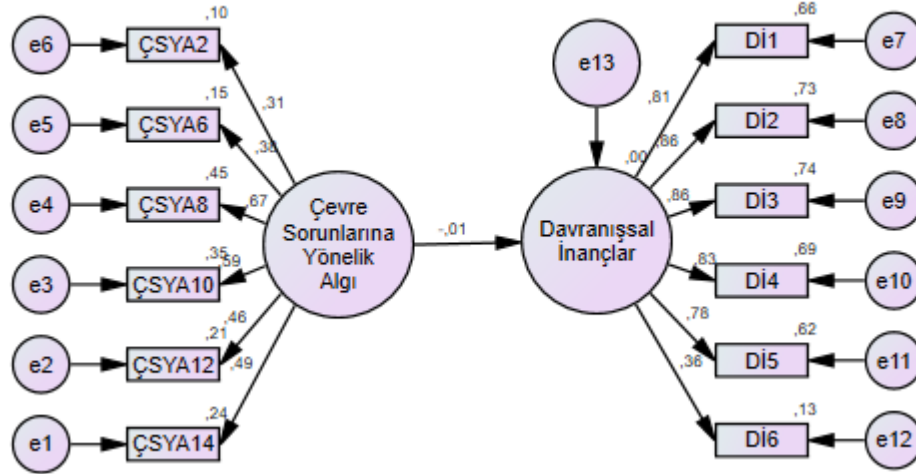
Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı → Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	-0.065	0.075	-0.992	0.321	Kabul değil

Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 2.651, RMSEA: 0.061, GFI: 0.960, AGFI: 0.935, CFI: 0.921,
NFI: 0.880, TLI: 0.895, SRMR: 0.062

***p<0.05

Tez araştırmasının dördüncü sorusu, çevre sorunlarına yönelik algının davranışsal inanç üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığına ilişkindir. İki değişken arasındaki ilişkiye yönelik analiz sonuçları, Şekil 10 ve Tablo 21'deki gibidir.

Şekil 3. 12: Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inanç üzerindeki etkisi

Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inançlar üzerindeki etkisi incelendiğinde, istatistiksel açıdan anlamlı bir etkinin söz konusu olmadığı görülmüştür ($\beta = -0.014$, $p > 0.05$).

Tablo 3. 21: Çevre sorunlarına yönelik algının, davranışsal inanç üzerindeki etkisi

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı → Davranışsal İnançlar	-0.014	0.088	-0.229	0.819	Kabul değil

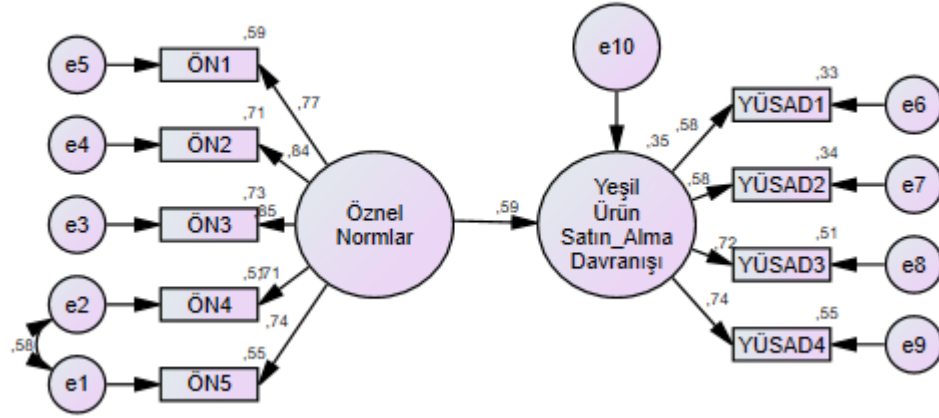
Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 2.946, RMSEA: 0.067, GFI: 0.943, AGFI: 0.916, CFI: 0.945,

NFI: 0.920, TLI: 0.932, SRMR: 0.071

*** $p < 0.05$

Tez çalışmasının beşinci hipotezi, öznel normların yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Analiz sonuçları aşağıdaki gibidir.

Şekil 3. 13: Özel normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

Özel normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisine ilişkin değerler incelendiğinde, özel normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlüdür ($\beta=0.593$, $p<0.05$). Bu değer % 60'a yakın olması, dikkat çekicidir.

Tablo 3. 22: Özel normların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Özel Normlar → Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	0.593	0.050	8.293	***	Kabul

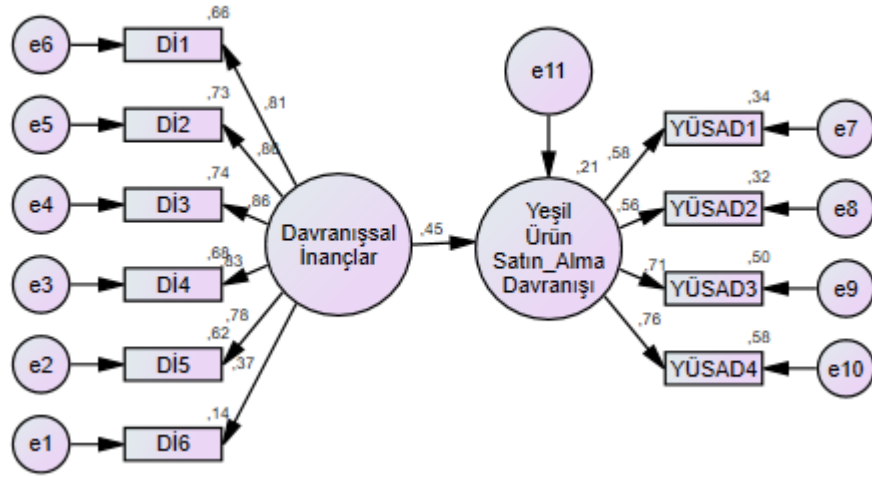
Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 1.913, RMSEA: 0.046, GFI: 0.977, AGFI: 0.958, CFI: 0.988,

NFI: 0.975, TLI: 0.983, SRMR: 0.028

*** $p<0.05$

Davranışsal inançların yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi, tez çalışmasının hipotezlerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisini gösteren şekil ve tablo incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta=0.454$, $p<0.05$). Bu etkinin % 40'ın üzerinde olmasına dayanarak, davranışsal inançların yeşil ürün satın alma davranışını önemli ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz. Analiz sonuçlarını, Şekil 12 ve Tablo 23'te görmek mümkündür.

Şekil 3. 14: Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

Tablo 3. 23: Davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Davranışsal İnançlar → Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	0.454	0.126	5.403	***	Kabul

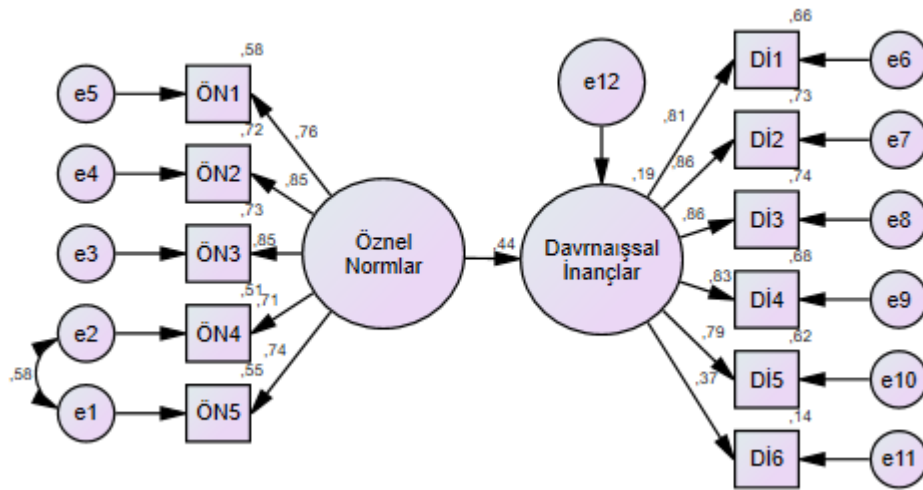
Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 2.461, RMSEA: 0.058, GFI: 0.964, AGFI: 0.942, CFI: 0.975,

NFI: 0.960, TLI: 0.968 SRMR: 0.039

***p<0.05

Tez çalışmasının yol analizi ile yapılan son hipotezi, öznel normların davranışsal inanç üzerindeki etkisidir. Analize ait şekil ve tablo aşağıdaki gibidir.

Şekil 3. 15: Öznel normların davranışsal inançlar üzerindeki etkisi

Öznel normların, davranışsal inançlar üzerindeki etkisini ortaya koyan şekil ve tablo incelendiğinde, öznel normların davranışsal inançlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=0.440$, $p<0.05$).

Tablo 3. 24: Öznel normların davranışsal inançlar üzerindeki etkisi

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Öznel Normlar → Davranışsal İnançlar	0.440	0.050	8.125	***	Kabul

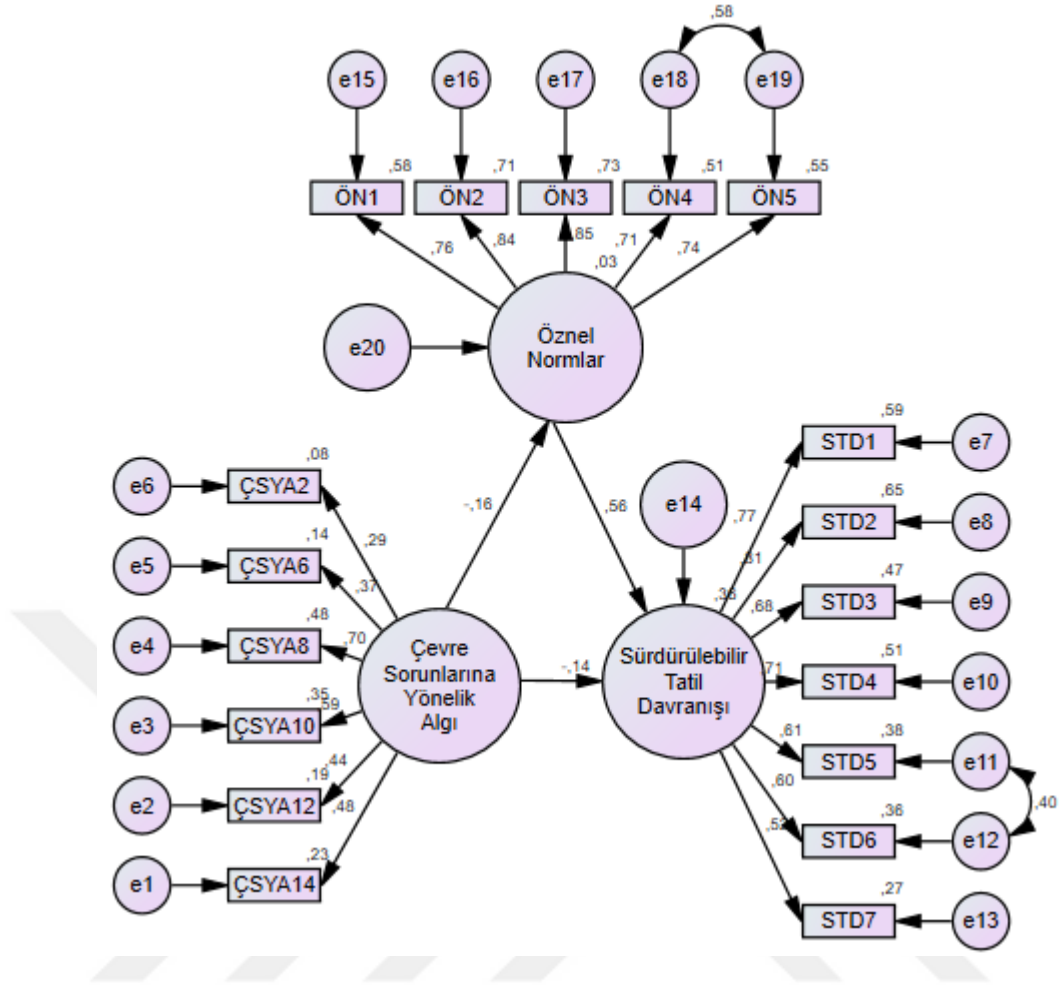
Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 2.271, RMSEA: 0.054, GFI: 0.961, AGFI: 0.938, CFI: 0.982,

NFI: 0.969, TLI: 0.977, SRMR: 0.045

*** $p<0.05$

Kurulan model doğrultusunda yol analizleri tamamlandıktan sonra çevre sorunlarına yönelik algının turistlerin sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde öznel normların, davranışsal inançların ve yeşil ürün satın alma davranışının aracılık rolünü ortaya koymak amacıyla aracılık rolü analizleri yapılmıştır. Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakılmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir (H_1). Çevre sorunlarına yönelik algının, turistlerin sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu H_1 ile ortaya konulmuştur ($\beta=-0.237$, $p<0.05$). Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde öznel normların aracı rolüne ilişkin analiz değerleri detaylı olarak Şekil 13 ve Tablo 24'te gösterilmiştir.

Şekil 3. 16: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde öznel normların aracı rolü

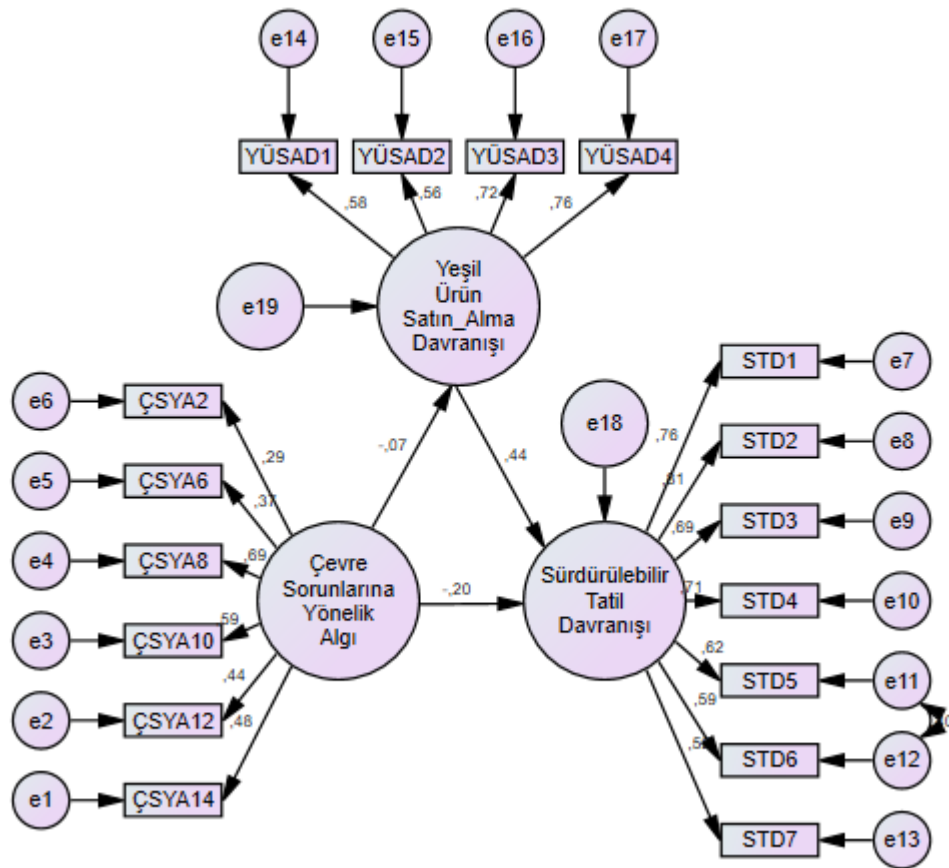
Tablo 3. 25: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde öznel normların aracı rolü

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→Sürdürülebilir Çevresel Tatil Davranışı	-0.237	0.091	-3.575	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→Öznel Normlar→Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.142	0.076	-2.542	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı		Sonuç	
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→Öznel Normlar→Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.091	(-0.160, -0.018)		Anlamlı	
Uyum İndeks Değerleri					
χ2/df: 2.490, RMSEA: 0.058, GFI: 0.923, AGFI: 0.899, CFI: 0.939, NFI: 0.902, TLI: 0.928 SRMR: 0.061					

***p<0.05

Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı olduğundan, bu etkide öznel normların aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlara göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermemesi modelde aracı rolünün olduğunu göstermektedir (-0.160, -0.018). Aracılık anlamlı olduğunda, sonra aracılık türüne karar vermek için doğrudan etkinin anlamlılığı incelenmiştir. Doğrudan etkinin anlamlı olduğu fakat etki katsayısının azaldığı görülmüş ve kısmi aracı olduğu kararı verilmiştir ($\beta = -0.142$, $p < 0.05$).

Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde öznel normların aracı rolü ortaya konulduktan sonra yeşil ürün satın alma davranışının aracı rol üstlenip üstlenmediğine bakılmıştır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı bulunduğundan, bu etkide yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır.

Şekil 3. 17: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü

Tablo 3. 26: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde yeşil ürün satın alma davranışının aracı rolü

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→Sürdürülebilir Çevresel Tatil Davranışı	-0.237	0.091	-3.575	***	Kabul

Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→ Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı →Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.202	0.084	-3.278	***	Kabul

Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→ Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı →Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.029	(-0.089, 0.032)	Anlamli değil

Uyum İndeks Değerleri

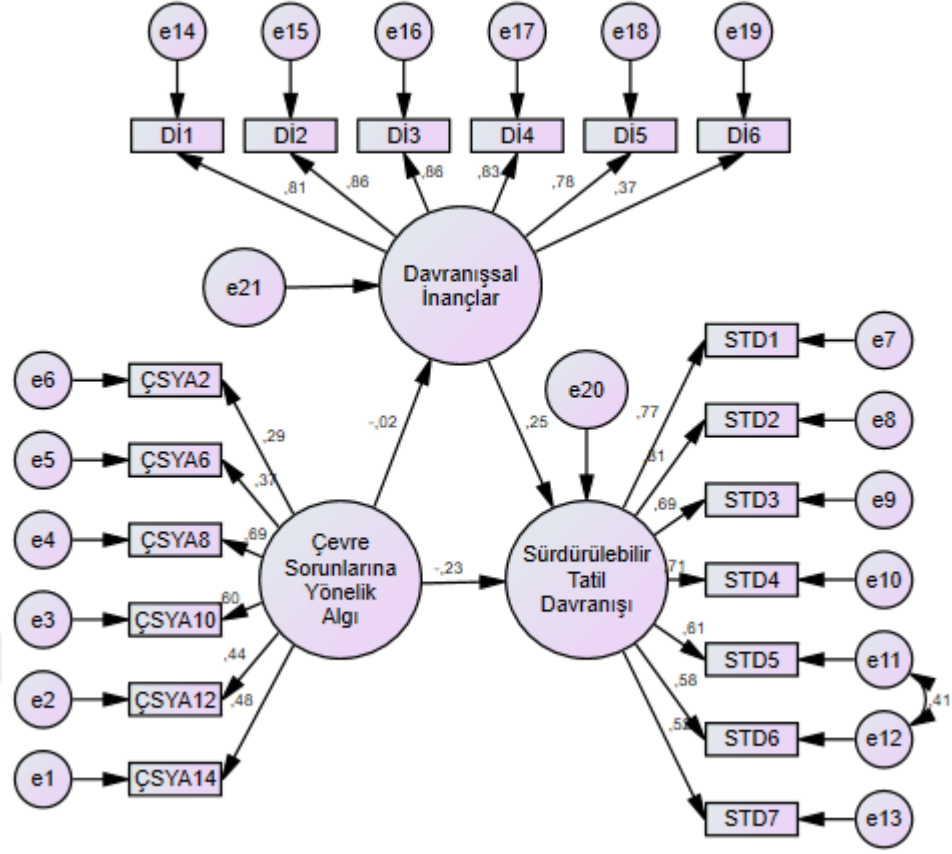
χ2/df: 2.674, RMSEA: 0.062, GFI: 0.921, AGFI: 0.895, CFI: 0.908,

NFI: 0.862, TLI: 0.891 SRMR: 0.065

***p<0.05

Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi, modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.089, 0.032).

Tez çalışmasının son hipotezi bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rol üstlenip üstlenmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide davranışsal inançların aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlara göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.035, 0.029). Son analiz ile birlikte toplamda 9 tane hipotezden 5'i kabul; 4'ü ise reddedilmiştir. Son analize ilişkin değerler Şekil 15 ve Tablo 26'da detaylı olarak gösterilmiştir.

Şekil 3. 18: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rolü

Tablo 3. 27: Çevre sorunlarına yönelik algının, sürdürülebilir çevresel tatil davranışı üzerindeki etkisinde davranışsal inançların aracı rolü

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→Sürdürülebilir Çevresel Tatil Davranışı	-0.237	0.091	-3.575	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→ Davranışsal İnançlar →Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.230	0.089	-3.563	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı	Sonuç		
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı→ Davranışsal İnançlar →Sürdürülebilir Tatil Davranışı	-0.004	(-0.035, 0.029)	Anlamalı değil		

Uyum İndeks Değerleri

χ^2/df : 2.736, RMSEA: 0.063, GFI: 0.910, AGFI: 0.884, CFI: 0.921,

NFI: 0.882, TLI: 0.909 SRMR: 0.074

***p<0.05

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm, modern zamanların temel sosyal ve ekonomik olaylarından biridir. 1900'lü yılların başında sosyal bir aktivite olarak turizm, ayrıcalıklı azınlık ile sınırlıyken, takip eden yıllarda giderek yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde turizm, dünya tarihinde insanların kültürlerarası hareketinin en geniş ve barışçıl biçimde gerçekleşmesinin en etkin yollarından biridir. Katılım düzeyindeki belirgin büyüme ile birlikte turizmin “haz sınırları” da aynı oranda büyüme göstermiştir. Diğer taraftan turizm, sadece sosyal bir olgu olmaktan çıkmış ve büyük bir iş kolu haline gelmiştir. Giderek artan sayıda insan, seyahat ile ilgili deneyimlerin parçası olmak istedikçe, buna imkân sağlamak amacıyla kurulan işletmelerin de sayısı artmış ve turizm endüstrisi ortaya çıkmıştır (Sharpley, 2002). Böylece turizm, etkin ve evrensel bir boyut kazanmıştır. Ekonomik ve sosyal çevre üzerindeki etkilerinin yanı sıra doğal çevre üzerinde de çeşitli etkiler meydana getirmiştir.

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği doğal kaynakların aşırı kullanımı ve sömürülmesine bağlı ortaya çıkan çevre sorunları geri döndürülemez boyutlara ulaşmış, fakat bu sorunlar kalkınmanın bedeli olarak görüldüğünden uzun süre ihmal edilmiştir. Ancak 1970'li yılların başında çevre sorunları ihmal edilemeyecek kadar hissedilir bir noktaya ulaştığından, bir an evvel tedbir alınması gereken ciddi bir konu olarak bütün dünya gündemine yerleşmiştir. Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası girişimlerde bulunulmuş ve ilk kez “büyümenin sınırları”, “sürdürülebilirlik” gibi kavramlar dünya literatürüne girmiştir. Belli aralıklarla dünya ülkelerinin katıldığı konferanslar düzenlenmiş ve ortaya sürdürülebilir kalkınma ilkeleri konulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma ile yoksulluğun ve açlığın sonlandırılması, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji amaçlanmıştır. Ayrıca insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylem planları, sudaki ve karadaki yaşamın korunması, barış, adalet ve güçlü kurumların sağlanması, amaçlar için bir ortak hareket hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmada turizmin rolü de üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur.

Turizm faaliyetlerinin artması ve birer kitlesel hareket şeklinde gerçekleşmesi, doğal çevre kaynaklarının turizm ürünü olarak kullanımını arttırmış ve bir turizm destinasyonunun zaman içerisindeki dönüşümünü gözle görülür hale getirmiştir. Gerçekleştirilen uluslararası konferanslarda turizm ve doğal çevre arasındaki ilişki üzerinde durulması gereken bir konu olarak belirlenmiş; sürdürülebilirlik ilkelerine uygun bir gelişme takip etmesi gereken bir endüstri olarak kabul edilmiştir. Özellikle o tarihten bu yana turizmin kalkınması ve doğal çevre arasındaki ilişki hem karar alıcıların hem de akademisyenlerin üzerinde durduğu ve farklı açılardan ele aldığı bir araştırma konusu haline gelmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik

temelinde turizmin geleceği, alternatif turizm çeşitleri, turizm yasaları, çevre dostu etiketler, sürdürülebilir tüketici davranışları, turizmin çevre üzerindeki olumlu-olumsuz etkilerinin belirlenmesi vs. gibi konular yaygın olarak çalışılan konular arasına girmiştir. Zira bu alanda yapılan çalışmaların sonuçlarının, sürdürülebilir üretim ve tüketim amacına ulaşılmasında katkı sağlayacağı yadsınamaz.

Turizm ve doğal çevre kavramlarının birlikte ele alınması, turizmin sürdürülebilir gelişiminde çevreden ayrı düşünülmemesi, çevrenin bizzat kendisinin önemli bir turizm ürünü olduğunun unutulmaması önemlidir. Turizm ve çevre birbirine bağımlıdır. Turizm, doğal çevre sorunlarını büyük ölçüde tetikleyen (hava kirliliği, katı atık kirliliği, ormanlık alanların imara açılması, ses kirliliği, su kaynaklarının kirlenmesi ve aşırı kullanımı, toprak kirliliği, estetik sorunlar vb.), aynı zamanda doğal çevre sorunlarından en çok etkilenen bir sektördür. Turizmin bugünkü ve gelecekteki varlığı, etkin bir sürdürülebilir çevre yönetimine bağılıdır. Turistik çekim merkezlerinin ekolojik sınırlarının belirlenmesi, sürdürülebilir kaynak kullanımı, taşıma kapasitesinin hesaplanması bu bağlamda önemli adımlardır. Aksi takdirde Butler (1991)'in ortaya atmış olduğu turistik bir destinasyonun yaşam döngüsü teorisine göre belli başlı önlemler alınmaması halinde turistik bölgeler ve kaynakların aşırı kullanımı, çekiciliğini kaybetmesi ve son aşamada tamamen ya da kısmen yok olması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla turizm planlama ve yönetiminin, küresel ticaretin yanı sıra sosyal, siyasal, ekonomik ve çevresel etkileri açısından ele alınması noktasında ortak bir karar alınmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişimi sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel bağlantıları yansıtmalıdır. Sürdürülebilir turizm yönetimi, ekonomik bir aktivitenin kaynaklar üzerindeki uzun vadeli etkilerini içermeli ve turizmin toplumdaki rolü yeniden değerlendirilmelidir. Zira sürdürülebilir turizm, ev sahibi nüfusun uzun ve kısa vadede gelişmiş yaşam standartları açısından ihtiyaçlarının karşılanmasına, artan turist sayısının taleplerine yanıt verilmesine, bir destinasyonun çekim merkezi olarak varlığını devam ettirmesine ve bütün bu amaçlara ulaşmak için çevrenin korunmasına dayanmaktadır (Southgate & Sharpley, 2002). Sürdürülebilir turizmin ortaya çıkışı, tanımlanması ve ilkelerinin belirlenmesi ile birlikte çok sayıda turizm işletmesi çeşitli tedbirler almak, çevre dostu uygulamaları işletme ilkeleri ile entegre etmek, işletmeyi çevre dostu etiket almaya uygun hale getirmek ve bu yöndeki turist talebini karşılamak için gayret göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Aynı zamanda bu amaçla kurulan çevre dernekleri, örgütleri, kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların sayısı da yıllar içerisinde artış göstermiştir.

Turizm endüstrisinde çevresel sürdürülebilirliğin başarıya ulaşmasında ve bu hususta arzu edilen verimin elde edilmesinde işletmeler kadar turizm tüketicileri de sorumludur. Tüketicilerin rolünün taşıdığı önemi, sürdürülebilir kalkınma amaçlarında (sürdürülebilir tüketim) da görmekteyiz. Buna bağılı olarak son dönemlerde turizm ve çevre kapsamında

tüketicilerin rolünü ele alan araştırmaların sayısı artmıştır (örneğin Fairweather, Maslin, & Simmons, 2005; Dolnicar, Crouch, & Long, 2008; Hall, 2009; Çalışkan, 2017; Qiao & Gao, 2017). Seyahatlere ve turizm faaliyetlerine katılan bireylerin çevre algıları, çevreye yönelik tutumları, çevre farkındalıkları, çevre dostu ürün seçimleri, ulaşım ve konaklama tercihleri vs. de turizmde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında önem taşımaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar, planlı davranış teorisine (Ajzen, 1991) dayanmaktadır. Buna göre tutum, davranışsal niyetlere, niyetler de fiili davranışlara dönüşebilmektedir. Fakat yine davranış bilimlerine göre göz önüne alınması gereken nokta, tutumların ya da davranışsal niyetlerin her zaman fiili (eyleme dönüşmüş) davranışlara dönüşmediğidir. Turizm alanında sürdürülebilir turist davranışı üzerinde duran araştırmaların daha ziyade davranışsal niyet ve isteklilik üzerinde durduğu, ortaya çıkan sonuçların fiili (eyleme dönüşmüş) davranışa göre yorumlandığı, fiili davranış açısından ele alınmadığı tespit edilmiştir (Juvan & Dolnicar, 2016). Buna bağlı olarak turistlerin sürdürülebilir çevresel tatil davranışını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Bu araştırma da uluslararası turizm faaliyetlerine katılan turistlerin çevreye yönelik tutumlarının sürdürülebilir tatil davranışları üzerindeki etkisini; öznel normların, yeşil ürün satın alma davranışı ve davranışsal inançların ise aracılık rolünü ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda analizler yapılmış, ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmış ve sonuçlar doğrultusunda uygun öneriler sunulmuştur.

Araştırma kapsamında ilk adımda çevreye yönelik tutumun sürdürülebilir (çevresel) tatil davranışı üzerindeki etkisine bakılmıştır. Yapılan yol analizinde bu etki anlamlı çıkmıştır. Bir başka ifadeyle turistlerin çevreyi algılama biçimleri, çevre dostu tatil davranışlarını % 23 oranında açıklamaktadır. Rakamsal olarak çok yüksek bir rakam olmasa da istatistiksel açıdan bu etkinin anlamlı çıkması önemlidir. Bu sonuç, çevreye yönelik tutumun davranışları temsil eden değişkenler üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların sonuçlarını da destekler niteliktedir (örneğin Minton & Rose, 1997; Formica & Uysal, 2002; Lee & Moscardo, 2005; Mehmetoğlu, 2009; Doran & Larsen, 2016; Qiao & Gao, 2017). Bu tez çalışması turistlerin çevreye yönelik algılarının fiili (eyleme dönüşmüş) davranışlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, bireylerin çevre konusunda daha fazla bilgilendirilmeleri, doğal çevreyi etkileyen faktörler konusunda farkındalıklarının artırılması, çevre sorunlarının boyutu ve geleceğe yönelik senaryolar hususunda bilinçlendirilmeleri yoluyla fiili davranışlarının dönüştürülebilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Elbette bunun salt tüketici açısından yeterli olmayacağı, yasaların da bu adımlarla paralellik göstermesi önemlidir. Zira bir ülkenin çevre yasalarının niteliği de ülke vatandaşlarının ya da o ülkeye giden ziyaretçilerin çevre algısını ve çevreye yaklaşımını belirleyebilmektedir. Bireylerin çevre sorunlarına ilişkin belli bir bilinç seviyesine ulaşmaları halinde sürdürülebilir çevresel seyahat davranışlarını da olumlu anlamda yönlendirmek mümkün hale gelecektir. Araştırmalar

giderek artan sayıda tüketicinin seyahatlerinden ve/veya turistik aktivitelerinden doğan ekolojik problemleri, dünya genelinde yaşanan iklim krizi ve turizmin geleceğine etkisini görmeye başladığını göstermektedir (Laroche, Bergeron, & Barbaro-Forleo, 2001). Dolayısıyla bu durum göz önüne alınarak tüketicilerin, sürdürülebilir çevresel tatil davranışları geliştirmeleri sağlanmalıdır.

Araştırma analizlerinden çıkan bir diğer sonuç, çevre sorunlarına yönelik algının öznел normlar üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olmasıdır. Metin içerisinde açıklandığı üzere öznел normlar, bir davranışı sergilemek ya da sergilememek aşamasında hissedilen sosyal baskı olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle kişilerin, kendilerine yakın gördükleri insanların fikirlerini, düşüncelerini ve felsefelerini kendilerine rehber edinmesidir. Analiz sonucuna göre bireylerin çevresel sorunlara karşı tutumu, fikirlerini benimsedikleri çevre uzmanlarının, çevreyi koruma gönüllülerinin, bu alandaki önde gelen kanaat önderlerinin, etkili isimlerin vs. öğütlerini benimsemelerini, davranışlarını çevre koruma temelinde dönüştürmelerini % 16'lık düzeyde etkilemektedir. Bu sonuç, çevre ve iklim bilimi alanındaki uzmanların, kanaat önderlerinin, akademisyenlerin, bilim insanlarının, girişimcilerin vs. kamuoyunda daha fazla gösterilmelerinin, söyleşilerinin geniş kitlelere ulaşmasının, tanınmalarının sağlanmasının önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ülkeler/hükümetler, bu insanların toplumda bir rol model olmaları, ulusal ve/veya uluslararası ölçekte toplumların davranışlarını etkilemeleri noktasında çeşitli girişimlerde bulunmalıdır. Üniversitelerde ya da diğer tüm eğitim kurumlarında çocuklar ve gençler, bu yönde eğitilmelidir. Dünyada seyahat hareketlerinin kolaylığı ve giderek “milyar” ile ifade edilecek rakamlara ulaşacağı yönündeki tahminler göz önüne alındığında, sürdürülebilir çevresel tatil davranışlarının yaygınlaştırılması ve bu yolda öznел normların etkisinin artırılması hayati önem taşımaktadır. Aynı zamanda hükümetlerin de uzmanların görüşlerini dikkate alarak yasaları çevrenin korunması temelinde yeniden düzenlemesi ve/veya revize etmesi, sosyal bir baskının oluşması bakımından etkili olabilir. Hükümetlerin, bakanlıkların, turizm işletmeleri ve örgütlerinin vs. çevresel sürdürülebilir turizm ölçeğinde bu yönde sergileyecekleri duruş, turizm tüketicilerinin çevre algısını, dolayısıyla çevre dostu davranışlarını güçlendirecektir. Böylece sürdürülebilir tüketim hedefine, küçük bir adım da olsa, yaklaşılmış olacaktır. Elbette bunu genele yaymak mümkün olmayacaktır. Ancak küçük rakamlarla başlayan bu etkinin büyümesi ve giderek yaygınlaşması mümkün olabilir. Tüm dünya vatandaşlarının tek bir gezegenimiz olduğu, bu gezegende insanların ve ülkelerin kaderlerinin birbirine bağlı olduğu, bugünkü davranışlarımızın geleceğimizi şekillendirdiği, çevre sorunlarının ortaya çıkaracağı sonuçların herkesi etkileyeceği, insan yaşamının doğal çevreye ve kaynaklara bağlı olduğu konusunda yeterince bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Böylece bireylerin hem normal hayatlarında hem de seyahat deneyimlerinde çevre

sorunlarının olumsuz etkilerini azaltacak davranışlar edinmeleri hedefine yaklaşılmış olacaktır. Çevre sorunlarına yönelik algının, yeşil ürün satın alma davranışı ve davranışsal inanç üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir etkisi bulunamamıştır. Gelecek akademik çalışmalarda araştırmacılara farklı değişkenleri ele almaları ya da bu değişkenlerin düzenleyici rolünü analiz etmeleri önerilebilir. Bu açıdan araştırmacıların bu alanda yapılmış çalışmaları detaylı olarak incelemeleri, araştırılmamış alanları tespit etmeleri ve bu alanlarda bilimsel çalışmalar ortaya koymaları ilgili alan yazına katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Araştırmadan çıkan diğer bir önemli sonuç, öznel normların ve davranışsal inançların, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde sırasıyla % 59 ve % 45 oranında istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmasıdır. Ayrıca öznel normların, davranışsal inançlar üzerinde % 44 oranında anlamlı bir etkiye sahip olduğu da analiz sonucunda ortaya konulmuştur. Daha önce turistlerin çevre dostu seyahat tercih niyetlerine yönelik yapılmış bir çalışmada öznel normların davranışsal niyetler üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur (Doran & Larsen, 2016). Tüketicilerin yeşil otelleri tercih etme eğilimlerini ele alan bir araştırma da davranışsal inançların, tüketicilerin eğilimini, bu yöndeki tutumunu etkilediğini ortaya koymuştur (Han, Hsu, & Sheu, 2010). Davranışsal inanç, bir davranışın ortaya çıkaracağı sonuçlara ilişkin algıdır. Bir başka deyişle, bir davranışın benimsenmesi halinde o davranışın sağlayacağı sonuçların önemini değerlendirmesidir. Araştırma sonucuna göre turistlerin hissettiği sosyal baskı ve ilgili davranışın sağlayacağı faydaya yönelik algıları, yeşil ürün satın alma davranışını önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca hissedilen sosyal baskı, bireylerin sergiledikleri ya da sergileyecekleri bir davranıştan sağlayacakları faydaya yönelik algılarını da pozitif yönde etkilemektedir. Görüldüğü üzere öznel normların inanç ve davranış üzerindeki etkisi büyüktür. Çevrenin korunmasının önemini ve çevre dostu davranışlardan elde edilecek karı tüketicilere empoze etmek, onlara doğru aktarabilmek atılacak doğru bir adım olacaktır. Ayrıca çevrenin korunmasında tüketicilerin çevresel değerler karşısındaki ahlaki sorumluluklarının çeşitli kanallardan tüketicilere ulaştırılması, toplumsal çevre bilincinin ve davranışsal inancın yaratılmasında etkili olabilir. Böylece tüketim toplumunun bir sosyal baskı hissetmesi ve kendilerinden beklenen çevre dostu bilinçli tüketici davranışlarının tüm ülkeye ve gezegene sağlayacağı faydaya inandırılması yoluyla çevre dostu ürünlerin kullanımının teşvik edilmesi ve yaygınlaşması sağlanabilir. Bireyler, davranışlarının olumsuz bir sonuca neden olduğunu gördükçe ve hissettikçe, daha sorumlu davranmaya meyil edebilir, tercih ettiği ürünlerin çevreye daha az zararlı olması noktasında hassasiyet gösterebilir. Tüketicileri çevre dostu ürün satın almaktan alıkoyan önemli nedenlerden birinin diğerlerine nazaran daha maliyetli olduğu bilinmektedir. Çevre dostu ürünlerin yaygınlaşmasında maliyet sorununun ortadan kaldırılması ya da asgari düzeye indirilmesi için gerekli adımlar atılmalıdır. Hükümet temsilcileri ve üreticilerin bir araya

gelerek fikir alışverişinde bulunmaları, çözüme odaklanmaları ile bir ilerleme kaydedilmesi sağlanabilir. Sosyal medyada ya da diğer iletişim kanallarında çevre dostu ürün tanıtımına ağırlık verilmesi, bu tanıtımların saygın isimler tarafından yapılması, yeşil ürünlerin içeriği ve faydaları üzerinde durulması yeşil ürün satın alma davranışına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bu noktada da yine eğitim kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Üniversitelerin bölümlerinin ya da diğer eğitim kurumlarının müfredatlarında çevre konularına ağırlık vermesi, çevreye daha hassas yaklaşan bireylerin yetişmesinde ve birer tüketici olarak çevreyi korumayı amaç edinen ürünleri talep etmelerinde, üreticileri bu yönde yönlendirmelerinde etkili rol oynayabilir. Diğer taraftan caydırıcı yasaların yapılması ve bütün vatandaşların çevre kurallarına uymaya zorlanması, bu konuda taviz verilmemesi de önemlidir. Singapur, Kosta Rika, İskandinav ülkeler bu anlamda önemli örneklerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi çevrenin korunması ve sorunların asgari düzeye çekilmesi, tek bir kişinin veya topluluğun çabasıyla gerçekleşemez. Tüm dünya vatandaşlarının ve ülkelerin ortak çabası, ortak hareketi ve ortak bilinci gerekmektedir. Zira çevre sorunları ulusal değil, sınırları aşan küresel bir konudur ve ortak bir çözüm hareketine ihtiyaç vardır. Şu unutulmamalıdır ki çevreyi kirleten, sonuçlarından zarar gören, aynı şekilde çevreyi koruması ve kollaması gereken canlı, insandır. Dolayısıyla üstlenmesi gereken görev ve sorumluluğu ihmal etmesi, zararına olacaktır.

Araştırma kapsamında ortaya çıkarılması hedeflenen bir diğer sonuç, çevreye yönelik algının sürdürülebilir tatil davranışına etkisinde öznenin normların, yeşil ürün satın alma davranışının ve davranışsal inancın aracılık rol üstlenip üstlenmediğidir. Yapılan aracılık rolü analizleri, öznel normların kısmi aracılık rol üstlenirken, diğer değişkenlerin aracılık rol üstlenmediğini ortaya koymuştur. Öznel normların önemi, aracılık rolü analizinde de ortaya çıkmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse bireylerin çevre sorunlarına yaklaşımlarının, çevresel sürdürülebilir tatil davranışına dönüşmesinde hissettikleri sosyal baskı, aracı rol üstlenmektedir. Bu sonuçtan da anlaşılacağı üzere çevre uzmanlarının, çevreci grup temsilcilerinin, bu alanda araştırma yapan akademisyenlerin, bilim insanlarının, çevre faaliyetlerinde yer alan sanatçıların vs. her türlü haber kaynağında yer alması, bu alanda toplumu etkilemesi, toplum nezdinde değerli bir konuma gelmesi önem taşımaktadır. Böylece toplum fertlerinin, bu insanları daha sık görmesi, bu insanlarda ilgili kafalarında bir imaj oluşması, onları örnek almaları, onların fikirlerini kendilerine rehber edinmeleri ve davranışları ile pratiğe dönüştürmeleri kolaylaşacaktır. Bu yönde farklı ve nitelikli çalışmalar/projeler desteklenmeli, hayata geçirilmeli, elde edilen başarı kamuoyu ile paylaşılmalıdır. İşletmelerin bu bağlamdaki tedbirleri kadar tüketici davranışlarının gerekliliği de ön plana çıkarılmalıdır. Sürdürülebilir çevre kapsamında tüketici davranışlarını temel alan bilimsel çalışmaların sayısı ve niteliği arttırılmalı ve sonuçlar, farklı kanallar üzerinden

toplumla paylaşılmalıdır. Özellikle dünya üzerinde seyahatlerin sayısının sürekli arttığı göz önüne alındığında, turizm faaliyetlerine katılanların çevreye yönelik tutumunun ve sürdürülebilir seyahat davranışlarının önemi ön plana çıkmaktadır. Özellikle turizmin geleceği, doğal çevreye bağımlılığı, çevre sorunlarından en çok etkilenecek olan sektörlerden biri olması gibi nedenlerden dolayı seyahat davranışlarının evrilmesi, çevre dostu turizm türlerinin yaygınlaşması, karbon ayakzının azaltılması, çevre dostu ulaşım araçlarının tercih edilmesi, mesafelerin daha dikkatli seçilmesi gibi konular önem taşımaktadır. Turizm tüketicilerine bu konuların önemi aşılmalı ve tüketiciler, çevre dostu seyahat şekilleri hususunda motive edilmelidir. Turizm paydaşları ve bakanlık görevlileri, turizm tüketicilerini çevre dostu tatil davranışları hakkında teşvik edici eğitimler ve tanıtım faaliyetleri ile bir araya getirmelidir. Bu yolla bilinçli tüketici sayısı artırılarak sosyal bir baskı oluşturulabilir. Böylece daha fazla turizm tüketicisinin “sürdürülebilir tatil davranışı” geliştirmesi sağlanabilir.

Çalışmada yapılan analizlere dayanarak ölçeklere ilişkin de önerilerde bulunmak mümkündür. Katılımcıların çevreye yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEPS) kullanılmış, ancak kullanılan diğer ölçeklere nazaran güvenilirlik ve açıklanan varyans değerleri daha düşük çıkmıştır. Ölçekten büyük sayıda ifade (9 ifade) çıkarılmıştır. Bu durum, ifadelerin yeterince anlaşılabilmesi ihtimali ile açıklanabilir. Diğer taraftan bu ifadelerin faktör yüklerinin de oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu da çevre sorunlarına yönelik algıyı güçlü bir şekilde temsil etmediği anlamına gelebilir. Dolayısıyla akademisyenlere gelecek araştırmalarında, çevre sorunlarına yönelik tutumu ölçmek amacıyla güncel bir ölçek geliştirme ya da mevcut ölçeğin revize edilmesi üzerinde çalışmaları önerilebilir. Ayrıca sürdürülebilir turist davranışı alanında yapılmış çalışmalar incelenerek araştırılmaya değer boşlukların doldurulmasına, sürdürülebilir turist davranışının doğru bir şekilde tanımlanarak sınırlarının belirlenmesine katkı sağlanabilir. Çevresel açıdan sürdürülebilir turizm şekilleri ve evrilen turist davranışları farklı değişkenler açısından değerlendirilmelidir. Farklı çevre sorunları, turizm ölçeğinde ele alınarak üretici ve tüketicilerinin bu yöndeki tutum ve davranışları ortaya konulmalıdır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, ilgili literatüre katkı sağlayabilir ve gelecek araştırmalara ışık tutabilir. Özellikle öznel normların öneminin ön plana çıktığı bu araştırmaya dayanarak, gerçek davranışlar üzerinde etkili olabileceği düşünülen farklı bağımsız ve aracı değişkenlerin etkilerinin test edilmesinin faydalı olabileceği söylenebilir.

Bu çalışmadan çıkan sonuçlara dayanarak, sunulacak teorik ve pratik önerileri özetlemek gerekirse;

- Tüketicilerin çevreye ilişkin algılarını, çevresel tutumlarını etkileyerek sürdürülebilir tatil davranışlarını dönüştürmek mümkün olacaktır. Bireysel ve/veya kitlesel çevreyi koruma hareketlerine paralel olarak yasaların yeniden gözden geçirilmesi, ciddiye alınması ve uygulamaya konulması etkili olacaktır. Bu noktada, örnek teşkil eden ülkelerin yasaları incelenmelidir. Ayrıca turizm işletmelerinin de çevre ilkeleri ve politikaları, ilgili bakanlık çalışanları tarafından düzenli kontrol edilmeli, rapor alınmalı, işletmelerin çevre performansları değerlendirilmelidir. Böyle hem sürdürülebilir kalkınma amaçlarına hem de turizm tüketicilerinde sürdürülebilir tatil davranışının gelişmesine katkı sağlanmış olacaktır.
- Bu çalışmada ön plana çıkan diğer önemli konu, öznel normlardır. Çevreye yönelik algının üzerinde etkili olduğu öznel normlar, hissedilen sosyal baskı, yeşil ürün satın alma davranışını ve davranışsal inançları büyük ölçüde etkilemektedir. Aynı şekilde yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde davranışsal inançların etkisi dikkate değerdir. Bu sonuçlar, sürdürülebilir tüketim katkısı sağlamanın önemli yollarından birinin sosyal bir baskı yaratmak ve tüketicileri sergileyecekleri davranışların sağlayacağı yarar konusunda bilinçlendirmek olduğunu göstermektedir. Bu noktada hükümetlerin, çevre kuruluşlarının, ilgili bakanlığın vs. ilgili sosyal baskının yaratılması için adım atması gerekmektedir. Böylece tüketicileri, seyahatleri ve tatilleri esnasında yeşil ürünleri satın almaya, çevre dostu ürünleri tercih etmeye yönlendirmek mümkün olacaktır. Bu noktada, yeşil ürün satın alma potansiyelini arttırmak adına önemli bir husus olan maliyet üzerinde çalışılmalıdır. Hem üretici tarafını hem de tüketici tarafını göz önüne alarak ciddi maliyet hesaplamaları yapılmalıdır. Zira seyahat ve tatil tercihlerinde maliyet, hala en önemli faktördür.
- Çevreye yönelik algının, turistlerin sürdürülebilir tatil davranışına etkisinde öznel normları kısmen de olsa aracı rol üstlendiği de diğer bir önemli sonuçtur. Sosyal baskının önemi burada da kendini göstermiştir. Çevre sorunlarının sık sık gündemde tutulması, bu konudaki uzmanların ekran önüne daha çok çıkarılması, sunacakları önerilerin geniş kitlelere ulaştırılması, çevrenin korunması çalışmalarının sonuçlarının paylaşılması, elde edilen başarıların gösterilmesi vs. sosyal baskının yaratılmasında etkili olabilir. Böylece seyahat ve tatil faaliyetlerine katılan bireylerin, tatil davranışlarını buna göre değiştirmeleri ve dönüştürmelerine katkı sağlanacaktır. Özellikle turistik faaliyetlerden kaynaklanan karbon ayakzının azaltılmasında önemli bir başarı elde edilebilir. Çevre dostu turizm

işletmelerinin ve türlerinin tercih edilmesi yönündeki talebin artırılması sağlanabilir. Turistlerin kullandıkları ürünler, tercih ettikleri hava yolu şirketleri, gidecekleri mesafe, katılacakları aktivitelerde vs. çevrenin korunmasını ve çevre sorunlarının azaltılmasına katkı sağlayabilmeyi dikkate alabilir. Yapacağı seyahatin çevre üzerindeki maliyetini göz önünde bulundurabilir. Dolayısıyla tüketicilerin tutum ve davranışlarını kendilerine rehber edinecekleri, örnek alabilecekleri kişilerin ya da faaliyetlerin sayısının artırılması önemlidir.

- Çalışmanın sonuçları üzerinden gelecek akademik çalışmalara da önerilerde bulunmak mümkündür. Örneğin bu çalışmada çevreye yönelik algıyı ölçmek amacıyla kullanılan yeni ekolojik paradigma ölçeği yüklendiği faktör yükleri ve güvenirlik kat sayısı açısından diğerlerine nazaran daha düşük çıkmıştır. Ayrıca 15 ifadenin yer aldığı ölçekten, 9 ifade çıkarılmıştır. Bu durum ifadelerin karışıklık yaratması ihtimali ya da yeterince anlaşılmamış olması ile açıklanabilir. Pek çok araştırmada kullanılan bir ölçek olması itibarıyla önem taşısa da revize edilmesi veya bu alanda bir ölçek geliştirilmesi araştırmacılara önerilebilir. Ayrıca turistlerin sürdürülebilir tatil davranışı, farklı değişkenlerle çalışılarak sürdürülebilir turist davranışı çalışmalarına katkı sağlanabilir. Araştırmacıların özellikle kullanacakları ölçeklere dikkat etmeleri, böylece sürdürülebilir turist davranışının daha doğru bir şekilde yorumlanmasının sağlanmasına katkı sunmaları tavsiye edilebilir.
- Ayrıca şu nokta unutulmamalıdır ki bu çalışmada çevre ve sürdürülebilir turist davranışı konusu ele alınmıştır. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin çevreye yönelik algıları ile sürdürülebilir tatil davranışı ilişkisi analiz edilmiştir. Aracı etki, öznel normlar, davranışsal inanç ve yeşil ürün satın alma davranışı açısından bakılmıştır. Çalışmadan çıkan sonuçlar, bu hedef kitle ve belirlenen algı/davranışlar özelinde genellenebilir. Sadece bu sonuçlara dayanarak farklı algı ve davranış biçimleri için aynı yorumları yapmak doğru olmaz. Aynı zamanda sonuçların, farklı turist gruplarında da benzer olacağını test etmeden söylemek mümkün değildir. Sonuç olarak, elde edilen sonuçlar sadece bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları dahilinde genellenebilir.

KAYNAKÇA

- Abaza, H., Bisset, R., & Sadler, B. (2004). *Environmental impact assessment and strategic environmental assessment: Towards an integrated ppproach*. Geneva: UNEP.
- Abernethy, V. D. (2001). Carrying capacity: The tradition and policy implications of limits. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 1(1), 9-18.
- Adak, N. (2010). Geçmişten bugüne çevreye sosyolojik yaklaşım. *Ege Akademik Bakış*, 10(1), 371-382.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Desicion Processes* (50), 179-211.
- Akarsu, B. (2016). Bilimsel özgürlük ve çevre etiği. R. Keleş içinde, *İnsan Çevre Toplum* (3. b., s. 23-40). Ankara: İmge Kitapevi.
- Akı, B. (2015). Sürdürülebilir ulaşım planlamaları ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri. 2. *Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu* (s. 577-581). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Akın, G. (2007). Küresel çevre sorunları. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 43-54.
- Akış, S. (1996). Turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3-4), 10-13.
- Alekseyev, V. P. (1993). *İnsanlık türünün kökeni ve gelişimi* (1. b.). (A. (. Şenel, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Alexander, S. (2002). *Green hotels: Opportunities and resources for success*. Portland: Zero Waste Alliance.
- Alnıpak, S., & Yorulmaz, M. (2019). Limanlarımızda sürdürülebilir çevre yönetimi: yeşil liman kavramı. *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 95-107). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası.
- Alpugan, O. (1996). *İşletme bilimine giriş*. Trabzzon: Derya Kitapevi.
- Altuğ, F. (1990). *Çevre sorunları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (SPSS Uygulamalı)* (6. b.). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Amelung, S. B. (2006). *Global (Environmental) change and tourism: issues of scale and distribution*. Maastricht: Universitaire Pers Maastricht.
- Andereck, K. L. (1995). Environmental consequences of tourism: a review of recent reserch. İçinde, S. F. McCool, & A. E. (Ed.), *Linking tourism, the environment and sustainability* (s. 77-81). Minneapolis: United States Department of Agriculture.
- Anthony. (1982). Managing the environment and cultural impacts of tourism and leisure development. *Tourism Management*, 3(4), 256-262.
- Archer, B., Cooper, C., & Ruhanen, L. (2005). The positive and negative impacts of tourism. İçinde, W. F. Theobald (Ed), *Global Tourism* (3. b., s. 79-102). Burlington, MA: Elsevier Science.
- Azbar, N. (2013). Katı ve tehlikeli atıklar ve kontrolü. İçinde, Ö. Çınar (Ed), *Çevre kirliliğı ve kontrolü* (2. b., s. 33-84). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bacon, P. R. (1987). Use of wetlands for tourism in the Insular Caribbean. *Annals of Tourism Research* , 14(1), 104-117.
- Bahar, O. (2003). Kitle turizminin çevre üzerindeki olası etkileri: Bodrum örneğı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 150-158.
- Baltacı, A. (2020). Araştırmaların raporlaştırılması: Bir tez veya bilimsel makale nasıl yazılır? *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 3(2), 6-39.
- Becken, S. (2013). A review of tourism and climate change as an evolving knowledge domain. *Tourism Management Perspectives*, 53-62.
- Becken, S., & Hay, J. E. (2007). *Tourism and climate change: Risks and opportunities*. New York, USA: Channel View Publications.
- Bei, L.-T., & Simpson, E. M. (1995). The determinants of consumers' purchase decisions for recycled products: An application of acquisition-transaction utility theory. İçinde, F. R. Kardes, M. Sujan, & A. f. Research (Dü.) (ed), *Advances in consumer research* (Cilt 22, s. 257-261). Provo, UTAH.
- Belli, A. (2019). *AB'ye Tam üyelik sürecinde türk çevre politikası* (1. b.). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Benli, S. (2019). Yiyecek-içecek sektörü. İçinde, A. C. Çakıcı (ed), *Genel turizm* (2. b., s. 1-34). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

- Better Meets Reality. (2019, Aralık 26). *Waste pollution: Causes, sources, effects & solutions*. Şubat 17, 2020 tarihinde Better Meets Reality: <https://www.bettermeetsreality.com/waste-pollution-causes-sources-effects-solutions/> adresinden alındı
- Boo, E. (1990). *Ecotourism: the potentials and pitfalls: country case studies* (Cilt Volume 1). Washington D.C. : World Wildlife Fund.
- Boşgelmez, A., Boşgelmez, İ., Savaşçı, S., & Paslı, N. (2000). *Ekoloji I* (2. b.). Ankara: ISVAK.
- Boudes, P. (2014, Şubat 11). *United Nations conference on the human environment*. Mayıs 2, 2020 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/United-Nations-Conference-on-the-Human-Environment> adresinden alındı
- Bozkurt, Y. (2018). *Çevre sorunları ve politikaları* (5. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bramwell, B., & Lane, B. (1993). Sustainable tourism: An evolving global approach . *Journal of Sustainable Tourism*, 1(1), 1-5.
- Budeanu, A. (1999). *A tour to sustainability: A discussion on tour operators' possibilities for promoting sustainable tourism*. Lund, Sweden: International Institute For Industrial Environmental Economics.
- Budeanu, A. (2005). Impacts and responsibilities for sustainable tourism: a tour operator's perspective. *Journal of Cleaner Production*, 13(2), 89-97.
- Bulut, Z. A., Çımrın, F. K., & Doğan, O. (2017). Gender, generation and sustainable consumption: Exploring the behaviour of consumers from Izmir, Turkey. *International Journal of Consumer Studies*, 41(6), 597-604.
- Butler, R. W. (1991). Tourism, environment, and sustainable development. *Environmental Conservation*, 18(3), 201-209.
- Büyükgüngör, H. (2006). Çevre kirliliği ve çevre yönetimi. *Toprak İşveren Dergisi*(72), 9-17.
- Büyükoztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum)* (7. b.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyükdşalvarlı, A., & Çınarlı, E. (2019). Konya'da yer alan restoranlardaki yeşil uygulamaların değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 5(47), 5729-5739.

- Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International Journal of Testing* , 1(1), 55-86.
- Chan, T. S. (1996). Concerns for environmental issues and consumer purchase preferences: a two-country study. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(1), 43-55.
- Chung, S., & Poon, C. (2001). A comparison of waste-reduction practices and new environmental paradigm of rural and urban Chinese citizens. *Journal of Environmental Management*(62), 3-19.
- Clarke, J. (1997). A framework of approaches to sustainable. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(3), 224-233.
- Clarke, J. (1997). A framework of approaches to sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(3), 224-233.
- Collin, P. H. (2011). *Dictionary of environment & ecology*. London: Bloomsbury Publishing.
- Curtin, S., & Busby, G. (1999). Sustainable destination development: The tour operator perspective. *International Journal of Tourism Research*, 1(2), 135-147.
- Çalışkan, C. (2017). Sürdürülebilir turizmin çevre ikilemi: Toplum ve tüketim. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1123-1136.
- ÇEKUD. (2019, Kasım 27). *Çevre terimleri sözlüğü*. ÇEKUD (Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği): <https://www.cekud.org.tr/tr/cevre-kutuphanesi/cevre-terimleri-sozlugu/> adresinden alınmıştır
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019, Kasım 27). *Kanunlar*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Web Sitesi: <https://cygm.csb.gov.tr/kanunlar-i-438> adresinden alınmıştır
- Davies, T., & Konisky, D. M. (2000). *Environmental implications of the foodservice and food retail industries*. Washington, DC : RESOURCES for The Future.
- Day, J. (2012). Challenges of sustainable tourism. *Journal of Tourism Research & Hospitality* , 1(2), 1-2.
- Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve çevre yönetimi* (1. b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demirer, G. (1992). *Çevre sorunları ve kapitalizm*. İstanbul: Sorun Yayınları.

- Demir-Erbil, D., & Babaoğlu, M. (2017). Sürdürülebilir tüketim çerçevesinde bazı pazarlama uygulamaları ve tüketici davranışları. *V. Çevre Günleri Uluslararası "İnsanların Doğayla Kenetlenmesi-Kentte ve Doğal Alanda, Kutuplardan Ekvatora" Sempozyumu Bildirileri* (s. 177-204). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, M. H. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*(19), 95-105.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, mikrop ve çelik* (1. b.). (Ü. İnce, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Dixon, J. A., & Fallon, L. A. (1989). The concept of sustainability: Origins, extensions, and usefulness for policy. *Society and Natural Resources* , 2, 73-84.
- Dodman, D., McGranahan, G., & Dalal-Clayton, B. (2013). *Integrated The environment in urban planning and management*. Nairobi, Kenya: International Institute for Environment and Development (IIED).
- Doğan, F., & Acet, G. S. (2017). Uluslararası ilişkilerde çevre gündeminin inşası, çevrenin boyutları ve çevre rejimi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(24), 33-54.
- Dolf, M., Vigneault, A., Storey, S., Sianchuk, R., Teehan, P., Zhang, S., et al. (2011). *Measuring the climate change potential impacts of a ubc thunderbirds men's basketball game*. Vancouver: UBC Center for Sport & Sustainability.
- Dolnicar, S. (2004). Insights into sustainable tourists in Austria: A data-based priori segmentation approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(3), 209-218.
- Dolnicar, S., Crouch, G. I., & Long, P. (2008). Environmentally friendly tourists: What do we really know about them? . *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 197-210.
- Doran, R., & Larsen, S. (2016). The relative importance of social and personal norms in explaining intentions to choose eco-friendly travel options. *International Journal of Tourism Research*, 18, 159-166.
- Dönmez, F. G. (2016). Sürdürülebilirlik kavramı, tanımı ve sürdürülebilirliğin tarihsel gelişimi. İçinde H. Çeken (ed), *Sürdürülebilir turizm* (s. 1-10). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dubois, G., & Ceron, J.-P. (2006). Tourism and climate change: Proposals for a research agenda. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(4), 399-415.

- Dunlap, R. E., & Liere, K. D. (1978). The “new environmental paradigm”. *The Journal of Environmental Education*, 9(4), 10-19.
- Dunlap, R. E., Liere, K. D., Mertig, A. G., & Jones, R. E. (2000). Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425-442.
- Düşmezkalender, E. (2020). Konaklama işletmelerinde çevre dostu yönetim: Uygulamalar açısından bir değerlendirme. *MAKÜ Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 263-278.
- Earth Action. (2020). *EARTH SUMMIT II - Five years after Rio, what next? May 97*. Mayıs 9, 2020 tarihinde Earth Action: <https://www.earthaction.org/earth-summit-ii.html> adresinden alındı
- Erdem, Ü. (2016). İnsan mı çevreden, çevre mi insandan. İçinde R. Keleş (ed), *İnsan Çevre Toplum* (3. b., s. 73-89). Ankara: İmge Kitapevi.
- Erkan, H. (2004). *Ekonomi sosyolojisi* (5. b.). İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitapevi.
- Ertaş, M., Can, B. K., Yeşilyurt, H., & Koçak, N. (2018). Konaklama işletmelerinin yeşil yıldız uygulamaları kapsamında çevreye duyarlılığının değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 102-119.
- Ertürk, H. (2018). *Çevre bilimleri* (5. b.). Bursa: Ekin Yayınları.
- Esen, M. F., & Timor, M. (2019). çok değişkenli aykırı değer tespiti için klasik ve dayanıklı mahalanobis uzaklık ölçütleri: Finansal veri ile bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(25), 267-282.
- European Environment Agency. (2017, Nisan 24). *Noise pollution in the spotlight*. Şubat 12, 2020 tarihinde European Environment Agency: <https://www.eea.europa.eu/articles/noise-pollution-in-the-spotlight> adresinden alındı
- Fairweather, J. R., Maslin, C., & Simmons, D. G. (2005). Environmental values and response to ecolabels among international visitors to New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(1), 82-98.
- Faraji-rad, A., & Aghajani, S. (2010). The relationship between tourism and environment. *Iranian Journal of Tourism & Hospitality*, 1(1), 37-48.
- Farrel, B. H., & Runyan, D. (1991). Ecology and tourism. *Annals of Tourism*(18), 26-40.
- Fennell, D. A. (2003). *Ecotourism*. New York: Routledge.

- Formica, S., & Uysal, M. (2002). Segmentation of Travelers based on environmental attitudes. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing* , 9(3-4), 35-49.
- Forsyth, T. (1996). *Sustainable tourism moving from theory to practice*. London: World Wildlife Fund (WWF).
- Foster, J. B. (2013). *Savunmasız gezegen*. (H. Ünder, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Furman, A. (1998). A Note on Environmental concern in a developing country: Results from an İstanbul survey. *Environment and Behavior*, 30(4), 520-534.
- Gartner, W. C. (1987). Environmental impacts of recreational home developments. *Annals of Tourism Research*(14), 38-57.
- Gelbard, A., Haub, C., & Kent, M. M. (1999). World population beyond six billion. *Population Bulletin*, 54(1), 3-44.
- Getz, D. (1983). Capacity to absorb tourism: Concepts and implications for strategic planning. *Annals of Tourism Research*, 10(2), 239-263.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji: kısa fakat eleştirel bir giriş* (4. b.). (Ü. Y. Battal, Çev.) Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Goldsmith, M. (2012). *Discord: The story of noise* (1. b.). Oxford: Oxford University Press.
- Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin geleceği: Yaklaşımlar ve politikalar* (1. b.). Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Görmez, K. (2015). *Çevre sorunları* (Geliştirilmiş 3. Basım b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gössling, S., & Hall, C. M. (2006). An introduction to tourism and global environmental change. İçinde S. Gössling, & C. M. Hall (ed.), *Tourism and global environmental change* (s. 1-33). Oxfordshire: Routledge.
- Green Globe. (2020, Temmuz 29). *Green globe certification*. Temmuz 29, 2020 tarihinde Green Globe: <https://greenglobe.com/green-globe-certification/> adresinden alındı
- Greening Hotels. (2020, Temmuz 28). *Greening hotels sertifikası*. Temmuz 28, 2020 tarihinde Greening Hotels: <https://www.yesillenenoteller.com/sertifikasyon-projesi-nedir/> adresinden alındı

- Grimm, I. J., Alcântara, L. C., & Sampaio, C. A. (2018). Tourism under climate change scenarios: impacts, possibilities, and challenges. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, 12(3), 1-22.
- Gündüz, C. (2016). Sürdürülebilir turizmin ilke, amaç ve hedefleri. İçinde H. Çeken (ed), *Sürdürülebilir turizm* (s. 103-115). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gündüzalp, A. A., & Güven, S. (2016). Atık çeşitleri, atık yönetimi, geri dönüşüm ve tüketici: Çankaya belediyesi ve semt tüketicileri örneği . *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*(9), 1-19.
- Günerhan, S. A. (2013). Avcı-toplayıcı toplumdan günümüz toplumuna çevre ve enerji açısından bakış. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 54(637), 1-3.
- Güneş, E., Keskin, B., & Kıymaz, T. (2014). Gıda sanayiinde yeşil ekonomi ve uygulamaları. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi* (s. 1528-1532). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, S. G. (2011). Konaklama sektöründe çevre dostu yönetimin önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 45-51.
- Güney, E. (2003). *Çevre ve insan*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Güney, E. (2004). *Çevre sorunları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güney, E., Bozyiğit, R., Meydan, A., Kılıç, T., & Bulut, İ. (2016). *Çevrebilim (ekoloji) sözlüğü*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hahnel, R. (2014). *Yeşil iktisat* (1. b.). (Kolektif, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Hall, C. M. (2009). Degrowing tourism: Décroissance, sustainable consumption and steady-state tourism. *Anatolia*, 20(1), 46-61.
- Han, H., Hsu, L.-T. (., & Sheu, C. (2010). Application of the Theory of Planned Behavior to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism Management*(31), 325-334.
- Harper, C. L. (2004). *Environment and society: Human perspectives on environmental issues* (3. b.). New Jersey: Pearson/Prentice Hall.

- Hens, L., & Nath, B. (2003). The Johannesburg Conference. *Environment Development and Sustainability*, 5(1), 7-39.
- Higham, J. E., Carr, A. M., & Gale, S. (2001). *Ecotourism in New Zealand: Profiling visitors to New Zealand ecotourism operations*. Dunedin: Department of Tourism, University of Otago.
- Holden, A. (2016). *Environment and tourism* (3. b.). New York: Routledge.
- Hun, E. (2016). Tarih boyunca insan-çevre ilişkisi. İçinde R. Keleş (ed), *İnsan Çevre Toplum* (3. b., s. 47-55). Ankara: İmge Kitapevi.
- Hun, H., Hsu, L.-T. J., Lee, J.-S., & Sheu, C. (2011). Are lodging customers ready to go green? An examination of attitudes, demographics, and eco-friendly intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 345-355.
- Inskeep, E. (1987). Environmental planning for tourism. *Annals of Tourism Research*, 14, 118-135.
- İskender, A. (2019). Boş zaman ve rekreasyon ile turizm arasındaki ilişki üzerine akademik bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(1), 50-59.
- Issı, Y. (2011). Türkiye turizminin doğal ve yapay çevre üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 115-131.
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2014). Ulaştırma sektöründe CO2 emisyonu ve enerji Ar-Ge harcamaları ilişkisi. *Sosyoekonomi*, (2), 321-346.
- Izakovičová, Z., Mederly, P., & Petrovič, F. (2017). Long-term land use changes driven by urbanisation and their environmental effects (example of Trnava City, Slovakia). *Sustainability*, 9(1553), 2-28.
- Jackson, T., & Michaelis, L. (2003). *Policies for sustainable consumption*. UK: Sustainable Development Commission.
- Jagadeesan, H. (2004). Pollution. İçinde M. P. Kiran B. Chhokar, & M. Raghunathan (ed), *Understanding environment* (s. 136-152). London: Sage Publications.
- Johnstone, M. E. (2006). Impacts of global environmental change on tourism in polar regions. İçinde S. Gössling, & C. M. Haal (ed), *Tourism and global environmental change* (s. 37-53). Oxfordshire: Routledge.

- Juvan, E., & Dolnicar, S. (2016). Measuring environmentally sustainable tourist behavior. *Annals of Tourism Research*(59), 30-44.
- Kahraman, N., & Türkay, O. (2012). *Turizm ve çevre* (5. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kallgren, C. A., Reno, R. R., & Cialdini, R. B. (2000). A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(8), 1002-1012.
- Kara, E. (2019). *Yeşil yönetim ve çevre bilinci* (1. b.). Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Karabıçak, M., & Armağan, R. (2004). Çevre sorunlarının ortaya çıkış süreci, çevre yönetiminin temelleri ve ekonomik etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 203-228.
- Karaca, A., & Turgay, O. C. (2012). Toprak kirliliği. *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, 1(1), 13-19.
- Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin yeşil ürünlere ilişkin tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 99-111.
- Karacan, A. R. (2002). İşletmelerde çevre koruma bilinci ve yükümlülükleri, Türkiye ve Avrupa Birliğinde işletmeler yönünden çevre koruma politikaları. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Karagöz, Y. (2019). *İstatistiksel analizler* (2. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karalar, R., & Kiracı, H. (2011). Çevresel Sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak sürdürülebilir tüketim düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*(30), 63-76.
- Katanalp, B. Y., Yıldırım, Z. B., Eren, E., & Uz, V. E. (2018). Akıllı ulaşım sistemleri üzerine bir değerlendirme. *International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies*. 3, s. 1503-1506. Samsun: SETSCI .
- Kaya, N., Çobanoğlu, M. T., & Artvinli, E. (2011). Sürdürülebilir kalkınma için Türkiye'de ve dünyada çevre. *TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu* (s. 407-417). Ankara: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Keleş, R. (2013). *100 soruda çevre, çevre sorunları ve çevre politikası*. İzmir: Yakın Kitapevi.

- Keleş, R., & Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş* (1. b.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (2002). *Çevre bilim* (4. b.). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2012). *Çevre politikası* (7. b.). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Kendall, K. W., & War, T. (1984). *The perceived impacts of tourism : the state of the art*. Honolulu: University of Hawaii.
- Kennell, J. (2015). Carrying capacity, Tourism. İçinde J. Jafari, & H. Xiao (ed), *Encyclopedia of Tourism* (s. 133-135). Springer International Publishing.
- Kınacı, B. (2011). Çevre sorunları ve turizm. İçinde B. Kınacı, N. A. Pehlivan, & G. Seyhan (ed), *Turizm ve çevre (çevre koruma)* (1. b., s. 21-46). Ankara: Pegem Akademi .
- Kınacı, B. (2011). Turizmde sürdürülebilirlik. İçinde B. Kınacı, N. A. Pehlivan, & G. Seyhan (ed), *Turizm ve çevre* (s. 79-106). Ankara: Pegem Akademi.
- Kışlalıoğlu, M., & Berkes, F. (2018). *Çevre ve ekoloji* (16. b.). İstanbul: Remzi Kitapevi .
- Kızılırmak, İ. (2011). Dünyada ve Türkiye'deki turizm işletmelerinde çevre korumaya yönelik uygulamalar: Amacı ve önemi . *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-12.
- Konik, H. (1993). Nüfus, çevre, RİO konferansının kritiği. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5), 173-196.
- Kozak, M. (2014). *Sürdürülebilir turizm: Kavramlar - uygulamalar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2017). *Genel turizm* (19. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kösebalaban, N. (1996). Turizmde çevresel yönetim ve planlama. *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(2), 153-169 .
- Kuter, N., & Ünal, H. e. (2009). Sürdürülebilirlik kapsamında ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9(2), 146-156.
- Laroche, M., Bergeron, J., & Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing*, 18(6), 503-520.

- Leblanc, R. (2018, Ağustos 31). *The environmental impacts of overpopulation*. Nisan 9, 2020 tarihinde The balance small business: <https://www.thebalancesmb.com/how-overpopulation-impacts-the-environment-4172964> adresinden alındı
- Lee, J. A., & Holden, S. J. (1999). Understanding the determinants of environmentally conscious behavior. *Psychology & Marketing*, 16(5), 373-392.
- Lee, W. H., & Moscardo, G. (2005). Understanding the impact of ecotourism resort experiences on tourists' environmental attitudes and behavioural intentions. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(6), 546-565.
- Lélé, S. M. (1991). Sustainable development: A critical review. *World Development*, 19(6), 607-621.
- Lenski, G. E. (1966). *Power & privilege: A theory of social stratification*. (1., Çev.) New York: McGraw-Hill .
- Leonidou, L. C., Coudounaris, D. N., Kvasova, O., & Christodoulides, P. (2014). tourist environmental attitude and behavior: antecedents, moderators, and outcomes. (s. 1-11). Bournemouth: University of Bournemouth.
- Linnenkoper, K. (2019, Ekim 2). *Ranking the biggest waste producers worldwide*. Şubat 18, 2020 tarihinde Recycling International: <https://recyclinginternational.com/business/ranking-the-biggest-waste-producers-worldwide/27792/> adresinden alındı
- Maggi, E., & Fredella, F. L. (2010). The carrying capacity of a tourist destination. The case of a coastal Italian city. *50 International Congress of European Regional Science Association (ERSA)* (s. 1-18). Jönköping, Sweden: Università degli Studi dell'Insubria.
- Mann, U. S., Dhingra, A., & Singh, J. (2014). Water pollution: Causes, effects and remedies. *International Journal of Advanced Technology in Engineering and Science* , 2(8), 70-74.
- Martens, S., & Spaargaren, G. (2005). The politics of sustainable consumption: The case of the Netherlands. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 1(1), 29-42.
- Mastny, L. (2001). *Traveling light: New paths for international tourism* . Washington, DC: Worldwatch Institute.

- McChesney, I. (1991). *The Brundtland report and sustainable development in New Zeland*. Canterbury, New Zeland: Lincoln University.
- McCullough, B. P., Bergsgard, N. A., Collins, A., Muhar, A., & Tyrväinen, L. (2018). *The impact of sport and outdoor recreation (friluftsliv) on the natural environment*. Sweden: MISTRA .
- Mckercher, B., Prideaux, B., Cheung, C., & Law, R. (2010). Achieving voluntary reductions in the carbon footprint of tourism and climate change. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3), 297-317.
- McLaren, S. J. (2008). Defining a role for sustainable consumption initiatives in new zealand. *Proceedings of the 3rd International Conference on Sustainability Engineering and Science* (s. 9-12). Auckland: The University of Auckland.
- McMinn, S. (1997). The challenge of sustainable tourism. *The Environmentalist*, (17), 135-141.
- McNeely, J. A., & Thorsell, J. W. (1989). Jungles, mountains, and islands: How tourism can help conserve the natural heritage. *World Leisure & Recreation*, 31(4), 29-39.
- Mehmetoğlu, M. (2009). Predictors of sustainable consumption in a tourism context: A CHAID approach. *Advances in Hospitality and Leisure*, (5), 3-23.
- Mengi, A., & Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve yerelleşme çağında bölgesel sürdürülebilir gelişme/AB ve Türkiye örneği*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Merdur, H., & Çınar, Ö. (2013). Su kirliliği ve kontrolü. İçinde Ö. Çınar (ed), *Çevre kirliliği ve kontrolü*, (s. 2-26). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Middleton, V. T., & Hawkins, R. (1998). *Sustainable tourism: A marketing perspective*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Mihalic, T. (2000). Environmental management of a tourist destination: A factor of tourism competitiveness. *Tourism Management*, (21), 65-78.
- Mikayilov, J., Shukurov, V., Mukhtarov, S., & Yusifov, S. (2017). Does urbanization boost pollution from transport. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(5), 1709-1718.
- Miller, G. (2001). The development of indicators for sustainable tourism: Results of a Delphi survey of tourism researchers. *Tourism Management*, (22), 351-362.

- Miller, G. A. (2003). Consumerism in sustainable tourism: A survey of UK consumers. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(1), 17-39.
- Miller, G. T. (2000). *Çevre bilimi-sürdürülebilir dünya*. (F. Doğan, Ü. Erdem, E. Henden, E. Onoğur, M. Öztürk, İ. Türkan, et al., Çev.) İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Minton, A. P., & Rose, R. L. (1997). The effects of environmental concern on environmentally friendly consumer behavior: An exploratory study. *Journal of Business Research*, 40(1), 37-48.
- Mishra, R. K., Mohammad, N., & Roychoudhury, N. (2016). Soil pollution: Causes, effects and control. *Van Sangyan*, 3(1), 1-14.
- Murphy, E., & King, E. A. (2014). *Environmental noise pollution* (1. b.). San Diego: Elsevier.
- National Geographic. (2020, Şubat 12). *Noise pollution*. Şubat 12, 2020 tarihinde National Geographic: <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/noise-pollution/> adresinden alındı.
- National Geographic. (2020, Nisan 16). *Urban Threats*. Nisan 16, 2020 tarihinde National Geographic: <https://www.nationalgeographic.com/environment/habitats/urban-threats/> adresinden alındı
- Nyaupane, G. P., & Thapa, B. (2006). Perceptions of environmental impacts of tourism: A case study at ACAP, Nepal. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 13(1), 51-61.
- OECD. (2008). *Promoting sustainable consumption*. Paris: OECD.
- Olokesusi, F. (1990). Assessment of the Yankari game reserve, Nigeria: Problems and prospects. *Tourism Management*, 11(2), 153-163.
- Ontario Ministry of the Environment. (1976). *Summary&Observations on Proceedings of Habitat*. Vancouver, Kanada: Ontario Ministry of the Environment.
- O'Reilly, A. M. (1986). Tourism carrying capacity: concept and issues. *Tourism Management*, 7(4), 254-258.
- Oto, N., & Çobanoğlu, N. (2011). Çevresel biyoetik açısından sürdürülebilir havaalanları. *Mülkiye Dergisi*, 35(273), 109-142.
- Ovalı, P. K. (2007). Kitle turizmi ve ekolojik turizmin kavram, mimari ve çevresel etkiler bakımından karşılaştırılması. *Megaron*, 2(2), 64-79.

- Özerkmen, N. (2002). İnsan merkezli çevre anlayışından doğa merkezli çevre anlayışına. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1), 167-185.
- Özey, R. (2014). *Çevre sorunları* (4. b.). İstanbul: Aktif Yayınları.
- Page, S., & Ge, Y. (. (2009). Transportation and tourism: A symbiotic relationship? İçinde T. Jamal, & M. R. (Eds), *The sage handbook of tourism studies*, (s. 371-395). London: Sage Publications.
- Patra, R. (2014). Environmental sustainability: Ethical issues. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)*, 1(8), 35-40.
- Pearce, D., Barbier, E., & Markandya, A. (1990). *Sustainable development: Economics and environment in the third world*. Edward Elgar Publishing.
- Pehlivan, N. A. (2011). Turizm ve çevre ilişkisi. İçinde B. Kınacı, N. A. Pehlivan, & G. Seyhan (eds), *Turizm ve çevre (çevre koruma)* (1. b., s. 1-16). Ankara: Pegem Akademi.
- Pignatti, S. (1993). Impact of tourism on mountain landscape of central Italy. *Landscape and Urban Planning*(24), 49-53.
- Pınar, İ. (1993). Turizmin doğal çevreye etkileri ve çevrenin korunması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 15-17.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (1. b.). (H. Erbaş, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ponting, C. (2012). *Dünyanın yeşil tarihi* (3. b.). (A. Başçı, Çev.) İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Porter, G., & Brown, J. W. (1991). *Global environmental politics*. San Francisco: Westview Press.
- Pouta, E., Neuvonen, M., & Sievänen, T. (2006). Determinants of nature trip expenditures in southern Finland – implications for nature tourism development . *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(2), 118-135.
- Qiao, G., & Gao, J. (2017). Chinese tourists' perceptions of climate change and mitigation behavior: An application of norm activation theory. *Sustainability*, 9(8), 1-13.
- Rai, M. S. (2017). Impact of urbanization on environment. *International Journal on Emerging Technologies*, 8(1), 127-129.

- Resmi Gazete. (2010, Haziran 4). *Çevresel gürültünün değerlendirilmesi ve yönetimi yönetmeliği*. Şubat 14, 2020 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100604-5.htm> adresinden alındı
- Richard Arnold Johnson, D. W. (2002). *Applied multivariate statistical analysis* (5. b.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Richmond Vale Academy. (2017, Ağustos 23). *6 major effects of urbanization that will make you think!* Nisan 11, 2020 tarihinde Richmond Vale Academy: <https://richmondvale.org/en/blog/6-major-effects-of-urbanization-that-will-make-you-think> adresinden alındı
- Roberts, J. A. (1996). Green consumers in the 1990s: Profile and implications for advertising. *Journal of Business Research*, 36(3), 217-231.
- Roney, S. A. (2018). *Turizm (Bir Sistem Analizi)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Rosso, E. D. (2020, Ağustos 17). *Environment is king: Sustainability in the food & beverage industry*. Ağustos 17, 2020 tarihinde DASHMOTE: <https://medium.com/dashmote-snapshot/environment-is-king-sustainability-in-the-food-beverage-industry-c0215194178c> adresinden alındı
- Saarinen, J. (2006). Traditions of sustainability in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1121-1141.
- Salm, R. V. (1985). Integrating marine conservation and tourism. *International Journal Environment Studies*(25), 229-238.
- Saruhan, Ş. C., & Özdemirci, A. (2016). *Bilim, felsefe ve metodoloji* (4. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Savale, P. A. (2014). Effect of noise pollution on human being: Its prevention and control. *Journal of Environmental Research and Development*, 8(4), 1026-1036.
- Saw, G., & Williams, A. M. (2002). *Critical issues in tourism: A geographical perspective* (2. b.). Oxford: Blackwell Publisher.
- Schumacher, E. (2014). *Küçük güzeldir*. (O. Deniztekin, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Scientific American. (2009, Temmuz 29). *Does population growth impact climate change?* Nisan 9, 2020 tarihinde Scientific American:

<https://www.scientificamerican.com/article/population-growth-climate-change/>
adresinden alındı

- Scott, D. (2006). Global environmental change and mountain tourism. İçinde S. Gössling, & C. M. Hall (eds), *Tourism and global environmental change* (s. 54-75). Oxfordshire: Routledge.
- Seto, K. C., Güneralp, B., & Hutyra, L. R. (2012). Global forecasts of urban expansion to 2030 and direct impacts on biodiversity and carbon pools. *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 109(40), 16083–16088.
- Seyfang, G. (2005). Shopping for sustainability: Can sustainable consumption promote ecological citizenship? *Environmental Politics*, 14(2), 290-306.
- Seyfang, G. (2007). Growing sustainable consumption communities: The case of local organic food networks. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 3(4), 120-134.
- Sharpley, R. (2000). Tourism and sustainable development: exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.
- Sharpley, R. (2002). Tourism: A vehicle for development? İçinde R. Sharpley, & D. J. Tefler (eds), *Tourism and development (concepts and issues)* (s. 11-34). Clevedon, UK: Channel View Publications.
- Simon, F. J., Narangajavana, Y., & Marques, D. P. (2004). Carrying capacity in the tourism industry: a case study of Hengistbury Head. *Tourism Management*, (25), 275-283.
- Simonnet, D. (1990). *Çevrecilik*. (M. S. Şakiroğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Singh, N., & Davar, S. C. (2004). Noise pollution- sources, effects and control. *Journal of Human Ecology*, 16(3), 181-187.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020, Ağustos 23). *Türkiye, Yeşil Hava Yolu Projesi'ni uygulamaya geçiriyor...* Ağustos 23, 2020 tarihinde Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: <http://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/1842-turkiye-yesil-hava-yolu-projesini-uygulamaya-geciriyor> adresinden alındı
- Sonuç, N. (2014). Sürdürülebilir turizm:tanımı ve içeriği. İçinde M. Kozak (ed), *Sürdürülebilir turizm (kavramlar-uygulamalar)*, (s. 14-28). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Southgate, C., & Sharpley, R. (2002). Tourism, development and the environment. İçinde R. Sharpley, & D. J. Telfer (eds), *Tourism and Development: Concept and Issues* (s. 231-262). Bristol: Channel View Publications.
- Soydan, B. (2015, Mayıs 25). *Lojistikte yeşil büyüme*. Ağustos 22, 2020 tarihinde Turkishtime: <http://www.turkishtimedergi.com/lojistik/lojistikte-yesil-buyume/> adresinden alındı
- Sönmezoğlu, F., & Bayır, Ö. E. (2012). Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası rejimler. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 247-289.
- Stern, P. C., Kalof, L., Dietz, T., & Guagnano, G. A. (1995). Values, beliefs, and proenvironmental action: Attitude formation toward emergent attitude objects. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(18), 1611-1636.
- Sucu, Y. (2017, Mart). *Çevre kavramı ve dış çevre analizi*. Ekim 13, 2020 tarihinde Yüksek Bilgili Eğitim ve Danışmanlık: <http://yuksekbilgili.com/wordpress/wp-content/uploads/2017/03/cevre.pdf> adresinden alındı
- Sunlu, U. (2003). Environmental impacts of tourism. İçinde L. Grassini, & D. Camarda (eds), *Local resources and global trades: environments and agriculture in the mediterranean region*, (s. 263-270). Bari: CIHEAM-IAMB.
- Şahin, Ü. (2012, Ocak 21). *40. yılında büyümenin sınırları*. Mayıs 2, 2020 tarihinde Yeşil Gazete: <https://yesilgazete.org/blog/2012/01/21/yesil-sahaf-40-yilinda-buyumenin-sinirlari/> adresinden alındı
- Şahingöz, S. A., & Güleç, E. (2019). Green generation restaurant movement in restaurants: An example of “La Mancha Restaurant” Green generation restaurant movement in restaurants: An example of “La Mancha Restaurant”. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 292-300.
- Şanlıöz-Özgen, H. K., Dilek, S. E., Türksoy, S. S., & Kaygalak-Çelebi, S. (2016). *Sürdürülebilir Turizm yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şen-Demir, Ş. (2014). Sürdürülebilir turizm ve tüketiciler. İçinde M. Kozak (ed), *Sürdürülebilir turizm: Kavramlar-uygulamalar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020, Temmuz 28). *Çevreye duyarlılık kampanyası (yeşil yıldız)*. Temmuz 28, 2020 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı:

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html>
adresinden alındı

Talas, C. (1997). *Toplumsal politika* (5. b.). Ankara: İmge Kitapevi.

Tasci, A. D. (2017). Consumer demand for sustainability benchmarks in tourism and hospitality. *Tourism Review*, 72(4), 375-391.

Tasci, A. D., Fyall, A., & Woosnam, K. M. (2021). Sustainable tourism consumer: sociodemographic, psychographic and behavioral characteristics. *Tourism Review*(Ahead-of-print), 1-35.

Taşdağıtıcı, E., & Güçer, E. (2016). Yiyecek İçecek İşletmelerinin Sınıflandırma Sistemleri: İşletmelerin Algısına Yönelik Bir Uygulama. İçinde M. Sarıışık, & A. S. (Ed.), *3rd International Congress of Tourism and Management Researches Proceedings Book* (s. 1120-1138). Antalya: Adra Yayıncılık.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi* (2. b.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

TC Çevre ve Orman Bakanlığı. (2011). *Rio Sözleşmeleri kapsamında Türkiye'nin ulusal kapasitesinin değerlendirilmesi projesi (Final Rapor)*. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları.

TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2002, Ekim). *İklim değişikliği*. Ağustos 29, 2020 tarihinde TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf adresinden alındı

TC Dışişleri Bakanlığı. (2020). *Sürdürülebilir kalkınma*. Mayıs 8, 2020 tarihinde TC Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> adresinden alındı

TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2012, Haziran 20-22). *Rapor & Dökümanlar*. Mayıs 11, 2020 tarihinde TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı: <http://surdurulebilirkalkinma.gov.tr/> adresinden alındı

Teksöz, G. (2014). Geçmişten ders almak: Sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.

The World Bank. (2019, Eylül 23). *Solid waste management*. Şubat 18, 2020 tarihinde The World Bank: <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/brief/solid-waste-management> adresinden alındı

- TMMOB Çevre Mühendisleri Odası. (2018). *Dünya çevre günü Türkiye raporu*. Ankara: TMMOB Çevre Mühendisleri Odası.
- Torrey, B. B. (2004, Nisan 23). *Urbanization: An environmental force to be reckoned with*. Nisan 16, 2020 tarihinde PRB: <https://www.prb.org/urbanization-an-environmental-force-to-be-reckoned-with/> adresinden alındı
- Torunoğlu, E. (2016). Doğal yaşam, çevre sorunları ve halk sağlığı. İçinde R. Keleş (ed.), *İnsan Çevre Toplum* (3. b., s. 187-210). Ankara: İmge Kitapevi.
- Tourwriter. (2020, Ağustos 1). *How can tour operators contribute to sustainable tourism?* Ağustos 1, 2020 tarihinde Tourwriter: <https://www.tourwriter.com/travel-software-blog/sustainable-tourism/> adresinden alındı
- Tuna, M. (2003). Toplum ve çevre. İçinde İ. Sezal (ed.), *Sosyolojiye Giriş* (s. 363-393). Ankara: Martı Yayınları.
- Tuna, M. (2007). *Turizm, çevre ve toplum* (2. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tuna, O. (2018, Ekim 23). *Yeşil Lojistikçiler*. Ağustos 22, 2020 tarihinde Ulaştırma Sektöründe İnovasyon ve Çevreye Etkisi: <https://www.yesillojistikciler.com/yazarlar/prof-dr-okan-tuna/ulastirma-sektorunde-inovasyon-ve-cevreye-etkisi/47> adresinden alındı
- Türk Hava Yolları. (2019). *Türk Hava Yolları 2019 Sürdürülebilirlik raporu*. İstanbul: Türk Hava Yolları.
- Türkiye Barolar Birliği. (2014). *Uluslararası çevre koruma sözleşmeleri* (2. b.). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Türkiye Çevre Vakfı. (2001). *Ansiklopedik çevre sözlüğü*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- UNEP. (1997). *Environmental good practice in hotels: Case studies from the international hotel and restaurant*. Paris, France: IHRA & UNEP.
- UNEP. (2008). *Climate change and tourism*. UNEP.
- UNEP. (2011). *Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication - a synthesis for policy makers*. Nairobi: UNEP.
- United Nations. (1972). *United Nations conference on the human environment (Stockholm Conference)*. Stockholm: United Nations.

- United Nations. (1976). *The Vancouver declaration on human settlements*. Vancouver: United Nations.
- United Nations. (1992). *United Nations conference on environment & development: agenda 21*. Rio de Janeiro, Brazil: United Nations.
- United Nations. (1996). *Istanbul declaration on human settlements and the habitat agenda*. İstanbul: United Nations.
- United Nations. (2020). *Habitat III*. Mayıs 6, 2020 tarihinde UN Habitat (For A Better Urban Future): <https://unhabitat.org/habitat-iii> adresinden alındı
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2017, Haziran 21). *World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100*. Mart 26, 2020 tarihinde United Nations Department of Economic and Social Affairs: <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html> adresinden alındı
- UNWTO. (2019). *Baseline report on the integration of sustainable consumption and production patterns into tourism policies*. Madrid: UNWTO.
- Uysal, M., Jurowski, C., Noe, F. P., & McDonald, G. D. (1994). Environmental attitude by trip and visitor characteristics . *Tourism Management*, 15(4), 284-294.
- Ünlüöner, K., Kızanlık, M. M., & Arslan, E. (2011). Otel işletmelerindeki eko-etiket ve sistem yönetim belgelerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *12. Ulusal Turizm Kongresi* (s. 446-455). Düzce: Düzce Üniversitesi.
- Üstün, S., & Büyükgüngör, H. (2003). Çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) uygulamaları ve sorunları. *V. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi* (s. 506-513). Ankara: TMMOB Çevre Mühendisliği Odası.
- Veenhoven, R. (2008). Sustainable consumption and happiness. İçinde S. Reddy (ed.), *Green consumerism: Approaches and country experiences* (s. 39-68). Jaipur, INDIA: ICFAI University Press.
- Viner, D., & Agnew, M. (1999). *Climate change and its impacts on tourism*. England: WWF-UK.
- Wall, G., & Mathieson, A. (2006). *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*. New Jersey, USA: Pearson Prentice Hall.

- Weaver, S. (1992). Nature tourism as a means of protecting indigenous forest resources in Fiji. *Journal of Pacific Studies*, 16, 63-73.
- Wheatcroft, S. (1991). Airlines, tourism and the environment. *Tourism Management*, 12(2), 119-124.
- Wight, P. A. (2002). Supporting the principles of sustainable development in tourism and ecotourism: Government's potential role. *Current Issues in Tourism*, 5(3-4), 222-244.
- Witt, S. F. (1991). Tourism in Cyprus: Balancing the benefits and costs . *Tourism Management*, 12(1), 37-45.
- World Economic Forum. (2019, Mayıs 16). *This is what the world's waste does to people in poorer countries*. Şubat 18, 2020 tarihinde World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2019/05/this-is-what-the-world-s-waste-does-to-people-in-poorer-countries/> adresinden alındı
- World Tourism Organisation (WTO). (2020, January 20). *International Tourism Growth Continues to Outpace The Global Economy*. Aralık 17, 2020 tarihinde World Tourism Organisation (WTO): <https://www.unwto.org/international-tourism-growth-continues-to-outpace-the-economy#:~:text=International%20tourism%20growth%20continues%20to%20outpace%20the%20global%20economy,-All%20Regions&text=1.5%20billion%20international%20tourist%20arrivals%20were> % adresinden alındı
- World Tourism Organisation. (1981). *Saturation of tourist destinations*. Rome: WTO.
- Yang, C.-Y., & Yang, C.-H. (2019). The impact of sustainable environmental management in the food and beverage industry on customer loyalty: A view of brand attitude. *Ekoloji*, 28(107), 965-972.
- Yaşamış, F. D. (1990). *Çevresel yönetim ve planlama*. Ankara: Lider Matbaacılık.
- Yazgan, Ç. Ü. (2010). Tarihi süreçte toplum-çevre ilişkileri ve çevre sorunlarının ortaya çıkışı. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(2), 227-244.
- Yazıcıoğlu, İ., Özata, E., & Yarış, A. (2018). Sürdürülebilir yiyecek ve içecek işletmeciliği: Ankara ilinde bir araştırma . *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 350-368.

- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri* (4. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yehezkel, A., & Ben-Moussa, S. (2019, Kasım 15). *The increased role of sustainability in the food and beverage industry*. Ağustos 18, 2020 tarihinde Lexology: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=99121e46-9de7-4341-92b0-a8ccb53245bf> adresinden alındı
- Yiğit, S., & Yiğit, A. M. (2011). Stratejik yönetimde dış çevre analizi: KOBİ'ler ve büyük işletmeler arasında bir karşılaştırma. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (38), 119-136.
- Yıkılmaz, N. (2004). *Yeni dünya düzeni ve çevre*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yıldırım, U., Gençtürk, M., & Taş, İ. E. (2000). Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uluslararası düzenlemeler ve bunların hukuki niteliği. *Türk İdare Dergisi*, 72(426), 107-119.
- Yücel, M., & Emekçiler, Ü. S. (2008). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; Temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.
- Zannin, P. H., Ferreira, A. M., & Szeremetta, B. (2006). Evaluation of noise pollution in urban parks. *Environmental Monitoring and Assessment*, (118), 423-433.
- Zelenka, J., & Kacatl, J. (2014). The concept of carrying capacity in tourism. *Amfiteatru Economic*, 16(36), 641-654.
- Zengin, E., & Akunal, E. V. (2017). Türkiye'de yeşil lojistik uygulamaları. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 4(2), 116-124.

EKLER

EK 1: Anket Formu

The Impact of Perceived Environmental Issues on Sustainable Tourist Behaviors

Dear participant,

This academic research measures tourists' perception over environmental issues and determine its impact on their sustainable vacation behaviors and purchasing green products during their travel. It also aims to 1670s ta out the moderating effects of subjective norms and behavioral beliefs on sustainable behaviors and purchasing desicions. The statements have accordingly been prepared. This study is performed with completely academic purpose and aims to contibute to academic improvement. Your answers will be interpreted without giving any personal details and in accordance with academic language . Thank you for your contribution.

Zehra SALTİK, PHD Candidate, Department of Tourism Management, İstanbul University

Orhan AKOVA, Prof. Dr., Department of Tourism Management, İstanbul University.

What is your nationality? Gender: ☐ Female ☐ Male Age: ☐ 18-25 ☐ 26-33 ☐ 34-40 ☐ Over 40	Marital Status: ☐ Single ☐ Married ☐ Seperated ☐ Divorced Educational Attainment: ☐ Middle School or lower ☐ High School or Technical School ☐ Collage or Bachelor's Degree ☐ Master's Degree or higher	Monthly Income: ☐ Under 1.000 \$ ☐ Between 1.000 – 5.000 \$ ☐ Over 5.000 \$ How often do you travel within a year? ☐ Only once ☐ Between 2 – 5 ☐ More than 5	How many children do you have? ☐ No child ☐ One child ☐ Two children ☐ Three children ☐ More than three children
---	--	---	---

Please read the statements below and indicate your opinion about the statements.

5=Strongly Agree, 1=Strongly Disagree.

	Strongly Disagree	Mildly Disagree	Unsure	Mildly Agree	Strongly Agree
We are approaching the limit of the number of people the earth can support.					
Humans have the right to modify the natural environment to 1670s their needs.					
When humans interfere with nature, it often produces disastrous consequences.					
Human ingenuity will insure that we do NOT 1670s tay167 earth unlivable.					
Humans are severely abusing the environment.					
The earth has plenty of natural resources if we just learn how to develop them.					
Plants and animals have as much right as humans to exist.					
The balance of nature is strong enough to cope with the impacts of modern industrial nations.					
Despite our special abilities, humans are still subject to the laws of nature.					
The so-called "ecological crisis" facing humankind has been greatly exaggerated.					
The earth is like a spaceship with very limited room and resources.					
Humans were meant to rule over the rest of nature.					
The balance of nature is very delicate and easily upset.					
Humans will eventually learn enough about how nature 1670s t to be able to control it.					
If things continue on their present course, we will soon experience a major ecological catastrophe.					
Please read the statements below that refer to your green product purchasing behavior. Indicate your opinion about the					

statements. 5= strongly agree, 1= strongly disagree.					
In order to contribute to environmental protection.....	Strongly Disagree	Mildly Disagree	Unsure	Mildly Agree	Strongly Agree
I refuse to purchase products with excess packaging.					
I purchase organic products when available.					
I purchase liquids in bottles that can be recycled.					
I purchase products with biodegradable packaging rather than plastic packaging.					
Please read the statements below that refer to subjective norms. Indicate your opinion about the statements. 5= strongly agree, 1= strongly disagree.					
Most people who are important to me think that I should.....	Strongly Disagree	Mildly Disagree	Unsure	Mildly Agree	Strongly Agree
pay 168os tay168 a trip if this helps to protect the environment.					
Make an effort 168os tay at environmentally friendly accomodation while travelling.					
Purchase environmentally friendly tourism products although this might be more expensive.					
Use environmentally friendly means of transportation although this might take more time.					
Use environmentally friendly means of transportation although this might be more expensive.					
Please read the statements below that refer to your behavioral beliefs. Indicate your opinion about the statements. 5= strongly agree, 1= strongly disagree.					
During a travel, to prefer environmentally friendly tourism establishments and/or activities would enable me to.....	Strongly Disagree	Mildly Disagree	Unsure	Mildly Agree	Strongly Agree
protect our environment.					
Be more socially responsible.					
Have an eco-friendly tourism experience.					
Perform environmental practises.					
Enjoy environmental friendly products and healthy amenities.					
Have reduced expenses.					
Please read the statements below that refer to sustainable environmental vacation behaviors. Indicate your opinion about the statements. 5= always, 1=never.					
	Never	Rarely	Sometimes	Often	Always
I choose not to go on vacation to avoid causing negative environmental effects.					
I refuse to go on vacation far from home to minimise transportation related greenhouse gas emissions.					
I dismiss a particular mode of transportation to a destination primarily to avoid air pollution.					
I refuse to undertake a vacation activity primarily to protect the environment.					
I refuse to use tourism providers if they don't follow environment protection standards.					
I use environmentally certified tourism providers.					
I purchase carbon offsets to compensate my carbon emissions from flying.					

EK 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları

	Çarpıklık	Basıklık	Durum
Çevre Sorunlarına Yönelik Algı	-0.117	-0.146	Normal
Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	-0.822	0.496	Normal
Öznel Normlar	-0.262	-0.700	Normal
Davranışsal İnançlar	-0.808	0.956	Normal
Sürdürülebilir Tatil Davranışı	0.537	-0.153	Normal

EK 3: Araştırmada Kullanılan Ölçekler Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5
1- Çevre Sorunlarına Yönelik Algı	1.000	-0.023	-0.063	-0.047	-0.080
p	-	0.632	0.190	0.325	0.095
2- Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı		1.000	0.492	0.403	0.403
p		-	0.000*	0.000*	0.000*
3- Öznel Normlar			1.000	0.430	0.538
p			-	0.000*	0.000*
4- Davranışsal İnançlar				1.000	0.298
p				-	0.000*
5- Sürdürülebilir Tatil Davranışı					1.000
p					-

ÖZGEÇMİŞ

ZEHRA SALTİK
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü
Araştırma Görevlisi

EĞİTİM

İstanbul Üniversitesi

Doktora (2017-2021) Sosyal Bilimler Enstitüsü / Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

Tez: Algılanan Çevre Sorunlarının Sürdürülebilir Turist Davranışına Etkisi (Kasım, 2021). Tez Danışmanı: Prof. Dr. Orhan Akova.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yüksek Lisans (2013-2016) Sosyal Bilimler Enstitüsü / Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

Tez: Stresin işgören performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama. (Mayıs, 2016). Tez Danışmanı: (Aziz Gökhan Özkoç).

Balıkesir Üniversitesi

Lisans (2007-2011) Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu / Turizm Rehberliği Bölümü

İŞ DENEYİMİ

Malatya Bezinler Otel

Stajyer – Restoran/Önbüro (Haziran-Ağustos, 2009).

Milli Eğitim Bakanlığı

Ücretli İngilizce Öğretmenliği (2013-2013)

Milli Eğitim Bakanlığı

Ücretli İngilizce Öğretmenliği (2013-2014)

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Araştırma Görevlisi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü (2014 - ∞)

Erasmus Koordinatör Yardımcısı, Turizm ve Otelcilik Yüsekokulu

AKADEMİK ARAŞTIRMA DENEYİMİ

Kitap Bölümü

Saltık, Z. (2021). Çevre Etiği ve Sürdürülebilir Turizm. In O. Akova (Ed.) İstanbul Üniversitesi AUZEF E-Kitap. (devam ediyor- 2021’de basılması planlanıyor).

Saltık, Z., Akova, O. (2021). Tourism As A Promoter of Social Welfare. In R. Nunkoo, J. Wen, M. Kozak (Eds.). The Handbook on Tourism, Public Health, and Well-Being. Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK. (devam ediyor-2021’de basılması planlanıyor).

Ulusal Hakemli Yayınlar

Saltık, Z. & Akova, O. (2019). Yakın Açık Alan Rekreasyon Aktivitelerinin İyi Olma Hali, Psikolojik Dayanıklılık, Yenilenme Deneyimi, Yaşam Doyumu Ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*. 1 (1): 1-20.

Saltık, Z. & Kızıllırmak, İ. (2019). Profesyonel Turist Rehberlerinde Stres Yönetimi ve Psikolojik Dayanıklılığın Ölçülmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*. 17 (1), 53-70.

Konferans Bildiri

Saltık, Z., Akova, O. & Ertugral, S. M. (2019). Kültürel Miras Turizminin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü: Fırat Güzergahı Örneği (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli). İ. Yılmaz, E. Akbulut ve F. Serin (Ed.). 5. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı içinde (1055-1083).Malatya: Fırat Kalkınma Ajansı (E-Kitap).

Saltık, Z., Akova, O. (2021). The Perception Over Environmental Issues: The Impact on Travel Effects Mitigation Behavior. Global Conference on Services and Retail Management. (11-13 Mayıs).

Saltık, Z., Akova, O. (2021). Turist Rehberlerinin Sorunları ve Mesleğin Geleceğine İlişkin Beklentileri. A. Atasoy ve U. Yenipınar (Ed.), IV. Ulusal Turist Rehberliği Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (228-236). Mersin: Mersin Üniversitesi (E-Kitap).

MADDE YAZARLIĞI

Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2021’de basımı öngörülmüyor)

Hanlar&Kervansaraylar

Alara Han, Bakır Han, Elikesik Han, Sarıhan (Saruhan) Kervansarayı, Sultan Han

Turizm Destinasyon

Burgazada, Büyükada

Müzeler

Eski Şark Eserleri Müzesi

Fenerbahçe Müzesi

İstanbul Hava Komutanlığı Müzesi

Osmanlı Bankası Müzesi

Kültürel Miras

Cennet&Cehennem Obrukları

Gülek Kalesi

Rahip&Rahibeler Manastırı

Selime Katedrali

HAKEMLİK

Haziran, 2020

Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

TR Dizin

